

PRAGMATA TES OIKONOMIAS

X

Recenzenci 2016 r.

Marek SZAJT	(Politechnika Częstochowska)
Agnieszka BEM	(Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu)
Yuliya ULASIUK	(Brzeski Państwowy Uniwersytet Techniczny)
Julius RAMANAUSKAS	(Uniwersytet Kłajpedzki)

PRACE NAUKOWE
AKADEMII IM. JANA DŁUGOSZA W CZĘSTOCHOWIE

**PRAGMATA
TES
OIKONOMIAS**

X

**Redakcja naukowa
PAULINA UCIEKLAK-JEŻ**

Częstochowa 2016

Rada Naukowa

prof. zw. dr hab. Walenty OSTASIEWICZ (Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu)
– przewodniczący
prof. dr hab. Zofia MIELECKA-KUBIEŃ (Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach)
prof. zw. dr hab. Antoni KOŻUCH (Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych we Wrocławiu)
prof. Valerii Konstantinovich KRUTIKOV (Instytut Biznesu i Technologii w Kałudze)
doc. RNDr. Zuzana HAJDUOVÁ (Uniwersytet Ekonomiczny w Bratysławie)
prof. Tatyana LIPAI (Białoruski Państwowy Uniwersytet Rolniczo-Techniczny w Mińsku)
prof. dr hab. Sergey SOLODOVNIKOV (Brzeski Państwowy Uniwersytet Techniczny)
prof. dr Saulius STANAITIS (Litewski Uniwersytet Nauk Edukacyjnych w Wilnie)
prof. Sergey Nikolaevich VOLKHIN (Instytut Zarządzania i Biznesu im. N.D. Demidowa w Tule)

Redaktor naukowy
Paulina UCIEKLAK-JEŻ

Redaktor statystyczny
Paulina UCIEKLAK-JEŻ

Sekretarz redakcji
Ewa KSIAŻEK

Redaktorzy językowi
Paulina PIASECKA, Michael BALDWIN

Redaktor naczelny wydawnictwa
Andrzej MISZCZAK

Korekta
Paulina PIASECKA

Redakcja techniczna
Piotr GOSPODAREK

Projekt okładki
Sławomir SADOWSKI

© Copyright by Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie
Częstochowa 2016

PISMO RECENZOWANE

Strona internetowa czasopisma: www.pragmata.ajd.czyst.pl

Punktacja za publikację naukową w roczniku „Pragmata tes Oikonomias”
według ujednoliconego wykazu czasopism MNiSW za lata 2013–2016 – 8 punktów

ISSN 2300-2999

Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego
Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie
42-200 Częstochowa, ul. Waszyngtona 4/8
tel. (34) 378-43-29, faks (34) 378-43-19
www.ajd.czyst.pl
e-mail: wydawnictwo@ajd.czyst.pl

Spis treści

Słowo wstępne	9
Bożena GAJDZIK	
Zarządzanie ciągłością wiedzy w modelu 70-20-10	11
Continuity of Management Knowledge in the Model 70-20-10 (Summary)	21
Marcin HYSKI	
Ochrona ubezpieczeniowa działalności rolniczej w Polsce (część I)	23
The insurance protection of agricultural activity in Poland (part 1) (Summary)	32
Marcin HYSKI	
Ochrona ubezpieczeniowa działalności rolniczej w Polsce (część II)	33
The insurance protection of agricultural activity in Poland (part 2) (Summary)	42
Valerii Konstantinovich KRUTIKOV	
Глобализация, национальные идеи и особенности социально-экономической ментальности (рассуждения, навеянные паломничеством на Ясную Гору)	43
Globalization, national ideas and socio-economic mentality (Rethinking inspired by a pilgrimage to Jasna Gora) (Summary)	66
Wojciech CHUDY, Dorota CHUDY-HYSKI	
Infrastruktura turystyczno-rekreacyjna klastra czynnikiem wzrostu atrakcyjności turystycznej gmin tworzących klastr „Beskidzka 5”	67
The tourism and recreational infrastructure of cluster as a factor of growth of tourist attractiveness in the “Beskidzka 5” cluster (Summary)	77
Żaneta GADZINOWSKA	
The phenomenon of unemployment in Poland among people with a specific situation on the labour market	79
Zjawisko bezrobocia w Polsce osób będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy (Synopsis)	86
Julia WLASIUK, Maria TSUKANOVA	
Preventive crisis management through the concept of continuous management	87
Prewencyjne zarządzanie kryzysowe przez koncepcję ciągłego zarządzania (Synopsis)	100

Patrycja CZARNOTA	
Career management and its possible process in the company	101
Zarządzanie karierą zawodową i jej możliwy przebieg w przedsiębiorstwie (Synopsis)	109
Valerii Konstantinovich KRUTIKOV, Olga Ivanovna KOSTINA, Valentina Viktorovna MARKOVA	
Обеспечение сельского туризма финансовыми ресурсами: история и современность	111
Providing financial resources for rural tourism: past and present (Summary)	118
Katarzyna HAMPEL	
Patients' Satisfaction in Health Care on the Example Euro Health Consumer Index Report	119
Satysfakcja pacjentów w opiece zdrowotnej na przykładzie raportu Europejskiego Konsumenckiego Indeksu Zdrowia (Synopsis)	131
Sandra RAFAŁKO	
Building employee engagement in the company through recruitment and selection	133
Budowanie zaangażowania pracowników w firmie poprzez rekrutację i selekcję (Synopsis)	142
Katarzyna ŻAK	
The diagnosis of the use of social media in building an enterprise's relationships with customers: Poland and the European Union	143
Diagnoza wykorzystania mediów społecznościowych w kreowaniu relacji przedsiębiorstwa z klientami: Polska na tle Unii Europejskiej (Synopsis)	156
Paulina UCIEKŁAK-JEŻ	
Health Inequality Determined by Education and Income in European Countries	157
Nierówność zdrowotna determinowana wykształceniem i dochodem w krajach europejskich (Synopsis)	170
Paulina UCIEKŁAK-JEŻ	
Education and Income as Health Determinants in Central-Eastern Europe	171
Wykształcenia i dochód determinantą zdrowia w Europie Środkowo-Wschodniej (Synopsis)	184
Piotr CYMANOW	
Wpływ procesów migracyjnych na środowisko lokalne i sytuację osobistą migrantów zarobkowych	185
The effect of mobility processes on the local environment and personal situation of economic migrants (Summary)	195

VARIA

Ewa BITNER

Wybrane metody dydaktyczne umożliwiające rozwój młodych ludzi i przeciwdziałanie porzucaniu szkół	199
Selected didactic methods for the development of young people and reaction of school (Summary)	210

Słowo wstępne

[...] οὐδὲν γὰρ ὄργανον ἄπειρον οὐδεμιᾶς ἐστὶ τέχνης οὔτε πλήθει οὔτε μεγέθει, ὁ δὲ πλοῦτος ὀργάνων πλήθός ἐστὶν οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν. ὅτι μὲν τοίνυν ἔστι τις κτητικὴ κατὰ φύσιν τοῖς οἰκονόμοις καὶ τοῖς πολιτικοῖς [...] (Aristoteles, *Polityka* 1256 b, [w:] Aristotle, ed. W.D. Ross, *Aristotle's Politica*, Oxford, Clarendon Press, 1957).

[...] żadna sztuka nie posiada środków nieograniczonych ani co do ilości, ani co do wielkości, bogactwo zaś jest obfitością środków potrzebnych dla domu i państwa. Widoczną tedy jest rzeczą, że **istnieje z natury pewna sztuka zdobywania dóbr, właściwa zarządzcom domu i mężom stanu** (Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, [w:] tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 1, Warszawa 2003).

Czasopismo „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pragmata tes Oikonomias” wydawane jest od 2006 roku. Przez lata charakter tego naukowego periodyku ewoluował i zmieniał się, przybierając kształt dzisiejszy.

W roku 2011 nastąpiła zmiana redakcji, na stanowisku redaktora naczelnego prof. Walentego Ostasiewicza zastąpiła dr Paulina Ucieklak-Jeż. Przekształceniu uległa również nazwa, przybierając obecną formę (wcześniej: „Zeszyty Naukowe Instytutu Zarządzania i Marketingu Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Pragmata tes Oikonomias”). Nastąpiła zmiana numeru ISSN 1899-2706 na ISSN 2300–2999. Publikacja stała się czasopismem ponadnarodowym, w którym Radę Naukową stanowią znani w świecie naukowcy. Artykuły w periodyku publikowane są zarówno w językach obcych (angielskim, rosyjskim), jak i w języku polskim.

Niezmieniona pozostaje tematyka publikacji, którą wyraźnie nakreślił prof. Walenty Ostasiewicz w słowach:

Ta nowa seria prac naukowych wydawanych przez Akademię im. Jana Długosza w Częstochowie, jak sugeruje jej grecka nazwa, poświęcona jest publikacji prac dotyczących **ekonomii**, tzn. wszystkich rzeczy, spraw i produktów naukowych dotyczących umiejętnego gospodarowania nie tylko w ramach gospodarstwa rodzinnego, ale także w ramach kolonii takich gospodarstw, którą Arystoteles nazwał społeczeństwem.

By pozostać w zgodzie z nakreślonym przez prof. W. Ostasiewicza profilem, w czasopiśmie pojawiają się artykuły z takich zagadnień, jak:

- Ekonomia społeczna, społeczna odpowiedzialność, społeczna przedsiębiorczość oraz społeczna wartość dodana.
- Jakość życia w świetle ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju a także jakości funkcjonowania systemu ochrony zdrowia i systemu edukacji.
- Spójność społeczna, komunikacja społeczna, partnerstwo publiczno – prywatne oraz kapitał społeczny.
- Zachowania konsumpcyjne gospodarstw domowych oraz psychologiczne aspekty rynku.
- Regionalne i lokalne aspekty budowania relacji z interesariuszami we współczesnej organizacji.
- Tworzenie strategii współpracy nauki z biznesem.
- Zarządzanie organizacją publiczną wobec współczesnych wyzwań w procesie zarządzania.
- Społeczne i etyczne aspekty rozwoju nauki i przedsiębiorczości w wielowymiarowym ujęciu współczesnych wyzwań w procesie zarządzania.
- Ewolucja zarządzania zasobami ludzkimi we współczesnej organizacji.

„Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pragmata tes Oikonomias” pozostaje periodykiem otwartym, bezpłatnym, znajduje się na liście czasopism punktowanych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, zapraszam więc do publikacji wszystkich zainteresowanych nakreśloną wyżej tematyką.

Paulina Ucieklak-Jeż

Bożena GAJDZIK

Politechnika Śląska, Wydział Inżynierii Materiałowej i Metalurgii,
Katedra Inżynierii Produkcji

Zarządzanie ciągłością wiedzy w modelu 70-20-10

Synopsis: W artykule przedstawiono problematykę zarządzania ciągłością wiedzy w organizacjach w warunkach zmian społeczno-demograficznych (starzenie się społeczeństw, wypieranie generacji X przez generację Y z organizacji) i zmian w zarządzaniu przedsiębiorstwem (nowe paradygmaty zarządzania). Omówione zmiany uznano za determinanty wprowadzenia modelu uczenia się i doskonalenia zawodowego – modelu 70-20-10.

Słowa kluczowe: luka wiedzy, model 70-20-10, pokolenie X, pokolenie Y.

Wprowadzenie

W społeczeństwach zachodnioeuropejskich występuje zjawisko starzenia się ludności (liczba osób w wieku powyżej 65 lat aktywnych zawodowo w ostatnich latach znacznie wzrosła) – zmieniła się struktura wiekowa pracowników. Na rynku amerykańskim, według badań US Bureau of Labor Statistic, w ostatniej dekadzie wzrosła zarówno liczba pracowników w wieku 55–64 lat (wzrost o 36,5%), jak i liczba pracowników w wieku 65 lat i starszych (wystąpił wzrost o około 50%) [35]. W krajach Unii Europejskiej (27 państw) wskaźnik obciążenia demograficznego osobami powyżej 65 roku życia stanowi ponad 27,8%. Według prognoz do 2060 roku wskaźnik ten (osoby w wieku 65 lat i powyżej w stosunku do osób w wieku 15–64 lat) wzrośnie z 27,8 % do 50,1 % w UE [27]. Pod wpływem uchwalonych reform emerytalnych rośnie wskaźnik uczestnictwa grupy wiekowej 55–64 w życiu zawodowym. Mediana wieku Europejczyka to ponad 40 lat [37]. W najbliższych latach starzejące się pokolenie skorzysta z należnych mu świadczeń emerytalnych. Starzenie się społeczeństw UE jest efektem zmniejszania się liczby urodzeń w kolejnych latach i wydłużenia życia (rezultat: zwiększanie procentowego udziału ludności w wieku starszym w ogólnej strukturze ludności – struktura wiekowa ludności przybiera kształt wrzeciona) [34]. Polska, podobnie jak inne kraje europejskie, boryka się ze

zmianami demograficznymi, z problemem starzenia się społeczeństwa. Zmienia się struktura wiekowa ludności, a co zatem idzie także struktura siły roboczej. Według wyników NSP 2011, liczba ludności w wieku niemobilnym (mężczyźni 45–64 lata i kobiety w wieku 45–59 lat) zwiększyła się w porównaniu do spisu z 2002 roku o prawie 12% – do 9378,5 tys. osób, a w wieku poprodukcyjnym o ponad 13% – do 6512,1 tys. osób. W obu tych grupach nastąpił wzrost ich udziału w strukturze ludności do 24,4% w grupie w wieku niemobilnym (wzrost o 2,5 p.p.) i do 16,9% w grupie w wieku poprodukcyjnym (wzrost o 1,9 p.p.). Jednocześnie prognozy demograficzne wskazują na dalsze niekorzystne zmiany demograficzne [25]. Zmiany w strukturze społeczeństw odbijają się na rynku pracy. W przedsiębiorstwach występuje luka pokoleniowa (ang. *age gap*), jako rozbieżność pomiędzy doświadczoną kadrą przedsiębiorstwa (pracownicy w wieku 50+ i więcej – pokolenie X) a pracownikami młodego pokolenia (pokolenie Y). Przykładowo w sektorze energetycznym na świecie średnia wieku pracowników to 46–49 lat, a typowy wiek przejścia na emeryturę to 55 lat [19]. W Polsce luka pokoleniowa występuje w wielu zakładach przemysłu ciężkiego. Przykładowo w sektorze hutniczym najliczniejszą grupę pracowników stanowią pracownicy 50+. Średnia wieku osób zatrudnionych w największym na polskim rynku przedsiębiorstwie hutniczym – ArcelorMittal Poland – wynosi 48 lat. Ponad 5 tys. pracowników spośród 12 tys. zatrudnionych jest w wieku powyżej 50 roku życia, co stanowi 42% załogi [7–8]. Za parę lat może brakować kadry w związku z przejściem pracowników, tzw. *baby boom* na emeryturę. Skutkiem tego będzie luka wiedzy. Odejdzie bowiem kadra, która miała największe doświadczenie zawodowe, potwierdzone wieloletnim stażem pracy. Pojęcie luki (ang. *gap*), w znaczeniu przenośnym, oznacza brak, niedobór, niedostatek czegoś [30]. Potocznie luka to miejsce niczym niezapełnione, puste, różnica między stanem pożądanym a rzeczywistym [10, s. 44]. Luka wiedzy to różnica między zapotrzebowaniem na wiedzę (umiejętności, najczęściej specjalistyczne) a wiedzą (umiejętnościami) pracowników [5].

Problematyka zapewnienia ciągłości wiedzy (ograniczenie luki wiedzy) stała się przedmiotem niniejszej publikacji. Oddziaływanie na zmniejszenie luki wiedzy jest możliwe przez implementację modelu 70-20-10. Jest to model uczenia się i doskonalenia zawodowego (ang. *The 70-20-10 Model for Learning and Development*). Model został opracowany w 1980 roku przez Morgana McCalla, Roberta W. Eichingera i Michaela M. Lombardo w firmie Centre for Creative Leadership (CCL). Wyniki opublikowano w 1996 roku w książce: *The Career Architect Development Planner* (Lombardo, Eichinger, 1996) [20]. Uczenie się i doskonalenie realizowane jest w ramach trzech segmentów:

1. Uczenie się poprzez pracę (segment stanowi 70% ogółu procesu uczenia się).
2. Uczenie się przez interakcje (segment o udziale 20%)
3. Uczestnictwo w szkoleniach i warsztatach (segment 10%).

Udział poszczególnych segmentów jest sprawą umowną, jest to rodzaj formuły naukowej. Występują następujące równoważne zapisy modelu: 70-20-10 lub 70:20:10.

Celem publikacji jest wykazanie przydatności modelu 70-20-10 w zarządzaniu ciągłością wiedzy w organizacjach w warunkach zmian demograficznych i różnic pokoleniowych (cechy pokolenia X a cechy pokolenia Y).

1. Cechy pokolenia X i Y a luka wiedzy

We współczesnej organizacji funkcjonują różnicowane wiekowo pokolenia: pokolenie wyżu demograficznego (ang. *Baby Boomers*) z rocznika 1946/1961, generacja X (ang. *Generation Xers*), tj. urodzeni w latach 1961–1981, i generacja Y (ang. *Generation Y – Millennials*), czyli roczniki 1982–2000 (nazywane również pokoleniem *youtube*) [31]. Do organizacji stopniowo wchodzi też pokolenie Z – jako najmłodsza grupa potencjalnych pracowników – osoby urodzone po 2000 roku (obecnie stażyści po profilu zawodowym) [16]. Spośród wymienionych grup pokoleniowych w organizacji dominują pracownicy zaklasyfikowani do pokolenia X lub Y.

Opisując poszczególne grupy pokoleń, najczęściej stosuje się opis skrótowy poprzez powielane stereotypy, w których starsi pracownicy (pokolenie X) są pracownikami lojalnymi, wydajnymi, lecz nie tosującymi innowacji i nowych rozwiązań technologicznych, a młodzi pracownicy (pokolenie Y) są: innowacyjni, ambitni, pewni siebie, bardziej przygotowani zawodowo niż osoby starsze, sprawnie obsługują urządzenia komputerowe, znają kilka języków obcych, ale bez szacunku dla osób starszych, a nawet leniwi i egocentryczni [2], [4]. Coraz częściej pokolenie Y nazywane jest pokoleniem *youtube* – na określenie ich umiejętności poruszania się w sieci informacji. Pracownicy pokolenia Y mniej chętniej przyjmują sformalizowane struktury uczenia się niż pracownicy X [11]. Młodzi ludzie preferują rozwój niż pewność zatrudnienia [21]. Młode osoby postrzegają swoją karierę jako serię 2–3-letnich okresów w życiu [12], a osoby starsze nierzadko pracują w tym samym zakładzie od momentu ukończenia szkoły. Wśród młodej kadry wyszukuje się talentów [28], z kolei osoby z pokolenia X mają doświadczenie zawodowe.

Ze względu na wymienione różnice pomiędzy pokoleniami, w organizacji może wystąpić luka wiedzy (inna nazwa dysonans wiedzy) [24]. Według J. Kisielnickiego ([22] cyt. za: [14]), luka wiedzy rozumiana jest jako różnica między posiadanymi zasobami wiedzy a wiedzą potrzebną dla podejmowania decyzji. G. Probst, S. Raub, K. Romhardt [26] wyróżniają lukę wiedzy wewnętrzną (wiedzę, którą należy stworzyć w organizacji) i zewnętrzną (wiedzę, którą należy pozyskać z otoczenia). Na lukę wiedzy wpływa brak właściwej wiedzy, jej nadmiar lub niedobór, a także niska użyteczność (możliwość jej spożytkowania w organizacji) [6]. Budując strategię oparte na współdziałaniu lub absorpcji

wiedzy, konieczne jest posiadanie odpowiednich relacji z otoczeniem, drugim ważnym elementem, jaki należy uwzględnić, jest tzw. luka relacji, czyli luka między silnymi relacjami, które firma powinna posiadać, aby zapełnić istniejące luki wiedzy a faktycznym kapitałem relacji ([33], s. 123; zob.: [23]). Luka wiedzy o podłożu pokoleniowym należy do luk wewnętrznych. Organizacja musi podjąć właściwe działania w celu jej ograniczenia.

Różnica w wiedzy między pokoleniem X a Y może dotyczyć posiadanej wiedzy, nabytego doświadczenia, przyjmowanych wartości, rodzaju przeżyć, skali potrzeb i oczekiwań. Interpretacja luki wiedzy opiera się na luce strategicznej. Luka wiedzy jako różnica wiedzy jednego pokolenia w stosunku do drugiego nie jest wielkością wymierną w sensie matematycznym. Można jedynie mówić o pewnych rozbieżnościach lub opóźnieniach jednego pokolenia w stosunku do drugiego ze względu na przyjęte kryteria rozwoju zawodowego (np. opanowanie urządzeń komputerowych, umiejętności lingwistycznych, podejście do innowacji, kreatywność, umiejętności interpersonalne, praca zespołowa, ekspertyza techniczna). Niektóre różnice są wynikiem opóźnień czasowych, np. obsługa urządzeń komputerowych przez pokolenie pracowników pokolenia X w stosunku do Y. Inne są rezultatem procesów biologicznych, np. ograniczona sprawność fizyczna osób starszych ze względu na starzenie się organizmu. Zniwelowanie wszystkich różnic nie leży w możliwościach pracodawców.

Pracodawcy mogą oddziaływać na opóźnienia czasowe w kompetencjach pracowników poprzez dobór odpowiedniego modelu uczenia się i rozwoju zawodowego [36]. Pracodawcy mogą wpływać na kompetencje pracowników, postawy, motywacje, jak i kształtować warunki pracy, które mogą w większym lub mniejszym stopniu sprzyjać wykorzystaniu zróżnicowanego potencjału kadrowego. Zaistniałe przemiany demograficzne prowadzą do sytuacji, w których wiek pracowników coraz częściej stanie się zmienną profilującą działania podejmowane w obszarze ZZL [15]. Wsparciem dla przedsiębiorstw może być model 70-20-10 – model uczenia się i doskonalenia Morgana McCalla, Roberta W. Eichingera i Michaela M. Lombardo.

2. Model 70-20-10 w zarządzaniu ciągłością wiedzy

Zarządzanie ciągłością wiedzy to niedopuszczenie do sytuacji, że odchodzące z organizacji pokolenie X (przejście pracowników na emeryturę) pozostawi po sobie lukę wiedzy. Pokolenie Y powinno okazać się godnym następcą osób z wieloletnim stażem pracy, niejednokrotnie ekspertów w danej dziedzinie. Zarządzając ciągłością wiedzy, należy ustalić, jakie elementy zasobów wiedzy pokolenia X mają znaczenie strategiczne (istotne dla funkcjonowania przedsiębiorstwa, dla zapewnienia ciągłości produkcji w zakładach przemysłowych), należy określić, czego owa wiedza dotyczy i jak ją przekazać pokoleniu Y [23–24]. Implementacja modelu 70-20-10 może pomóc organizacjom w niwelowaniu luki

wiedzy między pokoleniem X a Y. Model oparty jest na silnej dywersyfikacji form przekazu wiedzy i doskonalenia zawodowego (wiele metod, technik, narzędzi podnoszenia kwalifikacji) [9]. Przyjmuje się, że w modelu 70-20-10 każdy znajdzie sposób i formę nabycia wiedzy właściwą dla siebie. Przedsiębiorstwo oferuje szeroki zakres form przekazu wiedzy (wachlarz możliwości). Wybór metod i technik uczenia się jest indywidualną sprawą pracownika. Specyfiką modelu jest ograniczenie rangi szkoleń formalnych na rzecz wzmocnienia wiedzy nabywanej w pracy i w kontaktach interpersonalnych. W tabeli 1 zestawiono przykładowe metody i techniki uczenia się i doskonalenia poukładane w segmenty 70-20-10.

Tabela 1. Przykładowe metody i techniki uczenia się i doskonalenia w modelu 70-20-10

Segment	Przykłady metod i technik
Uczenie się w miejscu pracy – wyzwania pracy (ang. <i>challenging assignments</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – kierowanie pracą innych – praca w zespołach roboczych – przyjmowanie nowych obowiązków – wdrożenie w nowe obowiązki (onboarding – technika socjalizacji organizacyjnej) [1] – powtarzanie i utrwalanie czynności – udział w projektach – udział w nowych zadaniach – wykonywanie pracy zgodnie z kartą stanowiskową – stosowanie procedur, instrukcji – czasowa zmiana stanowiska pracy – zastępstwa – crossing stanowiskowy – przesunięcia stanowiskowe – uczenie innych – uczenie się na błędach, – nabywanie doświadczenia zawodowego – dylematy decyzyjne – dylematy etyczne – podpatrywanie pracy innych
Uczenie się przez interakcje – budowanie relacji (ang. <i>developmental relationships</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – komunikowanie się z przełożonymi – komunikowanie się ze współpracownikami – komunikowanie się z interesariuszami – networking – pielęgnacja znajomości, aby móc w razie potrzeby zwrócić się z pomocą do konkretnej osoby, która może i chce pomóc – coaching – pomoc doradcy, dot. pracowników na stanowiskach kierowniczych – mentoring – wiedza pracownika z dłuższym stażem pracy, eksperta lub bezpośredniego przełożonego – konsultacje – porady ze strony przełożonych, przedyskutowanie przebiegu pracy z przełożonym i innymi pracownikami – wymiana poglądów: burza mózgów, koła jakości, metoda 6/3/5/ itp.

Tabela 1. Przykładowe metody i techniki uczenia się i doskonalenia... (cd.)

Segment	Przykłady metod i technik
Uczenie się przez interakcje – budowanie relacji (ang. <i>developmental relationships</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – shadowing – wzorowanie się na innych (naśladownictwo świadome i nieświadome) – spotkania branżowe i grup zawodowych (np. spotkania członków zarządu ze związkami zawodowymi) – komunikacja on-line, w tym: <ul style="list-style-type: none"> – wiki – typ serwisu internetowego, w którym treść można tworzyć i zmieniać z poziomu przeglądarki internetowej, za pomocą języka znaczników lub odpowiedniego edytora (zobacz: [40]) – videocast lub vodcast od <i>Video On Demand</i>, czyli wideo do pobrania, forma komunikacji dostępna w telefonach komórkowych (zobacz: [38]) – webinarium (ang. <i>web</i> (sieć) + <i>seminar</i> (seminarium)) – rodzaj internetowego seminarium prowadzonego i realizowanego za pomocą technologii webcast, która umożliwia obustronną komunikację między prowadzącym spotkanie a uczestnikami, z wykorzystaniem wirtualnych narzędzi. W założeniu ma przypominać tradycyjne spotkanie i umożliwić kontakt mimo dużych odległości (zob.: [39]) – udział w targach, wystawach, konferencjach tematycznych – spotkania nieformalne (towarzyskie, spontaniczne kontakty)
Szkolenia, warsztaty (ang. <i>coursework and training</i>) i uzupełnienie wykształcenia	<ul style="list-style-type: none"> – szkolenia zamknięte – e-learning – gry, symulacje komputerowe, – szkolenia internetowe – czytanie książek, – edukacja szkolna

Źródło: opracowano na podstawie: D. Gemza, A. Sawicz, M. Kalisz, E. Symoń, M. Ibisz, G. Więch-Lazor, M. Lewicki, *Firma = pracownicy. Odpowiedzialność, rozwój, zaangażowanie*, Zeszyt 4, Forum Odpowiedzialnego Biznesu, Warszawa 2010, s. 50–51, <http://odpowiedzialnybiznes.pl/public/files/broszura-pracownicy.pdf> [dostęp: 16.04.2016].

3. Determinanty wdrożenia modelu 70-20-10 w zapewnieniu ciągłości wiedzy

Model 70-20-10 wydaje się przydatny ze względu na kilka uwarunkowań, które można uznać za determinanty. Najważniejsze cechy, które determinują implantację modelu w organizacji różnej pokoleniowo, to:

1. Pracownicy z generacji X odchodzą na emerytury, a w firmach pojawia się coraz więcej pracowników z pokolenia Y, którego styl życia różni się od poprzedniej generacji. Pokolenie Y nastawione jest na inne relacje z pracodawcą, oczekuje ono otwartości, elastyczności w działaniu, nie lubi sformalizowanych form

nauczania, ceni sobie różnorodność i nowoczesne formy przekazu wiedzy. W modelu 70-20-10 zakres działań sformalizowanych stanowi najmniejszy segment uczenia się, co może być szansą dla budowania wiedzy pokolenia Y.

2. Zmienia się profil pracownika – ekspert, profesjonalista, który samodzielnie poszukuje wiedzy. Przed pracownikami pojawiają się nowe wyzwania. Model pracownika to tzw. „wolny najemita” [17], który poszukuje swojego miejsca na rynku pracy. Pracownik taki oczekuje dostępu do wiedzy, aby mógł sam zdecydować, jakie kompetencje i umiejętności rozwijać. Dywersyfikacja metod i form uczenia się jest podstawą modelu 70-20-10.
3. Zmienia się rola menedżera w organizacji jest on członkiem zespołu lub przywódcą. Menedżer ma inspirować do poszukiwania wiedzy, uczestniczyć również razem ze współpracownikami w jej tworzeniu. Zespołowość (ang. *teaming*) staje się koniecznością przy projektowaniu i dostarczaniu na rynek złożonych produktów i usług. Pracownik wiedzy, aby mógł być efektywny, musi posiadać zespół nowych kompetencji, które są ukierunkowane na kreatywność i zdolność konstruowania nowych rozwiązań. Model 70-20-10 poprzez nowe metody przekazu wiedzy stwarza pracownikom szanse do bycia kreatywnym poszukiwaczem wiedzy.
4. Dostrzega się konieczność budowania organizacji wiedzy – organizacji opartej na kapitale intelektualnym, która determinuje budowanie przewagi konkurencyjnej. Pracownik wiedzy oczekuje zmian w systemie uczenia się i doskonalenia zawodowego. Cechy, które przypisywane są pracownikom wiedzy, nie zawsze można nabyć w trakcie tradycyjnych szkoleń i warsztatów. Przykładowe cechy pracownika wiedzy to: orientacja na działania, kreatywność, komunikacja, krytyczne myślenie, analityczne myślenie, przywództwo, praca zespołowa, wiedza ekspercka [3]. Różnorodność form przekazu wiedzy dostępna w modelu 70-20-10 stwarza większe możliwości budowania nowych kompetencji pracowniczych niż ograniczanie się do tradycyjnych szkoleń w miejscu pracy (*on the job*) lub poza nim (*off the job*).
5. W strategii zarządzania wiedzą – strategii kodyfikacji – narzędziem pozyskiwania, przesyłania i składowania wiedzy jest coraz częściej technika komputerowa, na której opiera się system zarządzania wiedzą. Uwaga skupia się głównie na kodyfikacji wiedzy w bazach danych, skąd następnie informacje udostępniane są ich użytkownikom [13]. W modelu 70-20-10 informatyczne sposoby przekazu wiedzy są szczególnie eksponowane. Pokolenie *youtube* swobodnie porusza się w sieci informacji. Praca ma charakter coraz bardziej złożony i wymaga funkcjonowania zgodnie ze strategią i polityką przedsiębiorstwa, przyjętymi normami (standardami), procedurami, instrukcjami stanowiskowymi (kartami stanowiskowymi). Dokumenty, z którymi spotyka się pracownik w organizacji, zawierają informacje, które budują jego wiedzę zawodową. Uczenie się w miejscu pracy w modelu 70-20-10 stanowi najliczniejszy udziałowo segment transferu wiedzy.

6. W strategii personalizacji w organizacjach tworzona jest sieć powiązań między ludźmi, która umożliwia i wspiera procesy komunikacyjne, w trakcie których wiedza jest rozpowszechniana i tworzona na nowo. Jedno z podejść do zarządzania wiedzą przyjmuje, że polega ono na tworzeniu nowych relacji lub sposobów kombinacji i zarządzania istniejącymi związkami wzajemnymi między ludźmi (zob.: [29], s. 27). W modelu 70-20-10 kontakty międzyludzkie stanowią drugi z głównych segmentów przekazu wiedzy. Poprzez kontakty *face to face* oraz internetowe ludzie budują własną sieć kontaktów, która ułatwia im funkcjonowanie w dynamicznym otoczeniu (pozukiwanie i wymiana wiedzy z różnych dziedzin). Tworzone są spontaniczne wspólnoty specjalistów, zgodnie z ideą *wikinomii* ([11], rozdział od s. 185), dostarczające nowych możliwości ([11], s. 14, cyt. za [32]) dzięki współpracy przedsiębiorstw i jednostek. Rozszerzony został zakres współpracy – w niezliczonych sytuacjach pracownicy polegają na skuteczności, odpowiedzialności i dobrej woli innych osób. Sieci pracy (kontakty zakładowe) nakładają się na sieci społeczne, sieci wiedzy eksperckiej. Wymiana informacji nie stanowi problemu w społeczeństwie informacyjnym (za społeczeństwo informacyjne uznaje się społeczeństwo, które przetwarza informacje) ([11], s. 13, cyt. za: [18]).
7. Dostrzegana jest coraz większa potrzeba samodzielnego uczenia się. W organizacjach buduje się zaufanie między ludźmi. Zaufanie zwiększa zdolność pracowników do uczenia się w miejscu pracy (segment 70% w modelu) i poprzez relacje interpersonalne (segment 20% w modelu). Koncentrujemy się na relacjach w taki sposób, aby przynosiły nam korzyść i zapewniały efektywność współpracy.
8. Występuje ciągle przewartościowanie wiedzy. Model uczenia się polega nie na odtwarzaniu znanych sposobów działania, lecz na tworzeniu nowych. W warunkach globalnych przedsiębiorstwo, aby przetrwać na rynku, musi być niezwykle elastyczne. Aby utrzymać się w czołówce liderów rynku, musi mieć kadre, która dysponuje wieloma różnymi kompetencjami. Jak stwierdza W.M. Grudzewski, „siłą biznesu są ludzie” ([11], s. 17).

Podsumowanie

Celem publikacji było adaptowanie modelu 70-20-10 dla potrzeb organizacji zróżnicowanej pokoleniowo. Z przeglądu literatury wynika, że model 70-20-10 ze względu na bogactwo form i metod uczenia się i doskonalenia ma cechy sprzyjające zmniejszeniu luki wiedzy między pokoleniem X a Y w organizacji. Lista determinant, przemawiająca za wdrożeniem modelu, jest otwarta. W publikacji wskazano na kluczowe przyczyny popularyzacji modelu Morgana McCalla, Roberta W. Eichingera i Michaela M. Lombardo w zapewnieniu ciągłości wiedzy.

Literatura

- [1] Bauer T.N., Erdogan B., *Organizational socializations. The effective onboarding of new employees*, [w:] S. Zedeck (ed.), *APA Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, vol. 3, 2011, pp. 51–64.
- [2] DiRomualdo T., *Viewpoint: Geezers, grudgers, GenXers, and gees: A look at workplace generation conflict*, „Journal of Financial Planning” 2006, 19 (10), 18, s. 20–31.
- [3] Drucker P.F., *Zarządzanie w XXI wieku*, Wyd. Muza, Warszawa 2000, s. 167.
- [4] Drummonds H.H., *The aging of the boomers and the coming crisis in America's changing retirement and elder care systems*, „Lewis & Clark Law Review” 2007, No. 11 (2), s. 267–303.
- [5] Freifeld L., *Solving today's skill gaps, Best practices, organizational strategies, and case studies to help solve the skill gap puzzle*, dostęp: <https://trainingmag.com/solving-todays-skill-gaps> [dostęp: 31.10.2016].
- [6] Gajdzik B., *Twórcze warunki pracy w przedsiębiorstwie produkcyjnym – wybrana problematyka*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania Ochroną Pracy w Katowicach” 2014, nr 1 (10), s. 66–77.
- [7] Gajdzik B., *Zarządzanie różnorodnością wieku w miejscu pracy*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi” 2016, nr 3–4, s. 122–138.
- [8] Gajdzik B., Szymuszal J., *Generation Gap Management in Restructured Metallurgical Enterprises in Poland*, „International Journal of Management and Economics” (Zeszyty Naukowe Kolegium Gospodarki Światowej), July–September 2015, No. 47, pp. 107–120.
- [9] Gemza D., Sawicz A., Kalisz M., Szymoń E., Ibisz M., Więch-Łazor G., Lewicki M., *Firma = pracownicy. Odpowiedzialność, rozwój, zaangażowanie*, Zeszyt 4, Forum Odpowiedzialnego Biznesu, Warszawa 2010, s. 50–51, <http://odpowiedzialnybiznes.pl/public/files/broszura-pracownicy.pdf> [dostęp: 16.04.2016].
- [10] Gierszewska G., Romanowska M., *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*, PWE, Warszawa 1996, s. 44.
- [11] Grudzewski W.M., Hejduk I.K., Sankowska A., Wańtuchowicz M., *Sustainability w biznesie czyli przedsiębiorstwo przyszłości. Zmiany paradygmatów i koncepcji zarządzania*, Wyd. Poltext, Warszawa 2010.
- [12] Guthridge M., Komm A.B., Lawson E., *Making talent a strategic priority*, „The McKinsey Quarterly” 2008, No. 1.
- [13] Hansen M.T., Nohria N., Tierney T., *What's your strategy for managing knowledge?*, „Harvard Business Review” 1999, March–April, s. 106–116.
- [14] Kisielnicki J., *Zarządzanie wiedzą we współczesnych organizacjach*, w: *Zarządzanie wiedzą w systemach informacyjnych*, Wydawnictwo AE Wrocław, Wrocław 2004.

- [15] Kołodziejczyk E., *Wzrosła aktywność zawodowa osób po 50. roku życia w Polsce*, dostęp 10 lutego 2015, <http://www.kadry.abc.com.pl/czytaj/-/artykul/wzrosla-aktywnosc-zawodowa-osob-po-50-roku-zycia-w-polsce> [dostęp: 10.02.2015].
- [16] Kozioł M., *Wiek w projekcie, czyli różnice pokoleniowe w zarządzaniu projektami*, <http://www.4pm.pl/artykuly/wiek-w-projekcie-czyli-roznice-pokoleniowe-w-zarzadzaniu-projektami>; pełny opis na <http://dtipolska.com.pl> [dostęp: 4.02.2015].
- [17] Koźminski A.K., *Zarządzanie w warunkach niepewności*, PWN, Warszawa 2004.
- [18] Lechman E., *Spółeczeństwo informacyjne w ujęciu międzynarodowym*, [w:] *Konkurencyjność. Poziom makro, mezo i mikro*, red. N. Daszkiewicz, PWN, Warszawa 2008.
- [19] Lewis D., *Seven Counterintuitive Trends*, „Strategy Business” 2007, No. 1/30.
- [20] Lombardo M., Eichinger R.W., *The Career Architect Development Planner* (1st ed.), Minneapolis, Lominger. p. iv. 1996.
- [21] Mazurkiewicz A., Moczulska M., *Oczekiwania młodych osób wobec aktywności zawodowej (w świetle wyników badań empirycznych)*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi” 2015, nr 5 (100)/14, s. 57–68.
- [22] Mięka B., *Organizacje oparte na wiedzy*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2006.
- [23] Mięka B., Makowiec M., *Strategiczne zarządzanie wiedzą w małych i średnich przedsiębiorstwach*, mikulab.fm.interiowo.pl/BS2006.doc [dostęp: 31.10.2016].
- [24] Olszewski M., *Zarządzanie wiedzą w procesie konkurowania przez jakość na rynku hotelarskim*, praca doktorska, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Wydział Gospodarki Międzynarodowej, Poznań 2011, promotor: prof. dr hab. Grzegorz Gołębski, doi.prz.edu.pl/pl/pdf/zim/84 [dostęp: 3.07.2016].
- [25] *Osoby powyżej 50 roku życia na rynku pracy w 2015 roku*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, Wydział Analiz i Statystyki, Warszawa dnia 18.05.2016 r., <http://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/raporty-sprawozdania/rynek-pracy/sobypowyzej50rokuyciana-rynekpracy/rok-2015/> [dostęp: 31.10.2016].
- [26] Probst G., Raub S., Romhardt K., *Zarządzanie wiedzą w organizacji*, Oficyna Wydawnicza, Kraków, 2002, s. 110–111.
- [27] *Raport o starzeniu się społeczeństw* (12 maja 2015), oryginalny tytuł: *The 2015 Ageing Report Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013–2060)*, „European Economy” 2015, No. 3, wyd. European Commission, Belgium, 2015, ec.europa.eu/economy_finance/structural_reforms/.../index_pl.htm [dostęp: 31.10.2016].

- [28] Ritz A., *Erwartungen junger Talente an ihre Arbeitgebers*, [w:] Ritz A., Thom N. (red.), *Talent Management. Talente identifizieren, Kompetenzen entwickeln, Leistungsstärker erhalten*, Wiesbaden, Gabler 2011.
- [29] Sawhney M., Prandelli E., *Communities of Creation: Managing Distributed Innovation in Turbulent Markets*, „California Management Review” 2000, No. 4, s. 27.
- [30] *Słownik języka polskiego*, t. 2, PWN, Warszawa 1979, s. 58.
- [31] Stephey M.J., *Gen-X. The ignored generation*. „Time Magazine” 2008, <http://www.time.com/time/arts/article/0,8599,1731528,00.html> [dostęp: 20.01.2015].
- [32] Tapscott D., Williams A.D., *Wikinomia. O globalnej współpracy, która zmienia wszystko*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne 2008.
- [33] Tiwan A., *Przewodnik po zarządzaniu wiedzą. E-biznes i zastosowania CRM*, Placet, Warszawa 2003, s. 123.
- [34] Ucieklak-Jeż P., *Starzenie się ludności w krajach Europy*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pragmata tes Oikonomias” 2012, z. 6, s. 9–21.
- [35] U.S. Bureau of Labor Statistics, www.bls.gov (zakładka zatrudnienie).
- [36] Zięba M., Szuwarzyński A. (red.), *Zarządzanie wiekiem 50+*, Wyd. Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 2008.
- [37] <http://www.eurostat.ec.europa.eu> [dostęp: 31.10.2013].
- [38] <http://sukcesstrony.pl/co-to-jest-podcast> [dostęp: 31.10.2016].
- [39] <https://pl.wikipedia.org/wiki/Webinarium> [dostęp: 31.10.2016].
- [40] <https://pl.wikipedia.org/wiki/Wiki> [dostęp: 31.10.2016].

Continuity of Management Knowledge in the Model 70-20-10

Summary: This paper presents the problem of continuity of knowledge management in organizations in situation of socio-demographic changes (more and more older people, displacement X generation by generation Y of the organization), and changes in the management of the company (new paradigms of management). Discussed changes were considered determinants of the introduction of the model of learning and development – 70-20-10 model.

Keywords: knowledge gap, model 70-20-10, Generation X, Generation Y.

Marcin HYSKI

Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach

Ochrona ubezpieczeniowa działalności rolniczej w Polsce (część I)

Synopsis: Artykuł składa się z dwóch części. W części pierwszej skoncentrowano się na przedstawieniu tła historycznego kształtowania się oferty ubezpieczeń dla rolnictwa w Polsce oraz scharakteryzowano ryzyko związane z realizacją działalności rolniczej. W drugiej części artykuł prezentuje przegląd zakresu ochrony ubezpieczeniowej ryzyk właściwych dla działalności rolniczej, z uwzględnieniem ubezpieczeń obowiązkowych i dobrowolnych. Możliwy do zrealizowania zakres ochrony ubezpieczeniowej przedstawiono na przykładzie trzech wybranych zakładów ubezpieczeń. Celem artykułu jest poznanie ogólnego zakresu ochrony ubezpieczeniowej, którym objęta jest ludność zajmująca się rolnictwem, oraz jego historycznych uwarunkowań, w kontekście ryzyk związanych z prowadzeniem działalności rolniczej.

Słowa kluczowe: ubezpieczenia rolne, ryzyko w działalności rolniczej, ochrona ubezpieczeniowa.

Wprowadzenie

Podmioty kierujące swą ofertę usług ubezpieczeniowych do osób i podmiotów gospodarczych zajmujących się rolnictwem można podzielić na dwie kategorie uwzględniające charakter społeczny bądź gospodarczy ubezpieczeń. W zakresie ubezpieczeń społecznych instytucją udostępniającą ochronę ubezpieczeniową jest Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS), choć z racji sposobu uregulowania zasad jej funkcjonowania trudno jest mówić w tym przypadku o ofercie ubezpieczeniowej, a może jedynie o zakresie ochrony ubezpieczeniowej. Natomiast w zakresie ubezpieczeń gospodarczych funkcjonują liczne podmioty kierujące swoje produkty ubezpieczeniowe dla rolnictwa bądź jako uboczny typ swojej działalności, bądź specjalizujące się głównie w ubezpieczeniach rolnych (np. Towarzystwo Ubezpieczeń w Rolnictwie i Gospodarce Żywnościowej Agropolisa S.A.).

W Polsce rozwój ubezpieczeń o charakterze społecznym i komercyjnym przebiegał w sposób niezależny, co skutkuje brakiem możliwości włączenia w zakres rynku ubezpieczeniowego ryzyk społecznych i tym samym ogranicze-

niem zakresu, w którym możliwa staje się konkurencja towarzystw ubezpieczeniowych o klienta.

Podjęta problematyka dotyczy ochrony ubezpieczeniowej w działalności rolniczej w Polsce. Celem artykułu jest poznanie ogólnego zakresu ochrony ubezpieczeniowej, którym objęta jest ludność zajmująca się rolnictwem, oraz jego historycznych uwarunkowań, w kontekście ryzyk związanych z prowadzeniem działalności rolniczej.

Uwarunkowania historyczne ubezpieczeń dla rolnictwa

Rozwój ubezpieczeń rolnych na ziemiach polskich można datować już na XV i XVI wiek, kiedy to powstawały pierwsze związki ogniowe i groblowe. Zostały one przekształcone w późniejszym okresie w kasy ogniowe. Pierwsze zakłady, tj. Towarzystwo Ogniowe dla Miast w Prusach Południowych i Towarzystwo Ogniowe Wiejskie Prowincji Prus Południowych, powstały w latach 1803–1804 i były oparte na zasadzie wzajemności ([1], s. 43–45).

W 1807 roku władze Księstwa Warszawskiego powołały do życia Towarzystwo Ogniowe obejmujące swym działaniem miasto i wieś. Właśnie to Towarzystwo stworzyło nowy dział dobrowolnych ubezpieczeń ruchomości od ognia – obejmujący maszyny rolnicze, mechanizmy w młynach i olejarniach, ziemiopłody oraz inwentarz żywy w gospodarstwach rolnych, a także maszyny i urządzenia fabryczne ([13], s. 327–332).

Z czasem wprowadzono obowiązkowe ubezpieczenie od ognia budynków miejskich i wiejskich, prywatnych oraz użyteczności publicznej. W późniejszym okresie wprowadzono ubezpieczenia budowli od ognia w mieście i na wsi, ubezpieczenie ruchomości od ognia, ubezpieczenia na życie, ubezpieczenie od gradobicia oraz ubezpieczenie bydła od padnięcia. Ubezpieczenia ziemiopłodów od gradobicia prowadziły lokalne zrzeszenia ubezpieczeń rolników oraz zagraniczne towarzystwa ubezpieczeniowe (por. [9]).

Od 1816 roku, czyli od czasu utworzenia Królestwa Kongresowego i określenia nowych granic podziału ziem polskich, w związku z odmiennymi uwarunkowaniami narzuconymi przez kraje zaborców, działalność ubezpieczeniowa rozwijała się różnymi torami na terenach każdego z trzech zaborów. Wynikało to z różnic kształtowania się systemów ubezpieczeniowych, gospodarczych i politycznych. W okresie tym rozwój ubezpieczeń na ziemiach polskich był poddany znacznym ograniczeniom. Przejawiało się to między innymi poprzez zwalczanie polskich inicjatyw tworzenia podmiotów ubezpieczeniowych, uprzywilejowanie obcych zakładów ubezpieczeń oraz nieudzielanie koncesji na prowadzenie działalności polskim zakładom. Wszystkie te, jak i wiele innych czynników sprawiły, że rosła dysproporcja pomiędzy rozwojem ubezpieczeń w różnych regionach kraju (w różnych zaborach).

Największy stopień rozwoju uzyskały ubezpieczenia na ziemiach polskich pod zaborem pruskim. Wpływ na to miały takie uwarunkowania, jak ([14], s. 31–33):

- czołowa pozycja w Europie państwa pruskiego w dziedzinie ubezpieczeń ogółem, w tym także ubezpieczeń rolnych;
- dużo lepsza sytuacja gospodarcza Wielkopolski i Pomorza od pozostałych ziem polskich;
- aktywna polityka państwa pruskiego w sferze ubezpieczeń.

Ważny czynnik rozwoju ubezpieczeń rolnych przejawiał się w bezpośrednim udziale państwa w organizacji działalności ubezpieczeniowej, opartej często na monopolu i przymusie ubezpieczeniowym w zakresie ubezpieczenia ogniowego nieruchomości. Polityka zaborcy po roku 1863 pozwoliła najpierw na powstanie lokalnych towarzystw wzajemnych od ognia, a następnie towarzystw prowadzących ubezpieczenia w innych działach, przede wszystkim w ubezpieczeniach rolnych.

Rozwój ubezpieczeń na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego, podobnie jak na ziemiach zaboru pruskiego, był związany z publiczno-prawnym zakładem ubezpieczeń, tj. z Ogólnym Towarzystwem Ogniomym Królestwa Polskiego, mającym korzenie we wspomnianych wcześniej towarzystwach z lat 1803–1804. Rozwój tego towarzystwa był ściśle uwarunkowany sytuacją polityczną i gospodarczą Królestwa Polskiego. Najintensywniejszy rozwój ubezpieczeń nastąpił w latach 1843–1863, owocując wprowadzeniem nowych działów ubezpieczeń, wśród których dla rolnictwa największe znaczenie miały ubezpieczenie ruchomości od ognia, ubezpieczenie od gradobicia oraz ubezpieczenie bydła od pomoru.

Tak intensywnym rozwojem w zakresie ubezpieczeń rolnych nie mogły się poszczycić tereny polskie pod zaborem austriackim. Wynikało to z faktu, że w monarchii austriackiej długo nie istniały rozwinięte formy organizacji ubezpieczeń. Dopiero w latach dwudziestych XIX wieku powstało na terenie Austrii kilka krajowych zakładów ubezpieczeń. W roku 1860 powstał pierwszy na terenie zaboru austriackiego polski zakład ubezpieczeń pod nazwą Krakowskie Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń „Florianka”, który – obok ubezpieczenia mienia gospodarstw rolnych od ognia – wprowadził ubezpieczenie ziemiopłodów od gradobicia.

Na przełomie XIX i XX wieku podjęto działania w celu połączenia wszystkich rodzajów ubezpieczeń każdej gałęzi gospodarki. W odniesieniu do rolnictwa połączono ubezpieczenie budynków i ruchomości od ognia, ubezpieczenie bydła od padnięcia oraz ubezpieczenie ziemiopłodów i maszyn ([1], s. 47).

Ze względu na bardzo duże zagrożenie katastrofami przyrodniczymi na wsi, pomimo iż nie było obowiązku ubezpieczeniowego, ubezpieczenia stały się popularne i powszechne. Kształtująca się forma gospodarki w tamtym czasie spowodowała, że właściciele ziemscy czuli się w obowiązku do nabywania ubezpieczeń. Również ówczesne instytucje bankowe, udzielając pomocy finansowej w formie kredytów, zmuszały kredytobiorców do ubezpieczania ich mienia do wysokości co najmniej udzielonej pożyczki.

W okresie międzywojennym ubezpieczanie ruchomości rolnych od ognia w gospodarstwach rolnych, plonów od gradobicia i inwentarza od padnięcia było obowiązkowe na podstawie ustawy Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 21 czerwca 1921 r. Ubezpieczenia te były realizowane przez Polską Dyрекcję Ubezpieczeń Wzajemnych. W 1947 r., na mocy dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, ubezpieczenie budynków od ognia stało się ubezpieczeniem obowiązkowym. Rozporządzenie dawało uprawnienia poszczególnym organom samorządowym (sejmikom powiatowym i wojewódzkim) do uchwalenia przymusu ubezpieczenia od ognia mienia ruchomego gospodarstw rolnych i upraw od gradobicia. Obowiązek takiego ubezpieczenia obejmował odpowiednio teren całego powiatu lub województwa. Na uwzględnienie zasługuje fakt, że system ubezpieczeń fakultatywnych w rolnictwie utrzymał się praktycznie do 1947 r. czyli do momentu rozwoju systemu ubezpieczeń państwowych w Polsce powojennej.

Lata 1947–1952 to okres bardzo intensywnego rozwoju ubezpieczeń rolnych. Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych prowadził działalność ubezpieczeniową do 1952 r. W tym czasie obowiązkowe ubezpieczenie budynków od ognia zostało rozszerzone na ubezpieczenie mienia ruchomego, w tym inwentarza żywego i martwego oraz ruchomości domowych. Zostało wprowadzone powszechne ubezpieczenie od gradobicia zasadniczych upraw zbóż, tj. pszenicy, żyta, jęczmienia i owsa. Obowiązek ubezpieczenia upraw i mienia w gospodarstwach rolnych wynikał z uchwał Rady Wojewódzkiej w odniesieniu do upraw i Rady Powiatowej względem mienia.

Od 1 stycznia 1952 r. ubezpieczenie budynków, a od 15 lipca tegoż roku ubezpieczenie mienia ruchomego w gospodarstwach rolnych, które obejmowało szkody ogniowe, uderzenie pioruna i wybuch, zostało rozszerzone na szkody huraganowe, powodziowe i inne. Państwowy Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych zapoczątkował powszechne ubezpieczenie zwierząt gospodarskich, głównie bydła i koni od padnięcia lub uboju z konieczności. Na początku wprowadzono te ubezpieczenia na próbę w dwóch powiatach krośnieńskich, a od roku 1954 dotyczyły już one całego kraju. Ustawa z dnia 28 marca 1952 r. o ubezpieczeniach państwowych [18] przekształciła Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych w Państwowy Zakład Ubezpieczeń (PZU). PZU stało się przedsiębiorstwem posiadającym osobowość prawną, podlegającym zasadom organizacji i zarządzania typowym dla przedsiębiorstw tego rodzaju. Ustawa ta w swych artykułach poszerzyła zakres dotychczasowych powszechnych ubezpieczeń budynków i mienia ruchomego w gospodarstwach rolnych. Do kanonu ubezpieczeń weszły ubezpieczenia od ognia, ubezpieczenia upraw od gradobicia i powodzi oraz zwierząt gospodarczych od padnięcia. W 1958 r. nowa ustawa o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych wprowadziła formę obowiązkowego ubezpieczenia zwierząt gospodarskich (koni, bydła) od padnięcia, a o obowiązku tym decydowały Rady Powiatowe i Miejskie.

Ważnym jest, iż już w tym momencie historii ubezpieczeń rolnych rysuje się wyraźna różnica między ubezpieczeniami obowiązkowymi a fakultatywnymi. Pierwszy rodzaj, czyli ubezpieczenia obowiązkowe, obejmowały wszystkie podmioty gospodarcze bez względu na wyrażoną przez nie chęć ubezpieczenia. Składki ubezpieczeniowe na ubezpieczenia obowiązkowe były postrzegane jako kolejne zobowiązania podatkowe, gdyż były ściągane wraz z podatkami. Wynika z tego, iż nie istniał wtedy system rynkowy ubezpieczeń, a więc nie było ubezpieczeń gospodarczych w dzisiejszym rozumieniu. Istniejące wówczas ubezpieczenia miały charakter dzisiejszych ubezpieczeń społecznych, ponieważ miały charakter publiczny, obowiązkowy i były przejmowane przez państwo. Zmiana tego stanu nastąpiła dopiero w latach 80. XX wieku, kiedy to monopol polskich ubezpieczeń został przełamany poprzez ustawę z dnia 20 września 1984 r. o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych [15]. Ustawa ta dawała możliwość tworzenia przedsiębiorstw ubezpieczeniowych, które mogły mieć formę zakładów państwowych, spółdzielczych lub spółek akcyjnych z większościami udziałem Skarbu Państwa. Jednak niektóre produkty ubezpieczeniowe pozostały nadal w dyspozycji państwa – były więc obowiązkowe. Było to ubezpieczenie OC rolników, budynków i mienia w gospodarstwach rolnych, upraw polowych, łąk i pastwisk, a także koni i bydła – taka sytuacja trwała do 1990 r., tj. do momentu wejścia w życie ustawy z dnia 28 lipca 1990 r. o działalności ubezpieczeniowej. Nowa ustawa wprowadziła podział na ubezpieczenia obowiązkowe i dobrowolne, przy czym oba typy ubezpieczeń miały charakter umowny, tzn. były świadczone na podstawie umowy ubezpieczenia. W ustawie ograniczono liczbę ubezpieczeń obowiązkowych wyłącznie do budynków w gospodarstwach rolnych oraz odpowiedzialności cywilnej rolników z tytułu prowadzenia gospodarstwa rolnego. Natomiast ubezpieczenia mienia ruchomego, upraw, zwierząt gospodarskich oraz budynków poza gospodarstwami rolnymi stały się ubezpieczeniami wyłącznie dobrowolnymi.

Ryzyko związane z działalnością rolniczą

Gospodarstwo rolne, bez względu na jego formę organizacyjno-prawną, zorientowane jest na zapewnienie dochodu (środków utrzymania) rolnikowi. Cel ten realizuje on, funkcjonując w szeroko rozumianym otoczeniu w oparciu o wzajemne interakcje z jego elementami przyrodniczymi oraz cywilizacyjnymi. Wzajemne związki i zależności mają zarówno korzystny, jak i negatywny wpływ na sytuację ekonomiczną gospodarstwa, a intensywność i moment wystąpienia ujemnego oddziaływania otoczenia nie zawsze są przewidywalne. Nie zawsze też możliwe jest zabezpieczenie się przed tymi wpływami.

Ryzyko powoduje, że rolnik musi brać pod uwagę możliwość pojawienia się różnorodnych zagrożeń, które mogą uniemożliwić osiągnięcie zamierzonego ce-

lu. Prowadzona działalność może bowiem nie przynieść dochodu lub przynieść straty w części czy nawet w całości kapitału. Zagrożenia owe wynikają nie tylko z otoczenia gospodarstwa, ale również z podejmowanych przez nie czynności, jako podmiotu gospodarczego. Ryzyko zagrażające ze strony otoczenia jest bardzo zróżnicowane, podobnie jak złożone jest samo otoczenie. Inne zagrożenia wynikają z uwarunkowań przyrodniczych, a inne z uwarunkowań społecznych. Przyroda niesie ze sobą wiele zagrożeń. Określane są one potocznie jako żywioły, do których zalicza się: susze, powodzie, huragany, trzęsienia ziemi, pożary, wybuchy czy eksplozje. Ich wystąpienie prowadzi do utraty lub zniszczenia mienia, powodując niemożność osiągnięcia celów. Rolnik w gospodarstwie nie ma możliwości przewidzenia i zapobieżenia ich wystąpienia [6].

Żywioły nie wyczerpują problemu ryzyka wynikającego z funkcjonowania w środowisku przyrodniczym. Otoczenie przyrodnicze jest dla gospodarstwa rolnego podstawą jego działalności. Gospodarstwo pobiera z niego niezbędne zasoby i wydala powstające w toku procesów produkcyjnych odpady. Zarówno czerpanie zasobów, jak i odprowadzanie odpadów prowadzi do zniszczenia i degradacji środowiska. Realne zagrożenia dla środowiska przyrodniczego stają się także ryzykiem dla gospodarstw z racji nierozzerwalnego uzależnienia działalności rolniczej od zasobów przyrody (patrz np. [3]).

Nie mniej złożone jest ryzyko wynikające z relacji gospodarstwa rolnego z jego otoczeniem społecznym. Uwarunkowania społeczne funkcjonowania gospodarstwa rolnego można podzielić na kilka podstawowych grup [8].

Państwo i jego organy stanowią uwarunkowania prawno-instytucjonalne. Tworzy systemowe warunki funkcjonowania wszystkich podmiotów, w tym i gospodarstw rolnych. Rodzi to określone zagrożenia, które wynikają głównie ze sposobu stanowienia prawa i dokonywania w nim zmian. Częstość, czas oraz głębokość zmian w istniejących regulacjach prawnych wyznaczają rozmiary ryzyka.

Kolejny obszar ryzyka wiąże się z podmiotami otoczenia rynkowego, czyli np. gospodarstwami domowymi, bankami, towarzystwami ubezpieczeniowymi czy innymi gospodarstwami rolnymi itd. Cechą charakterystyczną powiązań w ramach tej grupy podmiotów jest ich umowność. Uwarunkowania rynkowe polegają na tym, że gospodarstwo na rynku funkcjonuje wśród innych podmiotów, które pełnią wobec niego zarówno rolę dostawców, jak i nabywców jego produktów czy usług. Powstanie tych więzi powoduje występowanie pomiędzy podmiotami materialnych przepływów, którym towarzyszy i z których wynika określone ryzyko, np. opóźnienia dostaw, złej jakości produktów czy usług, opóźnienia lub braku zapłaty, uszkodzenia w transporcie, itp.

Rynek i towarzysząca mu konkurencja powodują występowanie ryzyka cenowego, starzenia się produktów oraz ryzyka zbytu. Także podmioty otoczenia mogą ze względu na różnorodne motywy, które kierują ich postępowaniem, świadomie narażać daną jednostkę na szkody (np. włamania, kradzieże, podpalenia, itp.).

Również zakres odpowiedzialności cywilnej podmiotu względem otoczenia rodzi kolejny obszar ryzyka. Odpowiedzialność cywilna na zasadzie ryzyka ma na celu ochronę interesów otoczenia jednostki w związku z podejmowaną przez nią działalnością.

Kolejny obszar ryzyka gospodarstwa rolnego wiąże się z zatrudnianiem pracowników, gdyż czyniąc to, podejmuje ryzyko wynikające ze szkód, na jakie pracownicy swoją nieudolną pracą, niedbalstwem czy lekkomyślnością narażają swojego pracodawcę, oraz konsekwencji, jakie pracodawca będzie musiał ponieść w związku z zapisami kodeksu pracy w zakresie trybu zatrudniania i zwolnień pracowników. Rozmiary tego ryzyka rosną wraz z rozmiarami podmiotu, liczbą zatrudnianych pracowników oraz skalą działalności.

Gospodarka rolna wymaga budynków o znacznej kubaturze do magazynowania surowców (np. siana, pasz, nawozów, produktów fitosanitarnych itd.) dla potrzeb produkcji zwierzęcej i roślinnej. Częstokroć są to produkty łatwopalne, bądź w łatwopalnych opakowaniach, znacznie zwiększające prawdopodobieństwo wystąpienia pożaru. Budynki gospodarcze wyposażone są w szeroki asortyment sprzętu (zazwyczaj uruchamianego silnikiem elektrycznym), co dodatkowo zwiększa niebezpieczeństwo. Z kolei maszyny rolnicze (traktory, kombajny, i in.) stanowią w ubezpieczeniach odrębną, szczególną grupę ryzyka, wynikającą ze skali trudności i bezpieczeństwa w obsłudze oraz użytkowaniu tegoż sprzętu (wały kardanowe i koła zębate przekładni) [10].

Ostatecznie należy stwierdzić, że gospodarka rolna charakteryzuje się specyficznymi czynnikami, wywołującymi szczególne ryzyko: na przykład częste użycie pestycydów może powodować ryzyko zdrowotne dla osób, które z tymi środkami ochrony roślin się stykają, jak również należało by uwzględnić ryzyko odpowiedzialności cywilnej w związku z sąsiednimi uprawami.

Żywy inwentarz również wiąże się ze specjalnym rodzajem ryzyka. Należy tu wymienić choroby przenoszone na ludzi (np. brucellosis, gruźlica), wypadki związane z pracą przy obsłudze zwierząt, które mogą powodować kalectwo lub odpowiedzialność cywilną względem osób trzecich.

Odpowiedzialność cywilna w rolnictwie nabiera nowego znaczenia w związku z rozwojem nowych technologii produkcyjnych. W zakres ten wchodzi także problemy dotyczące ochrony środowiska przyrodniczego związane ze ściekami rolnymi i hodowlanymi. Wykorzystywanie genetycznie zmodyfikowanych upraw, ścieków hodowlanych, uboczne zanieczyszczenie środowiska przez rolnictwo i niedogodności życia w sąsiedztwie związane z działaniami rolnymi (np. produkcja drobiu i świń na fermach itp.).

Uprawianie roślin i hodowanie zwierząt to podstawa działalności rolniczej związana z plonami i poziomem cen jako fundamentalnymi czynnikami w określaniu dochodu rolnika. Czynnikiem wspólnym dla produkcji upraw i hodowli zwierząt jest to, że oba rodzaje działalności zależą od liczby i jakości technik wykorzystywanych przez rolnika. Proces decyzyjny obejmuje zarówno dobrze

przemysłane wybory, jak i spontaniczne decyzje podejmowane w trakcie czynności rolnych: wybór rodzajów i działek do uprawy, rodzaj i sposób uprawiania (nawozy, pestycydy itd.), a w odniesieniu do zwierząt – wybór gatunków oraz metody hodowania, w oparciu o warunki w budynkach, w których zwierzęta są trzymane. Dochód gospodarki rolnej jest zmienny i zależy od plonów i cen rynkowych uzyskanych za sprzedany produkt. Poziom ryzyka w zakresie dochodu gospodarstwa jest odmienny w każdym przypadku, gdyż jest zależny od wariantów zarządzania gospodarstwem, będących przedmiotem wyboru co roku.

Przez dobra mogące podlegać ubezpieczeniu w działalności rolniczej należy rozumieć wszystkie dobra składające się na gospodarstwo rolne. Przedmiotem ubezpieczenia jest więc gospodarstwo rolne wraz z całością ziem związanych z jego działalnością. Elementem wchodzącym w skład gospodarstwa są budynki, będące konstrukcjami należącymi bądź wynajętymi przez rolnika, używane do celów produkcji rolniczej. Chodzi tutaj o budynki mieszkalne, gospodarcze oraz budynki wielofunkcyjne.

Przedmiotem ubezpieczenia mogą być także wszelkie dobra ruchome, zaspokajające potrzeby osobiste i potrzeby gospodarstwa domowego. Podlegać ubezpieczeniu mogą dobra produkcyjne, a więc wszystkie maszyny, narzędzia niezbędne do produkcji rolniczej, stanowiące własność rolnika i znajdujące się w budynkach gospodarczych lub w ich sąsiedztwie, na ziemiach gospodarstwa, u osób trzecich w ramach wzajemnej pomocy sąsiedzkiej, pojazdy itd.

Przedmiotem ochrony ubezpieczeniowej mogą stać się również zwierzęta gospodarskie, zbiory, do których należą wszelkiego rodzaju produkty natury roślinnej: ziarno, pasze, owoce, bulwy, korzenie, wino, napoje musujące, spirytus, jak również produkty pochodzenia zwierzęcego, pochodzące wyłącznie z produkcji własnej gospodarstwa: mięso, produkty mleczne, wełna itp.

Reasumując, występujące w rolnictwie szkody są dwójakiego rodzaju. Pierwsze mają charakter masowy, często obejmujący swoim oddziaływaniem duże obszary. Mają one na ogół charakter klęsk żywiołowych. Drugi rodzaj szkód w rolnictwie ma charakter bardziej indywidualny, nie masowy w sensie stosunkowo niewielkiego zasięgu przestrzennego. Należy go odnieść do wzajemnych interakcji gospodarstwa rolnego (rolnika) z otoczeniem przyrodniczym i społecznym. Ten rodzaj szkód przejawia się w uszczerbku na mieniu i spowodowany jest np. przez czyny niedozwolone, niedotrzymanie zobowiązań, oraz przejawia się w uszczerbku na osobie – choroba, wypadek i in.

Rozmiary i rodzaje ryzyka związanego z rolniczą działalnością gospodarczą uwarunkowane są przez skalę tej działalności i jej strukturę. Ryzyka towarzyszące podmiotom prowadzącym działalność rolniczą są podobne w swojej genezie i istocie do ryzyk typowych dla małych i średnich przedsiębiorstw oraz ryzyk typowych dla pracodawców i pracobiorców. Również ryzyka towarzyszące działalności indywidualnych gospodarstw rolnych określane są przez tę specyfikę, niemniej jednak z uwagi na fakt, iż gospodarstwa te mają przeważnie charakter

rodzinny, pojawiające się ryzyka mają znaczenie dla jakości życia rodziny i zdrowia członków gospodarstwa rolnego (por. [5]).

Literatura

- [1] Banasiński A., *Ubezpieczenia gospodarcze*, Poltext, Warszawa 1996.
- [2] Bogutyn J., Monkiewicz J., *Ubezpieczenia zdrowotne*, [w:] *Podstawy ubezpieczeń, t. II – produkty*, red. J. Monkiewicz, Poltext, Warszawa 2001.
- [3] Borys G., *Ryzyko ekologiczne i jego systematyka na gruncie teorii ubezpieczeniowej*, [w:] *Instrumenty rynkowe w ochronie środowiska*, Europejskie Stowarzyszenie Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych Oddział Polski, Biblioteka „Ekonomika i Środowisko” nr 29, Jugowice – Wrocław 2002, s. 19–27.
- [4] Hyski M., *Świadomość ubezpieczeniowa jako determinanta rozwoju rynku ubezpieczeń dla rolnictwa w Polsce*, [w:] *Systemy komunikacji marketingowej*, red. T. Kramer, Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych w Katowicach, Katowice 2004, s. 175–183.
- [5] Jędrzejczyk I., *Ubezpieczenie jako metoda zarządzania ryzykiem w gospodarce wiejskiej w świetle integracji europejskiej i globalizacji*, [w:] *Ubezpieczenia gospodarcze. Wieś i rolnictwo*, SGGW, Warszawa 2002.
- [6] Klimkowski C., *Ryzyka katastroficzne w rolnictwie*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2002, nr 1/2, s. 23.
- [7] Kwiecień I., *Rola ubezpieczeń obowiązkowych*, [w:] *Inwestycje finansowe i ubezpieczenia – tendencje światowe a polski rynek*, red. K. Jajuga, W. Ronka-Chmielowiec, Akademia Ekonomiczna Wrocław, Wrocław 2000.
- [8] *Les risques: quelles sont les réponses de l'assurance face à l'évolution du monde agricole?*, Fédération française des sociétés d'assurance, Paris 1997.
- [9] Łazowski J., *Wstęp do nauki o ubezpieczeniach*, Wydawnictwo Prawnicze LEX, Sopot 1997.
- [10] Mamaj D., *Rolnicze ubezpieczenia gospodarcze we Francji*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie” Materiały i Studia nr 6, KRUS, Warszawa 2000, s. 110–124.
- [11] Plichta J., *Wielowymiarowa struktura produktu ubezpieczeniowego*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 1995, nr 1–2–3/A, s. 6.
- [12] Reps S., Reps J., *Ubezpieczenia majątkowe przedsiębiorców*, Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich, Warszawa 2000.
- [13] Sangowski T., *Ubezpieczenia gospodarcze*, Poltext, Warszawa 1998.
- [14] Sangowski T., *Vademecum ubezpieczeń gospodarczych*, SAGA, Poznań 1999.
- [15] *Ustawa z dnia 20 września 1984 r. o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych*, Dz.U. z 1984 r., nr 45, poz. 242 ze zm. (akt uchylony).

- [16] *Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych*, t.j. Dz.U. z 2013 r. poz. 392 ze zm.
- [17] *Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych*, t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 581 ze zm.
- [18] *Ustawa z dnia 28 marca 1952 r. o ubezpieczeniach państwowych*, Dz.U. z 1952 r., nr 20, poz. 130 (akt uchylony).
- [19] *Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich*, t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 577 ze zm.

The insurance protection of agricultural activity in Poland (part 1)

Summary: The article consists of two parts. The first part focuses on the presentation of the historical background of the formation of the insurance offer for agriculture in Poland and characterizes the risks associated with the implementation of agricultural activities. In his second part the article presents an overview of the insurance cover of the risks inherent in agricultural activities, including compulsory and voluntary insurance. Feasible insurance coverage is described on the example of three selected insurance companies. The aim of the article is to understand the general scope of insurance coverage that concerns population engaged in agriculture, in its historical conditions, in the context of the risks associated with agricultural activity.

Keywords: insurance protection, risks in agricultural activities, agricultural activity.

Marcin HYSKI

Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach

Ochrona ubezpieczeniowa działalności rolniczej w Polsce (część II)

Synopsis: Artykuł składa się z dwóch części. W części pierwszej skoncentrowano się na przedstawieniu tła historycznego kształtowania się oferty ubezpieczeń dla rolnictwa w Polsce oraz scharakteryzowano ryzyko związane z realizacją działalności rolniczej. W drugiej części artykuł prezentuje przegląd zakresu ochrony ubezpieczeniowej ryzyk właściwych dla działalności rolniczej, z uwzględnieniem ubezpieczeń obowiązkowych i dobrowolnych. Możliwy do zrealizowania zakres ochrony ubezpieczeniowej przedstawiono na przykładzie trzech wybranych zakładów ubezpieczeń. Celem artykułu jest poznanie ogólnego zakresu ochrony ubezpieczeniowej, którym objęta jest ludność zajmująca się rolnictwem, oraz jego historycznych uwarunkowań, w kontekście ryzyk związanych z prowadzeniem działalności rolniczej.

Słowa kluczowe: ubezpieczenia rolne, ryzyko w działalności rolniczej, ochrona ubezpieczeniowa.

Wprowadzenie

Niniejsza publikacja stanowi drugą część artykułu o tym samym tytule. W części pierwszej skoncentrowano się na przedstawieniu tła historycznego kształtowania się oferty ubezpieczeń dla rolnictwa oraz scharakteryzowano ryzyko właściwe dla działalności rolniczej. W drugiej części artykuł prezentuje przegląd zakresu ochrony ubezpieczeniowej ryzyk związanych z realizacją działalności rolniczej, z uwzględnieniem ubezpieczeń obowiązkowych i dobrowolnych.

Ochrona ubezpieczeniowa w rolnictwie

Produkt jest to materialny lub niematerialny wytwór działalności gospodarczej przeznaczony na sprzedaż. Dzięki swojej wartości może on być przedmiotem wymiany rynkowej, tj. może być zbywany i nabywany za określone wartości materialne. Produkt ubezpieczeniowy można więc określić jako pakiet usług dostarczanych ubezpieczonemu przez zakład ubezpieczeń, za określoną opłatą, od chwili zawarcia umowy ubezpieczenia aż do jej rozwiązania [11].

Produkty ubezpieczeniowe, mające odniesienie do ubezpieczeń chroniących ludność zajmującą się rolnictwem przed niekorzystnymi skutkami ryzyk, można sklasyfikować, stosując różne kryteria. Ze względu na istnienie obowiązku ubezpieczenia można wyszczególnić:

- produkty ubezpieczeń obowiązkowych, w stosunku do których zawarcie umowy ubezpieczenia lub przystąpienie do nich jest nakazane zapisami prawa (np. ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej rolników z tytułu prowadzenia gospodarstwa rolnego),
- produkty ubezpieczeń dobrowolnych – w tym przypadku zawarcie umowy lub przystąpienie do ubezpieczenia wynika z dobrej woli zainteresowanego, z jego chęci zabezpieczenia środków finansowych na wypadek niekorzystnych skutków wystąpienia zdarzenia losowego (np. ubezpieczenie mienia ruchomego w gospodarstwach rolnych).

Produkty ubezpieczeniowe można również podzielić z uwagi na charakter ryzyka podlegającego ochronie ubezpieczeniowej na:

- produkty ubezpieczeń gospodarczych (np. ubezpieczenie zwierząt od padnięcia lub uboju z konieczności) – chronione ryzyka mają charakter gospodarczy;
- produkty ubezpieczeń społecznych rolników (ubezpieczenia nadzorowane przez KRUS) – ochrona dotyczy ryzyk społecznych.

Obydwa kryteria nie wykluczają się wzajemnie, gdyż zarówno w odniesieniu do ubezpieczeń społecznych, jak i gospodarczych stosuje się podział na ubezpieczenia obowiązkowe i dobrowolne.

Na zabezpieczenie ludności rolniczej w Polsce składają się: ubezpieczenia (gospodarcze i społeczne) oraz zaopatrzenie społeczne (rys. 1). Ubezpieczenia obejmują ubezpieczenia gospodarcze oraz ubezpieczenia społeczne. W zakresie rynku ubezpieczeń dla rolnictwa wchodzi wyłącznie ubezpieczenia gospodarcze, gdyż ubezpieczenia społeczne, z uwagi na sposób ich unormowania w kwestii organizacyjnej i instytucjonalnej, nie tworzą w Polsce produktu ubezpieczeniowego mogącego stać się przedmiotem transakcji. Z kolei ubezpieczenia gospodarcze dla rolnictwa dzielą się na ubezpieczenia rolne (uwzględniające specyfikę rolniczej działalności gospodarczej) oraz dodatkowe ubezpieczenia emerytalne i zdrowotne, jak również inne rodzaje ubezpieczeń mogących mieć zastosowanie w działalności rolniczej bądź w życiu i pracy rolnika.

W ustawodawstwie polskim istnieją następujące rodzaje ubezpieczeń obowiązkowych dotyczących rolnictwa [16]; [7]:

- obowiązkowe ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej rolników z tytułu prowadzenia gospodarstwa rolnego (powyżej 1 ha),
- obowiązkowe ubezpieczenie budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego od ognia i innych zdarzeń losowych,
- obowiązkowe ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych za szkody powstałe w związku z ruchem tych pojazdów

- (jeżeli rolnik prowadzący działalność rolniczą jest w posiadaniu pojazdu mechanicznego dopuszczonego do ruchu),
- obowiązkowe ubezpieczenia upraw rolnych i zwierząt gospodarskich (dotyczące rolników, którzy otrzymują płatności bezpośrednie do gruntów rolnych w rozumieniu przepisów o płatnościach w ramach systemu wsparcia bezpośredniego) [19].

Obowiązkowe ubezpieczenie rolników od odpowiedzialności cywilnej obejmuje szkody wyrządzone przez rolnika lub osobę pracującą w jego gospodarstwie osobom trzecim, w związku z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Ubezpieczenie pokrywa roszczenia osób poszkodowanych uzasadnione zdarzeniami, których następstwem jest śmierć, uszkodzenie ciała, rozstrój zdrowia bądź też utrata, zniszczenie lub uszkodzenie mienia osób trzecich (por. [12]).

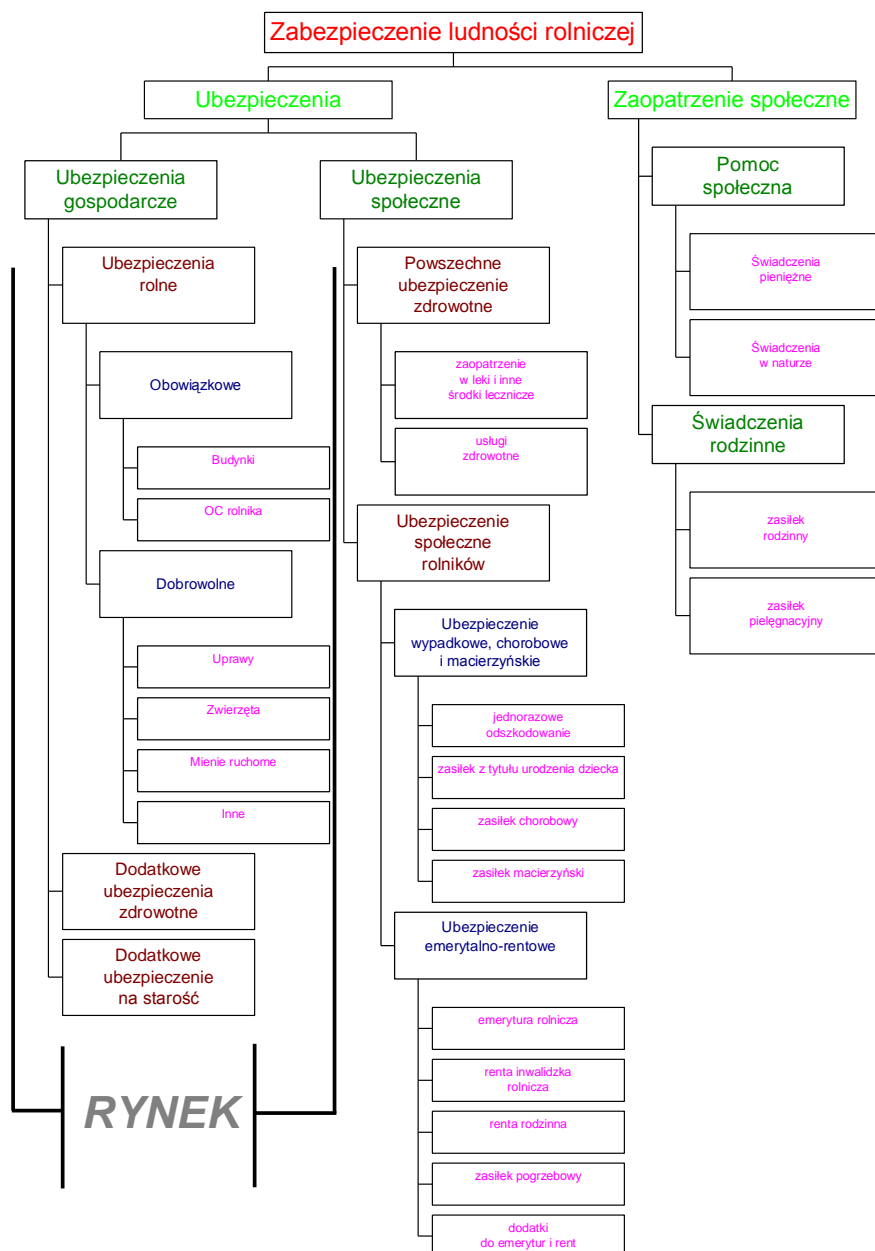
Obowiązkowe ubezpieczenie budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego od ognia i innych zdarzeń losowych obejmuje szkody powstałe w budynkach wskutek zdarzeń losowych w postaci: ognia, huraganu, powodzi, gradu, uderzenia piorunu, eksplozji, obsuwania i zapadania się ziemi oraz tąpnięcia, lawiny, upadku statku powietrznego.

Obowiązek ubezpieczenia dotyczy budynków, czyli obiektów mających fundamenty, ściany i dach, których powierzchnia jest większa niż 20 m². Oznacza to, że nie są objęte obowiązkiem ubezpieczenia m.in. namioty i tunele foliowe oraz budynki w trakcie rozbiórki lub przeznaczone do rozbiórki z uwagi na ich stan techniczny, zużycie bądź decyzję administracyjną.

Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych za szkody powstałe w związku z ruchem tych pojazdów powinni wykupić wszyscy właściciele pojazdów mechanicznych, do których oprócz samochodów zalicza się: ciągniki rolnicze, motocykle, motorowery, przyczepy podlegające rejestracji, a także pojazdy wolnobieżne dopuszczone do ruchu drogowego.

Zasady funkcjonowania obowiązkowych ubezpieczeń upraw i zwierząt gospodarskich zostało uregulowane przepisami ustawy o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich [19]. Ustawa posługuje się pojęciem producenta rolnego, który został zdefiniowany (art. 2 pkt 2) jako osoba fizyczna, osoba prawna albo jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej, w której posiadaniu lub współposiadaniu jest gospodarstwo rolne, prowadząca działalność rolniczą oraz korzystająca z płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej. Zawierane ubezpieczenie dotyczy upraw zbóż, kukurydzy, rzepaku, rzepiku, chmielu, tytoniu, warzyw gruntowych, drzew i krzewów owocowych, truskawek, ziemniaków, buraków cukrowych lub roślin strączkowych, od zasiewu lub wysadzenia do ich zbioru, od ryzyka wystąpienia szkód spowodowanych przez huragan, powódź, deszcz nawalny, grad, piorun, obsunięcie się ziemi, lawinę, suszę, ujemne skutki przezimowania oraz przymrozki wiosenne. Umowa ubezpieczenia może dotyczyć także bydła, koni, owiec, kóz, drobiu lub świń od ryzyka wystąpienia szkód spowodowanych

przez huragan, powódź, deszcz nawalny, grad, piorun, obsunięcie się ziemi, lawinę oraz w wyniku uboju z konieczności. Umowa ubezpieczenia może obejmować wszystkie lub wybrane przez producenta rolnego rodzaje ryzyka.

Rys. 1. Miejsce rynku ubezpieczeniowego w zabezpieczeniu ludności rolniczej w Polsce

Źródło: opracowanie własne.

Firmy ubezpieczeniowe oferują również całą gamę dobrowolnych ubezpieczeń gospodarczych dla rolnictwa. Do oferowanych przez zakłady ubezpieczeń produktów należą:¹

- ubezpieczenie zwierząt od padnięcia i uboju z konieczności,
- ubezpieczenie upraw od ognia,
- ubezpieczenie maszyn rolniczych, w tym samobieżnych,
- ubezpieczenie mienia ruchomego w gospodarstwach rolnych od ognia i innych zdarzeń losowych,
- ubezpieczenie ruchomości domowych znajdujących się w domu rolnika od ognia i innych zdarzeń losowych oraz od kradzieży z włamaniem i rabunku.

Jednym z ubezpieczeń dobrowolnych jest ubezpieczenie zwierząt od padnięcia lub uboju z konieczności. Obejmuje ono: konie (użytkowane w rolnictwie i do prac w lesie), bydło, trzodę chlewną, owce, kozy, drób, a także ryby i pszczoły. Oferowane są również specjalne ubezpieczenia dotyczące np. zwierząt futerkowych w chowie fermowym. Ubezpieczenie gwarantuje wypłatę odszkodowania za szkody, które nastąpiły wskutek śmierci, choroby lub wypadku zwierzęcia albo w związku z chorobą lub wypadkiem zwierzęcia, gdy zajdzie konieczność uboju (np. w celu skrócenia cierpień zwierzęcia). Ubezpieczenie kierowane jest zarówno do właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych, jak i specjalistycznych gospodarstw wielkohodowlanych. W odniesieniu do niektórych gatunków zwierząt stosowane są dodatkowe wymagania, np. w przypadku trzody chlewnej wymaga się, by była prowadzona ewidencja księgowa obrotu stada (PZU S.A.). Niektóre zakłady ubezpieczeń oferują również możliwość zawarcia ubezpieczeń krótkoterminowych przez właścicieli zwierząt gospodarskich obejmujących szkody powstałe wskutek trzebienia i operacji zwierząt oraz szkody powstałe w czasie transportu, wystaw oraz opasu.

Przedmiotem ubezpieczenia mogą być również pasieki, składające się przynajmniej z pięciu pni pszczelich, znajdujące się na toczku, w pawilonie lub stebniku w miejscu stałego położenia pasieki lub znajdujące się sezonowo na pożytkach. Zakres ubezpieczenia obejmuje szkody powstałe wskutek:

- zatrucia pszczół środkami ochrony roślin,
- ognia, powodzi, huraganu, uderzenia piorunu,
- zniszczenia pni przez osoby trzecie lub zwierzęta,
- wypadku niezawinionego przez ubezpieczającego w czasie transportu pni na pożytki.

Dodatkowo ubezpieczenie pasiek można rozszerzyć o ryzyko kradzieży pni pszczelich lub rodzin z plastrami.

Ubezpieczeniem hodowli i chowu stawowego ryb mogą być objęte karpie i pstrągi tęczowe w poszczególnych stadiach ich chowu lub hodowli. Ubezpie-

---

¹ Analiza oferty ubezpieczeniowej oparta jest na ogólnych warunkach ubezpieczeń następujących zakładów ubezpieczeń: PZU S.A., Samopomoc S.A., Agropolisa S.A.

czyciel odpowiada za szkody powstałe wskutek zatrucia lub uduszenia ryb, ich ucieczki lub niedoboru wody. Sumę ubezpieczenia ustala się na poziomie 70% wartości ryb przewidywanej na zakończenie danego stadium chowu (hodowli).

Ubezpieczenie drobiu może objąć wszystkie gatunki i kierunki produkcji drobiu w chowie fermowym:

- kurczęta, kaczęta, indyczęta, i gąsienia – na okres tuczu lub odchovu na nioski,
- kury dorosłe typu mięsnego i nieśnego – przeznaczone na produkcję jaj wylęgowych,
- kaczki, gęsi i indyki – przeznaczone na produkcję jaj wylęgowych.

PZU S.A., na przykład, umożliwia swoim klientom zawarcie ubezpieczenia drobiu według następujących wariantów:

- zakres ograniczony (1) – ubezpieczenie od szkód spowodowanych zdarzeniami losowymi w postaci ognia, huraganu, powodzi, piorunu, eksplozji, gradu, upadku pojazdu powietrznego, lawiny, zapadania się ziemi, usuwania się ziemi, wydostania się wody z urządzeń wodno-kanalizacyjnych;
- zakres ograniczony (2) – ubezpieczenie od ryzyka chorób i wypadków, w tym także kanibalizmu zwierząt;
- zakres pełny – zakres ochrony ubezpieczeniowej obejmujący wszystkie ww. ryzyka.

Dodatkowo, każdy z zakresów ubezpieczenia może być rozszerzony o ryzyko niezawinionych przez ubezpieczającego przerw w dopływie prądu do fermy.

Ubezpieczenie upraw od ognia przeznaczone jest dla osób prowadzących gospodarstwo rolne. W wyniku zawartego ubezpieczenia zakład ubezpieczeń odpowiada za szkody powstałe w ubezpieczonym mieniu wskutek ognia w związku z pracą sprzętu mechanicznego w trakcie żniw. Za opłatą dodatkowej składki ubezpieczenie może obejmować szkody powstałe w następstwie ognia z innych przyczyn.

Rolnicy mają możliwość ubezpieczenia całej produkcji roślinnej od wszystkich zasadniczych klęsk losowych powodujących uszkodzenie lub zniszczenie plonów. Mogą m.in. ubezpieczyć:

- każdą roślinę uprawną lub jej plon – od skutków gradobicia i powodzi,
- rośliny jare, jednoroczne – od przymrozków wiosennych,
- rośliny ozime i wieloletnie – od ujemnych skutków przezimowania, łącznie ze skutkami przymrozków wiosennych,
- zboża i rośliny oleiste w okresie dojrzałości i zbioru – od skutków ognia,
- plony tytoniu, ziół i chmielu w procesie technologicznego suszenia – od skutków ognia,
- plony chmielu oraz słomę lnu i konopi w czasie rośnięcia – od skutków huraganu.

Dla przykładu PZU S.A. przedkłada rolnikom do wyboru trzy formy ubezpieczenia upraw, tj.:

- 1) ubezpieczenie indywidualne upraw – zawierane na pisemny lub ustny wniosek rolnika,

- 2) ubezpieczenie zbiorowe upraw – zawierane jest przez zarząd gminy, organizację rolniczą lub inny organ przedstawicielski działający w imieniu określonej terytorialnie zbiorowości rolników,
- 3) ubezpieczenie upraw kontraktowanych – przeznaczone dla rolników prowadzących produkcję roślinną na podstawie podpisanych umów z jednostkami kontraktującymi plony; ubezpieczenie na rzecz tych rolników zawiera jednostka kontraktująca ich plony.

Ubezpieczeniem maszyn rolniczych, w tym samobieżnych, mogą być objęte maszyny rolnicze samobieżne oraz ciągnięte lub pchane, z wyjątkiem ciągników rolniczych. Oferta skierowana jest do osób prowadzących gospodarstwo rolne. W wyniku zawartego ubezpieczenia ubezpieczyciel odpowiada za szkody powstałe wskutek nagłego zderzenia się maszyny z osobami, przedmiotami lub zwierzętami, nagłego działania czynnika termicznego lub chemicznego pochodzącego z zewnątrz maszyny oraz wskutek uszkodzenia maszyny przez osoby trzecie.

Ubezpieczenie mienia ruchomego w gospodarstwach rolnych od ognia i innych zdarzeń losowych skierowane jest do osób prowadzących gospodarstwo rolne. Ubezpieczenie obejmuje maszyny, sprzęt rolniczy, narzędzia, materiały, nawozy, środki ochrony roślin, opał oraz części zapasowe do rolniczych pojazdów mechanicznych, maszyn i sprzętu, ziemiopłody i pasze złożone na przechowanie, zwierzęta gospodarskie. W wyniku zawartego ubezpieczenia Towarzystwo odpowiada za szkody powstałe wskutek ognia, uderzenia pioruna, wybuchu, huraganu, powodzi, gradu, obsunięcia się ziemi upadku pojazdu powietrznego, lawiny, porażenia zwierząt gospodarskich prądem elektrycznym lub zaginięcia przedmiotów w czasie zdarzenia losowego lub akcji ratowniczej prowadzonej w związku ze zdarzeniem losowym.

Ubezpieczenie ruchomości domowych znajdujących się w domu rolnika od ognia i innych zdarzeń losowych oraz od kradzieży z włamaniem i rabunku obejmuje urządzenia domowe, przedmioty i zapasy gospodarstwa domowego, odzież, sprzęt audiowizualny, fotograficzny, komputerowy, instrumenty muzyczne, biżuterię i inne przedmioty z metali szlachetnych, obrazy i inne wyroby artystyczne, pieniądze i inne środki płatnicze, rowery oraz sprzęt turystyczny i sportowy, jak również stałe elementy wyposażenia mieszkań. W wyniku zawartego ubezpieczenia zakład ubezpieczeń odpowiada za szkody powstałe wskutek ognia, uderzenia pioruna, wybuchu, huraganu, powodzi, gradu, obsunięcia się ziemi upadku pojazdu powietrznego, lawiny, porażenia zwierząt gospodarskich prądem elektrycznym lub zaginięcia przedmiotów w czasie zdarzenia losowego lub akcji ratowniczej prowadzonej w związku ze zdarzeniem losowym, zalania oraz wskutek kradzieży z włamaniem i rabunku.

Obowiązująca ustawa o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych [17] zapewnia dość szeroki zakres usług zdrowotnych finansowanych. Taki szeroki zakres koszyka świadczeń gwarantowanych przez system publiczny posiada raczej charakter teoretyczny i nie pokrywa się z re-

aliami finansowymi powszechnych ubezpieczeń zdrowotnych. Z jednej strony, ograniczone środki finansowe kas chorych powodują utrudniony dostęp do usług oraz istnienie opłat nieformalnych, co może skutkować rosnącym popytem na gospodarze ubezpieczenia zdrowotne. Z drugiej strony, ten teoretycznie szeroki zakres koszyka gwarantowanych usług zdrowotnych ogranicza możliwości rozwijania oferty prywatnych zakładów ubezpieczeniowych w zakresie ubezpieczeń uzupełniających ([2], s. 436 i nn.).

Rozwój prywatnych, uzupełniających ubezpieczeń zdrowotnych wymaga w pierwszym rzędzie zmiany obecnie obowiązującego koszyka świadczeń powszechnego ubezpieczenia zdrowotnego, dostosowanego do ograniczonych możliwości tego ubezpieczenia. Świadczenia wyłączone z powszechnego ubezpieczenia zdrowotnego mogą stać się podstawą rozwoju systemu uzupełniających ubezpieczeń prywatnych.

Ograniczenia w finansowaniu świadczeń z powszechnego ubezpieczenia zdrowotnego są czynnikiem warunkującym rozwój rynku ubezpieczeń zdrowotnych w przyszłości. Dzieje się tak dlatego, że niski standard ochrony zdrowotnej wiąże się z niezaspokojeniem potrzeb zdrowotnych ludności i pobudza ją do poszukiwania dodatkowej ochrony.

Ubezpieczenie emerytalno-rentowe gwarantuje wypłatę świadczeń na starość w niewielkiej wysokości. Rolnicy, chcąc podnieść poziom życia po osiągnięciu wieku emerytalnego, muszą skorzystać z oferty dodatkowej na rynku ubezpieczeniowym – w postaci ubezpieczeń na życie. Istotą tego rozwiązania jest indywidualna przeczorność emerytalna rolnika, polegająca na systematycznym oszczędzaniu i wykorzystaniu zgromadzonych środków dopiero w okresie starości.

Rozwój tej części rynku ubezpieczeniowego w odniesieniu do ludności rolniczej w Polsce nie jest w tak dużym stopniu uwarunkowany rozwiązaniami systemowymi z zakresu ubezpieczeń społecznych, jak ma to miejsce w odniesieniu do systemu pracowniczego. W systemie pracowniczym dodatkowe ubezpieczenia emerytalne stały się bowiem obligatoryjną częścią systemu bazowego, na skutek czego popyt na ubezpieczenia na życie uległ zwiększeniu.

Uwarunkowania systemowe wynikające z funkcjonowania systemu rolniczego można rozpatrywać wyłącznie w aspekcie powstającej dysproporcji pomiędzy oczekiwanym a gwarantowanym poziomem bezpieczeństwa finansowego na starość. Jednak ten czynnik rozwoju rynku ubezpieczeń dla rolnictwa nie odgrywa istotnej roli z powodu istniejącej bariery popytowej, wynikającej z niedoboru środków finansowych będących w dyspozycji ludności rolniczej.

Podsumowanie

Dla realizacji zamierzonego celu poznania zakresu ochrony ubezpieczeniowej dla rolnictwa posłużono się analizą literatury przedmiotu, źródeł prawa oraz

dokumentów wewnętrznych wybranych zakładów ubezpieczeń. Na tej podstawie można stwierdzić, że rynek ubezpieczeń dla rolnictwa w Polsce jest rynkiem niedojrzałym, gdyż oferowane formy ubezpieczeń ograniczają się do podstawowych rodzajów produktów, skupiając się przede wszystkim na ubezpieczeniach obowiązkowych. Brakuje także rozwiązań systemowych w sposób stabilny regulujących rynek ubezpieczeń dla rolnictwa i przyczyniających się do jego trwałego rozwoju. Na podstawie przeprowadzonej analizy, a także literatury przedmiotu można zdefiniować różnorodne uwarunkowania rozwoju rynku ubezpieczeń dla rolnictwa w Polsce. Wśród nich należy wymienić uwarunkowania:

- historyczne – kolejne rozbiory Polski skutkowały w dyskryminowaniu polskiej inicjatywy w tworzeniu ubezpieczeń i powstawaniu nowych zakładów ubezpieczeń;
- polityczne – w okresie po II wojnie światowej prywatna własność rolna była przez państwo dyskryminowana i poddawana kolektywizacji oraz nacjonalizacji, co przyczyniło się do marnotrawienia środków oraz znacznego niedo-inwestowania indywidualnych gospodarstwach rolnych;
- społeczne – w Polsce powojennej wzajemność w ubezpieczeniach była mocno ograniczona, by wreszcie w 1952 r. zniknąć z rynku ubezpieczeniowego;
- instytucjonalne – brak jest ciągłości w rozwoju rynku ubezpieczeń dla rolnictwa, w szczególności brakuje trwałych zasad i instytucji stabilnych w swoim funkcjonowaniu;
- popytowe – istnieje bariera popytowa rynku ubezpieczeń dla rolnictwa, wyrażająca się w braku możliwości finansowych poparcia zapotrzebowania na ochronę ubezpieczeniową oraz w niskiej świadomości potrzeby ubezpieczenia [4];
- podażowe – oferta zakładów ubezpieczeń jest ograniczona i nie uwzględnia specyfiki ryzyk w działalności rolniczej.

Literatura

- [1] Banasiński A., *Ubezpieczenia gospodarcze*, Poltext, Warszawa 1996.
- [2] Bogutyn J., Monkiewicz J., *Ubezpieczenia zdrowotne*, [w:] *Podstawy ubezpieczeń, t. II – produkty*, red. J. Monkiewicz, Poltext, Warszawa 2001.
- [3] Borys G., *Ryzyko ekologiczne i jego systematyka na gruncie teorii ubezpieczeniowej*, [w:] *Instrumenty rynkowe w ochronie środowiska*, Europejskie Stowarzyszenie Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych Oddział Polski, Biblioteka „Ekonomika i Środowisko” nr 29, Jugowice – Wrocław 2002, s. 19–27.
- [4] Hyski M., *Świadomość ubezpieczeniowa jako determinanta rozwoju rynku ubezpieczeń dla rolnictwa w Polsce*, [w:] *Systemy komunikacji marketingowej*, red. T. Kramer, Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych w Katowicach, Katowice 2004, s. 175–183.

- [5] Jędrzejczyk I., *Ubezpieczenie jako metoda zarządzania ryzykiem w gospodarce wiejskiej w świetle integracji europejskiej i globalizacji*, [w:] *Ubezpieczenia Gospodarcze. Wieś i Rolnictwo*, SGGW, Warszawa 2002.
- [6] Klimkowski C., *Ryzyka katastroficzne w rolnictwie*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2002, nr 1/2, s. 23.
- [7] Kwiecień I., *Rola ubezpieczeń obowiązkowych*, [w:] *Inwestycje finansowe i ubezpieczenia – tendencje światowe a polski rynek*, red. K. Jajuga, W. Ronka-Chmielowiec, Akademia Ekonomiczna Wrocław, Wrocław 2000.
- [8] *Les risques: quelles sont les réponses de l'assurance face à l'évolution du monde agricole?*, Fédération française des sociétés d'assurance, Paris 1997.
- [9] Łazowski J., *Wstęp do nauki o ubezpieczeniach*, Wydawnictwo Prawnicze LEX, Sopot 1997.
- [10] Mamaj D., *Rolnicze ubezpieczenia gospodarcze we Francji*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie”, Materiały i Studia nr 6, KRUS, Warszawa 2000, s. 110–124.
- [11] Plichta J., *Wielowymiarowa struktura produktu ubezpieczeniowego*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 1995, nr 1–2–3/A, s. 6.
- [12] Reps S., Reps J., *Ubezpieczenia majątkowe przedsiębiorców*, Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich, Warszawa 2000.
- [13] Sangowski T., *Ubezpieczenia gospodarcze*, Poltext, Warszawa 1998.
- [14] Sangowski T., *Vademecum ubezpieczeń gospodarczych*, SAGA, Poznań 1999.
- [15] *Ustawa z dnia 20 września 1984 r. o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych*, Dz.U. z 1984 r., nr 45, poz. 242 ze zm. (akt uchylony).
- [16] *Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych*, t.j. Dz.U. z 2013 r. poz. 392 ze zm.
- [17] *Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych*, t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 581 ze zm.
- [18] *Ustawa z dnia 28 marca 1952 r. o ubezpieczeniach państwowych*, Dz.U. z 1952 r., nr 20, poz. 130 (akt uchylony).
- [19] *Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich*, t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 577 ze zm.

The insurance protection of agricultural activity in Poland (part 2)

Summary: The article consists of two parts. The first part focuses on the presentation of the historical background of the formation of the insurance offer for agriculture in Poland and characterizes the risks associated with the implementation of agricultural activities. In his second part the article presents an overview of the insurance cover of the risks inherent in agricultural activities, including compulsory and voluntary insurance. Feasible insurance coverage is described on the example of three selected insurance companies. The aim of the article is to understand the general scope of insurance coverage that concerns population engaged in agriculture, in its historical conditions, in the context of the risks associated with agricultural activity.

Keywords: insurance protection, risks in agricultural activities, agricultural activity.

Valerii Konstantinovich KRUTIKOV

Калужский государственный университет им. К.Э. Циолковского

Глобализация, национальные идеи и особенности социально-экономической ментальности (рассуждения, навеянные паломничеством на Ясную Гору)

Аннотация: *Предмет.* Сегодня состояние отношений между Россией и Польшей представляет собой очень сложный и противоречивый процесс, в основе которого лежат не столько различия в религиозной идеологии двух ветвей христианства: католичества и православия, а политические противоречия, возобладавшие над здравым смыслом. В условиях глобализации нового типа настоятельно требуется осуществить поиск современных движущих сил перспективного инклюзивного социально-экономического взаимоотношения и развития двух славянских народов. Несущей конструкцией разработки и реализации инновационной политики должны выступить структурные реформы, обеспечивающие переход к обществу с высоким уровнем человеческого капитала, развивающемуся за счет интеллекта, творчества, свободы, самобытных особенностей национальной ментальности. В ходе реформ, благодаря надлежащему управлению, необходимо в корне изменить сложившуюся ситуацию, предоставив возможность, народам насладиться плодами глобализации. *Цели.* Разработка научно-методических и практических рекомендаций по формированию современной инновационной политики структурных реформ в условиях глобализации нового типа, учитывающих опыт развитых стран, польские и российские особенности социально-экономической ментальности. *Методология.* В ходе исследования использовались методы системного и сравнительного анализа статистического, монографического и текстового материала. При решении задач использовались элементы теории управления, социометрические метода исследования, метод оперативно-экономического анализа, экспертные оценки, а также контент-анализ публикаций в СМИ. *Результаты.* В складывающихся непростых российско-польских отношениях, протекающих в условиях наличия различных вызовов, предложены новые подходы и инструменты для взаимного диалога и осуществления сотрудничества. С целью преодоления возможного недопонимания, статья изложена в научно-публицистическом стиле, демонстрируя способность решать накопившиеся проблемы в условиях современной неопределенности. *Выводы.* Позитивные преобразования отношений, и в конечном итоге, устойчивое развитие мира, отвечающего современным запросам, достигается благодаря взаимопониманию, доверию, гармонии,

сформированным на базе нового инновационного мышления каждого гражданина, представителя бизнеса, управленца и политика.

Ключевые слова: глобализация, ментальность, национальная идея, Россия, Польша, структурные реформы, инновации, гармонизация отношений.

Давайте работать вместе и идти вместе по пути братства и любви. Давайте помолимся друг за друга, за весь мир, в котором есть великое братство.

Франциск (Папа римский)

Предисловие

Мы трепетно ступаем по главной улице Ченстохова – аллее Пресвятой Девы Марии, пролегающей через весь город. Совершаем паломничество к монастырю на Ясной Горе, где многие столетия монахи – паулины бережно сохраняют святыню миллионов верующих Ченстоховскую икону Божией Матери – чудотворной Богородицы.

Икона, по преданию, написана евангелистом Лукой, кисти которого принадлежат три иконы Божьей Матери. Богородица, узрев творения Луки изрекла: «Благодать родившегося от меня и моя да будет со святыми иконами», после чего иконы обрели чудодейственную силу. Одно из творений – Владимирская икона, хранится в Москве, в Большом Успенском соборе.

Но, Ченстоховская икона, или икона «Черная Мадонна», занимает особое место, так как почитается, как католиками, так и православными. Она, написанная Лукой в Назарете, на крышке стола из дома святого семейства, выступает в качестве одной из самых известных и почитаемых святынь Польши и Европы, является символом народной свободы. В поисках духовных сил, просветления, человеколюбия, ежегодно по аллее Пресвятой Девы Марии проходят, свыше 5 млн. паломников, чтобы приобщиться к великой святыне.

В этом бесконечном потоке верующих нас двое – два пожилых, убеленных сединой профессора, польский и русский.

Марьян – истинный поляк, самозабвенно любящий свою страну и обожающий родной город, он благоговейно и увлеченно рассказывает об их истории и современности. А еще он интеллектуал, энциклопедист, и просто порядочный, открытый, бескорыстный человек. И хотя, мы познакомились совсем недавно, между нами ощущение многолетней, доброй дружбы.

Предмет нашего внимания не имеет ограничений: погода, политика, семья, наука, дети, искусство так далее.

Разговор плавно переходит от идеалов «польского мессианизма», свободолюбивого романтика Адама Мицкевича к «трудному» Теодору

Парницкому, обращенному к идеям зарождения христианства и взаимопроникновения культур. От реформ древнеегипетского общества у Болеслава Пруса, к исторической трилогии нобелевского лауреата Генриха Сенкевича, воспевшего польский дух и победу христианской духовности над материализмом. Мы вспоминаем тонкий юмор Станислава Лема, и провидчески сформулированные им проблемы существования человека в мире.

Хочется, чтобы паломнический путь к возвышенности Ясной Горы не заканчивался, и невольно возникает ассоциация, связанная с посещением Иерусалима, в который, как известно, нельзя ни приехать, ни прийти, можно только подняться.

Поднявшись над всем суетным, мелким, сиюминутным, амбициозным и претенциозным, можно попытаться приобщиться к осознанию идей безначального Первоначала, абсолютного Смысла, Предвечного замысла, неопалимой купины в символической образности католичества и православия. Только паломничество в Иерусалим, Вифлеем, Ченстохов, и другие святые места, дарует эту потрясающую возможность.

Нации – это богатство человечества, это обобщенные личности его; самая малая из них несет свои особые краски, таит в себе особую грань Божьего замысла

А. Солженицын

Цивилизационный уровень и национальные идеи

По современным научным представлениям предполагается, что наш мир состоит из трех базовых, связанных между собой сущностей: нечто движущееся (вещество), нечто движущее (энергия) и нечто организующее и постигающее (информация).

По мнению исследователей, основу нашего существования составляет материально – энергетическая среда или физический мир, в котором правят достаточно изученные законы – законы неживой природы. Среди них выделяется, имеющий сущностное значение, «закон законов» – закон возрастания энтропии, суть которого такова: в замкнутых системах идут процессы, направленные на возрастание энтропии. В неживой природе все происходящее направлено на минимизацию свободной энергии, рассеивание энергии, упразднение движения, на уравнивание всего и вся.

В рамках среды функционирует биосфера – система живых объектов. Суть каждого живого объекта одна – стремление выжить. Находясь в безбрежном, разрушительном неживом мире, он постоянно борется за свое существование. Для этого он собирает свободную энергию. Каждый живой объект любой ценой стремится получить максимальное количество

энергии, удержать ее, чтобы в нужное время и в нужном месте расходовать ее для своего самосохранения. Вектор деятельности живого объекта направлен только на ту деятельность, которая благоприятствует его жизни или продолжению жизни в его потомках.

Все живое существует по всеобщим биологическим законам стяжательства. Стяжательство – фундаментальное свойство живого организма. Стремление выжить есть объективный закон живого мира, отменить его, игнорировать в принципе невозможно.

В тоже время, в биосфере имеется единственный в своем роде тип живого организма – человек разумный, обладающий смыслом (разумом). Благодаря этому человек в рамках объективных законов неживой природы, может осознанно выбирать траекторию своей деятельности. Все три сущности вложены друг в друга. Каждая более узкая система должна действовать в рамках устанавливаемых законами более широкой системы. Но человек в своей разумной деятельности может, как бы оттеснять действия характерного для биосферы закона стяжательства.

Найти различие между эволюцией биологических и социальных систем в энергетическом аспекте невозможно, так как социальные системы – это в первую очередь, биологические системы. Поэтому они следуют одному императиву – выжить. Выжить путем накопления энергии. И поскольку энергия циркулирует в экономике в виде денег, то любая экономическая система следует правилу – прибыль превыше всего.

То есть в основе современной экономической жизни лежит закон стяжательства. Происходит подчинение человеческой сущности людей их животному началу. Инерционное движение мира в этом направлении ведет человечество к катастрофе. Показательным подтверждением этому служат повторяющиеся финансово – экономические кризисы, национальные и религиозные конфликты, войны, эпидемии.

Складывающаяся современная ситуация требует новой парадигмы поведения людей. Исходя из этого, необходимо думать и действовать масштабнее, принимать более обоснованные системные решения, ориентированные на человеческие аспекты сознания. Следует отказаться от движения, осуществляемого под воздействием животных инстинктов. Подобное движение обеспечивает на определенном историческом отрезке времени эффективный, с позиции финансово-хозяйственных показателей, результат, но в конечном итоге, губительно [1].

Новая парадигма призвана принести новые плоды, открыть новые горизонты развития, обеспечить переход человечества на иной цивилизационный уровень.

Обратимся к существующим мировым и национальным ценностям.

По опросам, проведенным учеными, подавляющее большинство англичан считают, что главная задача государства – отслеживать

и повышать уровень счастья. Исследователи, на основании анализа мнений опрошенных в разных странах, смогли сделать вывод о том, что основными составляющими счастья являются: здоровье, достаток и доступное, достойное образование.

При этом под понятием «достатка», понимают способность обеспечить достойную жизнь себе и членам своей семьи. В сфере предпринимательства, как источнику достатка предпочтение отдается малому и среднему бизнесу, который позволяет реализовать свои идеи и удовлетворить материальные, и духовные потребности. Представители этого бизнеса составляют большинство среднего класса. Крупный бизнес, зачастую, рассматривается как большие заботы, отнимающие все время.

Доступное и достойное образование воспринимается как карьерный, социальный лифт в любых сферах человеческой деятельности [2].

Президент Академии общественных наук Китайской народной республики, Ван Вэйгуан утверждает, что нация имеет перспективы лишь тогда, когда у нее есть мечта.

Китайская мечта возрождения китайской нации воспринималась через следующие основные положения: мощь в экономике и иных областях; стабильность, как социальная уверенность; достаток; гармония в обществе; справедливость и нравственность; благоприятная окружающая среда; внедрение инноваций.

Китайская народная республика, ради достижения высоких темпов прироста ВВП, допускала длительный период непропорциональное развитие экономики, при которой недостаточно учитывались интересы населения и необходимость сохранения окружающей среды.

В результате накоплен негативный потенциал, который обостряет проблемы. Руководством страны принято решение о корректировке экономической стратегии. За основу взято достижение высокого качества экономической структуры, позволяющее качественно удовлетворить запросы населения за счет продвижения новой индустриализации, модернизации сельского хозяйства, оздоровления финансов, развития «мягкой силы» государства.

Китай приступил к реализации плана «Китайской мечты о великом возрождении китайской нации». К 2049 году планируется избавиться от несправедливости прошлых десятилетий и добиться равноправия и справедливости. Китайское общество, словами Конфуция, «тревожит не отсутствие богатства, а его неправомерное распределение».

Сомнения некоторых экспертов, которые усматривали в плане только идеологические начала, были развеяны активизацией и объемом осуществления деятельности по вывозу китайского капитала, которая существенно стала менять в целом, инвестиционный климат планеты [3].

Содержание «американской мечты» связывают с конкретным человеком, добившимся, благодаря своим идеям, упорному труду, успеха в жизни. Во многом это относится к представителям иммигрантских потоков, попавших в «плавильный котел» североамериканских штатов, покинув свои родные края в поисках достойной жизни и свободы предпринимательства.

Основополагающие положения Декларации независимости США гарантируют реализацию следующих возможностей:

- люди созданы равными и наделены определенными неотчуждаемыми правами, включая жизнь, свободу и стремление к счастью;
- жизнь каждого должна быть лучше, богаче и полнее, с возможностями для каждого в соответствии с его способностями или достижениями, независимо от социального класса или обстоятельств рождения.

Составляющими «американской мечты» выступают также равенство всех перед законом вне зависимости от этнического происхождения и социального положения, а также почитание общих для всех американцев символов, образцов и героев [4].

Трансформацию подходов, с учетом требований новой глобализации, демонстрирует избранный Президент США Дональд Трамп, который считает недопустимыми ослабление роли государства, бездействие правительства и отсутствие надлежащего управления.

Еще в ходе предвыборной кампании, четко осознавая складывающуюся конъюнктуру, он избрал политику, обращенную к среднему классу страны, который выступает в роли хозяина, собственника, налогоплательщика, производителя материальных благ, в чьих руках находится благополучие Америки. Задача власти, всесторонне поддерживать носителя высочайших мировых технологий, составляющих суть и силу североамериканских штатов.

Так, еще до вступления в должность, Трамп имел конструктивную беседу с владельцами компаний Ford и Fiat Chrysler. В результате, ими были анонсированы грандиозные инвестиционные планы по развитию заводов в Мичигане и Огайо, обеспечивающие создание, более двух тысяч, высокооплачиваемых новых рабочих мест.

Трамп поблагодарил компании за отказ от намерений строительства заводов в Мексике, и предоставленную возможность гражданам США получать достойную оплату высокотехнологичного труда на территории своей собственной страны [5].

Благополучие Республики Польша неразрывно связано с реализацией Стратегии устойчивого развития Европейского Союза (ЕС), принятой в 2001 году (продолжения осуществлена в июне 2006 г.).

Основная цель обновленной Стратегии: „выявление и развитие действий, благодаря которым ЕС сможет обеспечить нынешним

и будущим поколениям стабильный рост качества жизни через создание сообществ, основанных на принципах устойчивого развития». Предстоит обеспечить справедливость и социальную сплоченность, экономическое процветание, общественное здоровье и выполнение других целей в международном масштабе [6].

Своеобразная российская мечта, была сформулирована в правительственной Концепции 2020. Поставлена главная цель – попадание России, по уровню социально-экономического развития (а не только, количества «чугуна и стали на душу населения в стране») в пятерку высокоразвитых стран [7].

Определен инструментарий достижения цели – инвестиционное и инновационное развитие, и необходимые ресурсы до 600 млрд. долларов. Особый акцент сделан на привлечение капитала из-за рубежа и внедрение, за счет иностранных инвесторов, высоких технологий. Еще 2013 год, должен был ознаменоваться прорывом в переходе на инновационный путь развития. Поставленные задачи не решены, более того, возникли новые вызовы и проблемы [8].

В настоящее время наблюдается торможение темпов развития российской экономики, которое обусловлено рядом факторов. Разумеется, оказывают влияние, санкции, примененные к России ведущими странами. Но под стать им и внутренние проблемы страны, связанные со структурными и институциональными ограничениями, в первую очередь, низкое качество принимаемых управленческих решений, и аналогичное качество реализации инвестиционных проектов.

Одной из узловых причин «бега на месте» является то что, несмотря на формулируемые концепции, приоритетные проекты, дорожные карты и прочее, со времен А.Д. Сахарова, остается нерешенным вопрос о том, что же строится в России [9].

Однозначно можно констатировать только то, что в стране существуют проблемы с созданием диверсифицированной экономики, состоящей из трех секторов, а предпочтение отдается частной собственности крупного капитала и ее собственникам, которые рассматривают все в свете своих монополий и прибылей.

Следует признать, что складывающаяся ситуация не является неожиданностью, о чем свидетельствуют данные ученых Института социально-политических исследований РАН: за последние годы из страны выведено более 500 млрд. долларов. Профессор И. Богданов дает жесткую оценку: «Практически эти суммы украдены, ибо они не участвуют в дальнейшем развитии страны» [10].

Мнение профессора Богданова подтверждается результатами исследований, проведенных компанией Global Financial Integrity (GFI), с 1994 по 2012 гг. из России незаконным путем было выведено 1,341 трлн.

долл. Половины этой суммы с лихвой хватило бы для реализации правительственной Концепции 2020 [11].

Директор Института экономики РАН Р. Гринберг отметил, что плодами реализуемой в стране топливно-сырьевой экономики пользуются не больше четверти населения. И если ничего не менять в текущей экономической политике, страна может окончательно вползти в зону технологического застоя.

Сегодня только 40% россиян могут быть отнесены к среднему классу, что является заслугой технологий, так как развитие экономики обуславливается не только размером и распределением доходов, но и технологическим развитием [12].

Следует добиваться увеличения среднего класса. Так как для обеспечения экономического роста требуется работник, обладающий определенным уровнем достатка, а, соответственно, платежеспособным спросом. Для современной России важнейшими источниками экономического роста выступает, наряду с экспортом, платежеспособный спрос населения, обеспечивающий доступ потребителей к плодам глобализации.

Мировой исторический опыт показывает, что в переломных моментах, в условиях кризисов, брошенных вызовов, малый и средний бизнес всегда доказывал свою высокую действенность и эффективность в решении проблем.

Реализация потенциальных возможностей этичного предпринимательства, неразрывно связанного с Россией, способно придать экономике страны гибкость, маневренность, мобильность. Что в конечном итоге будет способствовать модернизации экономики, повышению ее эффективности и конкурентоспособности, приведет к коренным изменениям в гражданском демократическом обществе.

Складывающаяся ситуация требует новой парадигмы поведения государства, общества и бизнеса. Необходимо думать и действовать масштабнее, принимать более обоснованные системные решения, ориентированные на человеческие аспекты сознания.

Выводы

«Валерий! – задумчиво произнес Марьян. Я – историк, а ты экономист. Объясни, это правда, что самые лучшие менеджеры – чиновники?»

Все разумно при наличии гармонии во взаимоотношениях власти – общества и бизнеса. Следует помнить, что чиновник – представитель государственной власти. Государство, с одной стороны, создает условия для успешного развития рыночных отношений, как основы экономики,

поддерживая предпринимательство, частную инициативу, многообразие форм собственности, хозяйствования, финансово-кредитного обеспечения.

С другой стороны, государство само выступает как равноправный участник рыночных отношений, преобладая на стратегических направлениях, решая вопросы всестороннего развития общества, территорий, личности.

Властная система базируется на неукоснительном соблюдении законов, объединена едиными целями и задачами по выводу государства и общества из состояния кризиса.

При этом сохраняются базовые ценности: свобода, частная собственность и обязательно правовое государство, которое их гарантирует и защищает.

Чиновник выполняет возложенные на него функции. Он исполнитель регламентов, который должен служить людям, а не люди ему.

Менеджер – это носитель проекции нового мышления. Сегодня свобода – главная движущая сила прогресса.

Инновационное развитие и прорыв в VI технологический уклад могут обеспечить только творческие личности. Они достояние любой страны. А топ – менеджер, это неформальный лидер, признаваемый такими же творческими людьми за талант, работоспособность, ответственность, умеющий объединить для решения самых сложных задач.

Мировое признание получила деятельность Стивена Поля Джобса, основателя крупнейшей американской компании «Apple Inc», который утверждал: «Быть самым богатым человеком на кладбище для меня не важно. Ложиться спать с мыслью о том, что ты создал что-то прекрасное – вот, что имеет значение для меня».

В миллиардере Стиве Джобсе соединились максимализм в работе и минимализм в личной жизни, качества, позволившие ему предугадать мечту потребителя, и соединить технологии и эстетику.

Выступая философом жизни, он утверждая: «Я бы обменял все свои технологии на встречу с Сократом». Он смог подняться над законами стяжательства и вывести человечество на новый цивилизационный уровень [13].

Но это транснациональный уровень. Не менее важна деятельность человека и на микроуровне. В Германии мне посчастливилось познакомиться с молодой фермерской семьей. Владельцы небольшого земельного надела и нескольких десятков голов крупного рогатого скота, с особой гордостью демонстрировали уходящую в небо и «коронованную» мощными лопастями ветровую энергоустановку и два жилых дома.

Один – современный с широкими окнами, гармонично вписывающийся в сельский пейзаж: «Здесь живут мама и папа. Они трудились на этой

земле до нас. Да и сейчас с радостью помогают. Мы владеем этой землей сотни лет».

Собственному домовладению фермер внимания не уделил, зато с глубочайшим знанием и упоением стал рассказывать об истории и современных достижениях своего хозяйства.

«Вы не поверите, но в свадебное путешествие мы полетели на Кипр, – вмещалась супруга фермера. — Думали на неделю – две. А вернулись спустя четыре дня. На острове хорошо, а дома лучше. Мы с мужем отвечаем за все, что происходит на нашей земле». Далее, без какого-либо пафоса они рассуждали о том, что они хозяева и обязаны оберегать от всяческих напастей свой маленький, уютный уголок, за который они в ответе перед Богом и людьми.

Если у чиновников хватает ума всесторонне поддерживать подобных хозяев, творцов, ответственных, эффективных собственников, значит они на месте, и есть уверенность, что власть успешно решает задачи повышения социально – экономического развития территорий и сохранения культурной идентичности населения.

Поляки – поэты в политике и политики в поэзии

Отто фон Бисмарк

Глубокая идентичность польского пути

Рассматривая направленность реализации различных национальных идей, обращает на себя внимание общая закономерность, проявляющаяся в стремлении к достижению мировых стандартов по эффективности использования человеческого капитала, росту производительности труда, развитию инновационного рынка и построению социальной инфраструктуры.

Самые глубокие теоретические изыскания без практического преломления малоубедительны и бездоказательны. Учитывая, как мы отмечали выше, то обстоятельство, что благополучие Польши связано с реализацией Стратегии развития Европейского Союза, изучим состояние сельских территорий страны, взяв за основу следующие положения.

В – первых, для государств – членов ЕС, состояние сельских территорий – самый верный показатель развитости аграрного сектора экономики и степени цивилизованности самой страны.

Во – вторых, мировое экспертное сообщество с удивлением констатировало невиданный, прорывной характер деятельности по развитию сельского туризма на польских территориях, а эксперты считают, что туризм – это своеобразное «зеркало» межгосударственных отношений.

Устойчивое развитие сельских территорий – это стабильное развитие сложившейся социально-экономической территориальной системы, обеспечивающее выполнение ее народнохозяйственных функций: производство продовольствия, сельскохозяйственного сырья, иных товаров, оказание услуг, а также общественных – сохранение сельского образа жизни, культуры, исторически освоенных ландшафтов, обеспечивающее контроль над территорией, экологическое равновесие, расширенное воспроизводство населения, рост уровня и качества жизни.

Государству принадлежит важная роль по обеспечению ускоренного развития села на основе стимулирования конкуренции в экономической сфере, созданию единого рыночного пространства в агропродовольственном секторе, оказанию многоплановой поддержке аграрной экономике сельских территорий.

Важную роль в сельском развитии играет укрепление демократических институтов, которые поддерживают массовое участие сельского населения в жизни местных сообществ, обеспечивают свободу личной инициативы, доступ к современным знаниям и продуктивной занятости.

В целях увеличения доходов сельского населения, как показал опыт, представляется необходимым оказывать содействие сельским жителям в развитии на селе несельскохозяйственного бизнеса, который позволит диверсифицировать источники формирования семейного бюджета в условиях сезонности аграрного труда.

Идентичность польского пути следует искать в историко-экономических особенностях развития Польши, которая, даже в советские времена, входя в Совет экономической взаимопомощи, в отличие от других социалистических стран, нашла в себе силы противостоять поголовной коллективизации.

Сельское население в подавляющем большинстве, не стало членами колхозов, а сохраняло историческую хозяйственную мелкотоварную самостоятельность, которая и в настоящее время, остается основой национального сельского хозяйства.

В Европейском союзе, в среднем на одно хозяйство приходится около 14 га земли, тогда как в США – 190, а в Австралии – 3700 га.

Главное различие между фермерскими секторами ЕС и США связано с разными принципиальными подходами государства и общества к решению фермерских проблем. В странах Евросоюза считается, что общество несет моральную ответственность за обеспечение граждан работой в той местности, в которой они выросли, в соответствии с полученной ими специальностью и, в особенности, поддерживается наследственная традиция фермерского труда.

В США общество не берет на себя такого морального обязательства. Каждый отдельный фермер, сталкивающийся с ухудшением

экономической ситуации, сам решает свои проблемы, вплоть до продажи своего бизнеса и смены сферы занятости.

Сельские районы в Польше занимают свыше 93% общей территории страны, а количество ферм практически одинаковое с США.

В сельской местности Польши проживает около 38% населения, из которого исключительно в сельском хозяйстве трудится менее 6% поляков.

Базовыми элементами аграрного сектора Польши выступают микро-хозяйства, которые обрабатывают по 5–10 га земли. Средний размер земельного владения 2,9 млн. крестьянских хозяйств составляет 5,9 га. На юге страны, в частности в Силезском воеводстве, размеры владений, в подавляющем большинстве, не превышают 3–4 га. Но встречаются хозяйства размером в 1 га. В распоряжении крупных хозяйств, а их не более 9%, земельные наделы площадью свыше 100 га.

Соответственно и долгосрочная государственная политика на сельских территориях направлена на развитие мелких хозяйств, которые рассматриваются как эффективное средство занятости населения и решения социально-экономических проблем.

Показательно отметить, что в мелких хозяйствах юго-восточных воеводств и производят основной объем сельскохозяйственной продукции страны, ежегодный прирост которой составляет 20%. Более 10% польской сельхозпродукции реализуется на внешних рынках, главным потребителем выступает Германия.

В Польше существуют значительные отличия от иных стран в реализации единой сельскохозяйственной политики. Так наличие специального аграрного образования неразрывно связано с законом о наследовании земли. Отсутствие подобного образования лишает детей права наследовать землю. В тоже время, аграрное образование не обязательно экономическое.

Большинство польских фермеров не ведут бухучета, тем более, что в соответствии с польским законодательством, его обязаны вести лишь те хозяйства, которые имеют годовой доход в 1,2 млн. EUR [14–16].

Активно используется фермерами творческий подход в предпринимательской деятельности.

Общепризнанно, что Франция является основателем европейской сети приема и размещения туристов в сельской местности, страну ежегодно посещают в среднем 37 млн. иностранных туристов, из них – 7 млн. предпочитают отдыхать на селе. На сельских территориях, а из 55 млн. га территории страны, 32,5 млн. составляют сельскохозяйственные угодья (59%), проживает каждый четвертый француз. Темпы прироста сельского населения Франции за последние десять лет увеличились, по сравнению в 90-ми годами, в три раза. В настоящее время сельский туризм в Европе приносит, по разным данным, от 10 до 20% общего дохода туристической индустрии.

Но сегодня Польша совершила прорыв в развитии рынка сельского туризма, значительно опередив основательницу мировой сети Францию.

Это связано с тем, что в Польше считает приоритетным направлением сельской экономики туризм, приносящий из всех видов непрофильной деятельности на селе, наибольший доход. Сфера деятельности «туризм в сельской местности» дает около 4% общего валового продукта, поэтому государство считает необходимым выделять на ее развитие до 40% всех субсидий. Чаша весов в пользу сельского туризма склоняется еще потому, что в сельскохозяйственном секторе Польши работает свыше 27% населения, в то время как во Франции только 5%.

Долгосрочная государственная политика, которая позволила преодолеть многочисленные проблемы юридического, экономического, организационно-кадрового, экологического и иного характера, как в интересах хозяйств, занимающихся бизнесом в сфере сельского туризма, так и в интересах туристов. Как бы парадоксально, на первый взгляд, это не звучало. Потому, что стимулирование предпринимателей к повышению качества, диверсификации услуг, в свою очередь повышает привлекательность объектов сельского туризма, а конечном итоге их доходность.

Властные структуры обеспечили бесплатную регистрацию гостевых домов и ферм, занятых в приеме туристов. Решили вопросы освобождения доходов, получаемых в результате ведения этого вида деятельности от подоходного налога, взимаемого с физических лиц, сохранение прежних ставок налога на недвижимость, возможность ведения не земледельческой хозяйственной деятельности в рамках социального страхования земледельцев. Взяли на себя развитие инфраструктуры: дорог, связи, образовательных учреждений, объектов благоустройства и пр. Оказывают информационную поддержку.

Трудно переоценить роль общественных организаций на всех уровнях: от местных ассоциаций сельского туризма до образования Польской федерации сельского туризма «Гостевые хозяйства». Сегодня в Польше более 50 разных ассоциаций, ориентированных на сельский туризм [17].

Надо осознать, что развитие малого бизнеса – это не цель, а совершенствование экономических отношений, характеризуемых сегодня, в отличие от корпоративного бизнеса, отсутствием заданных материальных, финансовых и иных связей. Как правило, малый бизнес бывает личным и семейным, что делает его участников незащищенными, не позволяет им эффективно планировать стоимостные и объемные показатели бизнеса. Таким образом, защита собственного бизнеса, является важнейшей первой функцией, которая выполняется союзами и ассоциациями. Вторая функция, передаваемая союзам и ассоциациям, связана с формированием и перераспределением материальных и финансовых потоков для своих членов.

Выводы

Марьян рассказал, что унаследовал от родителей земельный надел. Но сам пошел в науку, а небольшим фермерским хозяйством занимается его брат, который, как большинство представителей старшего поколения, прилично говорит по-русски.

Брат застал те время, когда существовал СССР, и польская республика входила в Совет экономической взаимопомощи (СЭВ) и Варшавский договор. Приезжавшие, очень важные представители СЭВ, упрекали фермеров в вековой отсталости, хозяйственной разрозненности, дремучей мелко товарности.

В пример приводили советские колхозы – миллионеры, как успешное достижение коллективизации, где «все вокруг колхозное, и все вокруг твое».

С гостями не спорили, чтобы не обижать, проявляли доброжелательность.

Но владение русским позволяло слушать не только нотации официальных чиновников-функционеров, но и читать следующее в произведениях В. Войновича: «Но как на грех, дела в колхозе шли плохо. То есть не так чтобы очень плохо, можно было бы даже сказать – хорошо, но с каждым годом всё хуже и хуже» [18].

Настораживали и некоторые слова из известной патриотической песни, написанной Лебедевым-Кумачом и Дунаевским к хорошему кинофильму «Цирк»: «Человек проходит как хозяин необъятной Родины своей!». То есть конкретный человек проходит, как хозяин, не являясь настоящим хозяином [19].

Соглашаясь с критическими замечаниями гостей, заверяли, что лет через десять-пятнадцать, и в Польше будет полностью проведена коллективизация, и соответственно, появятся колхозы-миллионеры.

Прошло гораздо меньше времени, и канули в лету Совет экономической взаимопомощи, Варшавский договор, и все, что с ними связано.

Сегодня, не менее важные чиновники, представители Европейского союза (ЕС), приезжают в польские фермерские хозяйства и рассуждают об их отсталости, порочной склонности к мелкой товарности. Ставятся вопросы о низком уровне интеграции, информированности, а также ведении статистической и бухгалтерской отчетности. Приводятся в пример деятельность ведущих транснациональных корпораций, высокоэффективно работающих в аграрном секторе разных стран мира.

С гостями, чтобы не обидеть, фермеры не спорят, соглашаются, и уверенно заверяют в том, что им потребуется лет десять-пятнадцать, для полной адаптации к требованиям ЕС.

Но новая ситуация заставила свободно владеть английским, и информационными технологиями. Поэтому фермеры в полной мере ознакомились с мнением бывшего генерального директора Всемирной торговой организации (ВТО) Паскаля Лами, о том, что транснациональные корпорации, развитые страны контролируют высокоуровневые звенья в цепочке ценностей, и получают самый большой доход от добавленной стоимости.

Даже Китай, обогнавший США по размерам ВВП, и занимающий первое место в мире по экспорту, «обжёгся» на отрицательном опыте, в плане получения низкой прибыли, поэтому китайское руководство сделало выводы и поставило цель перед чиновниками, представителями бизнеса и населением стать лидерами в сфере передовых технологий и производственных отраслях [20].

Польские фермеры – хозяева, обладающие здравым смыслом, предприимчивостью, реально оценивающие результаты успешной работы по затратам собственных сил и по остатку денег в кармане, что позволяет развенчивать самые фантастические экономические мифы.

После выхода Великобритании из Европейского союза (brexit) фермеры, все чаще задумываются над тем, насколько дольше переживет Европейский союз Совет экономической взаимопомощи. И их выводы близки идее Фридриха Листа: «Нация, как и человек, не имеет более дорогих интересов, как свои собственные» [21].

Чтобы приблизиться к другому человеку, надо оторваться от себя.

Стефан Гарчиньски

Чаще всего люди не понимают, что им на самом деле нужно, пока сам им этого не покажешь

Стив Джобс

Инновационные изменения социально-экономического ландшафта: человеческий фактор

В современном мировом сознании все в большей мере утверждается истина: человек – высшая ценность. Каждая личность должна стать субъектом управления, ответственным за все происходящее вокруг. Успешность стран полностью зависит от творческого потенциала человека. Только свободный, умный, креативный новатор способен изменить социально-экономический ландшафт.

Профессора Л. Евстигнеева и Р. Евстигнеев, в своих исследованиях приходят к выводу о том, что нельзя бороться с коррупцией и бюрократизацией лишь административными или уголовными мерами.

Нужно действовать в интересах становления демократии, рассмотрения всех антикризисных мер с точки зрения демократизации всей совокупности рыночных структур. По их мнению – «это проблема социального тонуса». Социальный тонус, детализируют ученые, является производным от массового участия населения в формировании социальных целей и приоритетов государства. Самоорганизация во всей полноте ее смыслов, возможностей и механизмов принадлежит синергетике [22].

В России, с ее многообразием условий жизни и громадным разрывом между доходами «низших» и «высших» слоев населения, особенно остро стоит вопрос о перспективе построения социально-экономической проекции, обеспечивающей использование творческого потенциала каждого россиянина. Осуществление власти в ручном режиме приводит к коррупции, незащищенности права собственности и прав человека в широком контексте, что в конечном итоге, препятствует инновационному развитию страны.

В качестве рычага, способного положительно воздействовать на складывающуюся ситуацию, требуется проведение продуманной политики социально-экономических реформ, которая должна опираться на базовые положения, сформулированные ученым-социологом П.А. Сорокиным, в частности о том, что реформы не должны попираť человеческую природу [23].

Анализ мировых процессов и российских условий позволяет сделать вывод о том, что решение множества проблем развития человеческого потенциала в стране лежит в создании системы социально-экономического устройства, которая открывала бы простор для всестороннего совершенствования человека. С учетом положительного мирового опыта, каждая страна должна выработать собственный вариант социально-экономического устройства.

Формирование «среднего класса» должно стать главной целью перехода к цивилизованной экономике, так как развитие гражданского общества и формирование «среднего класса» – почти синонимы. Там, где поляризация общества зашкаливает, вложения в человеческий капитал недопустимо малы, а провозглашенный инновационный процесс слаб, нет более актуальной проблемы. Необходимо уделить самое серьезное внимание этой форме социально-экономических отношений. Властные институты местного самоуправления, непосредственно связанные с населением, должны быть использованы как эффективный механизм самоорганизации предпринимательства и граждан, как часть системы мер по совершенствованию доверия населения к экономической политике государства.

Существуют серьезные вызовы, поэтому следует работать на опережение. То есть вести строительство системы гражданского общества одновременно «снизу – вверх», и «сверху – вниз».

При этом властные структуры обязаны продемонстрировать намерения нормально управлять страной – неукоснительно соблюдать законы, следовать единым целям и задачам по выводу государства и общества из состояния кризиса, при этом сохраняя базовые ценности: свободу, частную собственность и правовое государство, которое их гарантирует и защищает. Сама власть должна быть под постоянным вниманием общества, которое не позволяет ей отрываться от народа, не исполнять обещания, нарушать законы, ею же принятые.

Следует принять к практическому исполнению мнение академика РАН Е. Примакова, который сформулировал следующую мысль: «Чтобы избежать дестабилизации, нужно в первую очередь значительно больше, чем раньше, учитывать общественное мнение при принятии решений» [24].

И хотя каждая нация имеет свои собственные интересы, очень полезно перенимать положительный, доказавший свою эффективность опыт иных стран, независимо больших, или малых.

Вновь обратимся к практике, так как, по мнению авторитетных исследователей, современной Польши не было бы без развития местного самоуправления.

Происшедшие в последнее десятилетие двадцатого века, глубокие польские трансформации, стали возможными благодаря величайшей гражданской активности общества. Именно гражданская активность выступила той силой, которая произвела политические преобразования, позволила заложить основы местного самоуправления, упразднив монополии партий, исключив властную иерархическую зависимость и отделив муниципальную службу от государственной службы. В свою очередь это придало самостоятельный статус муниципальной собственности и финансам.

Формирование полноценного местного самоуправления высвободило общественную энергию каждого гражданина и обеспечило участие локальных сообществ в решении общественных вопросов.

В результате, в настоящее время каждый второй поляк уверен, что лично влияет на решения, принимаемые в своем муниципалитете, а 58% респондентов высказали доверие органам местного самоуправления. При этом уровень доверия центральным органам власти (исполнительным и представительным), политическим партиям значительно ниже.

Объем муниципальных расходов в Польше является самым высоким показателем среди стран Центральной и Восточной Европы.

Для сравнения, российский путь развития местного самоуправления демонстрирует отсутствие стратегии и поступательного движения в верном направлении. Весь четверть вековой период становления местного самоуправления сохраняется полная зависимость муниципалитетов от финансовой помощи из региональных бюджетов, что не способствует

стимулированию социально-экономического развития муниципальных территорий и повышению эффективности бюджетных расходов. Показательно, что совокупный объем долговых обязательств субъектов Федерации и муниципалитетов составляет 2,5 трлн. руб [25].

В реальной социально-экономической жизни сегодня все чаще можно встретить людей, которые становятся субъектами управления, формирующими новые типы организации жизни человечества. Типы, способные обеспечить каждому полную свободу личной инициативы, доступ к современным информационным потокам, удовлетворение материальных и духовных потребностей. Обеспечить прорыв призвана деятельность по разработке и освоению новых и высоких технологий на местах.

Достаточно наглядно следующее сравнение. В 1998 году США контролировали 25% рынка мировых высоких технологий, а Китай – 10%. Теперь доля Китая превосходит долю США более, чем в два раза. 15 лет назад Китай был четырнадцатым по количеству научных публикаций. Теперь ожидается, что он обойдет, США и станет первым. Одним из подтверждений является показатель количества докторских степеней в технических науках, который в Китае удвоился в последние годы, обогнав США [26].

Продолжая сравнения, обратимся к выступлению на заседании Государственного Совета России ректора МГУ им. М.В. Ломоносова. В.А. Садовничий подчеркнул, что аспирантура МГУ является крупнейшей в стране и мире, но: «Только 15 процентов аспирантов желают сейчас заниматься наукой, хотя раньше аспирантура была по определению кузницей кадров. Причины они называют разные: мотивация, зарплата, востребованность и так далее» [27].

Решение накопившихся проблем требует построения новых перспективных направлений, связанных с формированием качеств, которыми должны обладать современные социально-экономические отношения. Сегодня востребованы проекции, которые раскрываются при интеграции ресурсов развития. В происходящих процессах опора должна делаться на качество жизни, и использование социального капитала. На первое место выступает реализация политики стимулирования эффективного использования ресурсов путем построения системы реализации социального тонуса.

Социальный тонус, по мнению ряда исследователей, проявляется в массовом участии населения в социально-экономической жизни страны, и выступает более важной категорией, чем размеры накопленных государством резервов. Он непосредственно связан с экономическим сознанием, как системой, которая наряду с объективными условиями жизни, формирует цели трудовой и социальной деятельности, оказывает

влияние на другие подструктуры общественного сознания: правовые, экологические, а в конечном итоге – политические.

Еще одним сложным понятием, предполагающим набор социальных норм, социальных обменов и базовый уровень доверия, например к власти, выступает социальный капитал.

Основой для его построения является установление взаимовыгодных отношений между элементами различных групп: отдельные индивиды, организации, сообщества. Роль социального капитала приумножается при высокопрофессиональной деятельности государства, которое призвано содействовать союзу между различными социальными группами. Социальный капитал высокоэффективен при активизации горизонтальных и вертикальных связей. При этом возрастает его экономическое значение, которое проявляется в уменьшении издержек на формальные правила и бюрократические процедуры.

Выводы

Марьян высказал глубокие сомнения по поводу того, что люди смогут преодолеть закон стяжательства, и привел веский аргумент – по итогам 2016 года, восемь богатейших людей планеты владеют тем же состоянием, что и беднейшая половина населения Земли, а поляризация продолжает увеличиваться.

То есть отрицательный потенциал продолжает накапливаться, и необходимы позитивные действия, направленные на разрешение проблем.

Лауреат Нобелевской премии, гениальный ученый и великий гуманист А.Д. Сахаров, как будто предвидел вероятность возникновения новых вызовов, которые могут угрожать экономической и социально-политической гармонии складывающегося ныне мира. Ученый осознал, что человек – не самодостаточное существо, живущее изолированно по своим законам, он сосуществует внутри природы и является частью ее.

Гуманист, прекрасно видя слабые и сильные стороны, существующих систем, выдвигал концепцию конвергенции. Его идея формирования новой социальной – экономической системы, предполагала интеграцию всего положительного, взятого из систем – предшественниц, и преодоление их коренных недостатков.

Сахаров, лояльно относившийся к Европейскому союзу и Североатлантическому альянсу, не видел необходимости для России вступать в эти организации. Но, в соответствии с идеями формирования перспективной системы, был уверен, что во внешней среде необходимо выстраивать новые структуры, в частности Евразийский союз [9, 28].

Как опять не обратиться к новым взглядам, которые в настоящее время начинает формулировать Д. Трамп. Перспективы связаны, по мнению избранного Президента США, с трансформациями Североатлантического альянса, Европейского союза и превращением желаний в позитивные действия [29].

Внутренняя среда, исходя из жизненных принципов Сахарова, должна опираться на высокий уровень нравственности и морали. Они порождают необходимость ведения здорового образа жизни, так как тело – это инструмент для проявления духа в мире.

А сама жизнь имеет одну главную цель – познать себя, свою высшую духовную природу, раскрыть свою индивидуальность на благо миру в зрелом творчестве и самовыражении.

В настоящее время, конструктивным является само осознание того, что на сегодняшний день, мир осуществляет переход от быстрого развития к углубленной реструктуризации. Каждой стране, с позиций получения выгод, следует определить свое место в процессе социально-экономической глобализации.

Заключение

Процесс глобализации выгоден человечеству, но следует, исходя из современных условий, инициировать новые принципиальные подходы.

В условиях глобализации нового типа настоятельно требуется осуществить поиск современных движущих сил перспективного инклюзивного социально-экономического развития, связанных с формированием качеств, которыми должна обладать современные взаимоотношения.

Развивающиеся быстрыми темпами новые экономические субъекты международных отношений стали источниками движущей силы глобализации.

Усиливающееся социально-экономическое неравенство между странами отрицательно влияет на уровень развития ряда стран, приводит к проявлениям экстремизма и терроризма.

Вместо свободного перемещения качественных трудовых ресурсов, стимулирующих экономическое развитие, нарастает поток беженцев, порождающий новые вызовы.

Проявляется стремление, которое порождено наличием серьезных проблем глобализации, ряда стран покинуть международные сообщества, или оградиться от участия в них.

Ощущается необходимость в проведении структурных преобразований, обеспечивающих расширение эффективного рынка, стимулирующего

поиск новых движущих сил перспективного роста, с одновременным формированием деятельных властных структур, обеспечивающих надлежащее управление.

Следует стимулировать совместное развитие различных стран на основе взаимного обмена имеющимися преимуществами, оперативно тиражировать инновации, доказавшие свою эффективность для внедрения в структурные механизмы развития.

Инклюзивное развитие может быть обеспечено только совместными усилиями власти, общества и бизнеса. В конечном итоге, оно призвано обеспечить достижение инновационных горизонтов развития экономики, коренным образом изменить ее эффективность и конкурентоспособность. Приведет к радикальным изменениям в обществе, создаст граждан, ответственных за настоящее и будущее своих стран.

Институциональные изменения являются результатом целенаправленной человеческой деятельности, учитывающей степень экономической, социальной и политической стабильности, зрелость рыночных институтов, определяющих, в конечном итоге, перспективы историко-экономического развития стран.

Необходимо сформировать институциональную среду, обеспечивающую реализацию «социального тонуса», то есть инициативы, творчества, таланта, социально-экономических интересов граждан, обеспечивающую комфортность проживания и занятие этичным бизнесом в своей стране.

Постоянно расширять круг возможностей для личностной самореализации населения, решающего задачи, ориентированные на интенсивный путь развития в гражданской сфере отношений.

Создавать условия для привлечения всех форм бизнеса в комплекс производственных, социально-экономических, организационно-хозяйственных и других направлений, обеспечивающих эффективное решение проблем стран.

Преодолеть дефицит глобального управления, обеспечив повышение роли государства в деятельности по совершенствованию организационных структур и законодательно-нормативной базы для стимулирования инновационной активности населения, предприятий, организаций. При этом четко определить уровень компетенций и ответственности чиновников для предотвращения обесмысливания осуществляемой конструктивной деятельности.

Две вещи на свете наполняют мою душу священным трепетом: звёздное небо над головой и нравственный закон внутри нас

И. Кант

Послесловие

Мы прошли свой паломнический путь, и на коленях, склонив седые головы, молимся перед Ченстоховской иконой Божией Матери.

А просим у чудотворной Богородицы одного и того же. Чтобы она позаботилась, там у себя, об наших ушедших от нас мамах. Они заслужили покоя, заботы и внимания, которого мы за житейской суетой, зачастую уделяли им мало.

Встретившись взглядами, мы понимаем друг друга без слов, и на глазах у нас слезы.

Выйдя из ворот монастыря, с удивлением видим над всем городом бескрайнее голубое небо, хотя весь день погода была сумрачной.

Только высоко над нами парит и переливается в солнечных лучах одно золотисто – белое облачко. Оно как живое, меняет свою форму и предстает женской фигурой.

Кажется, женская головка медленно кивает нам. Но порыв ветра подхватывает облачко, и оно улетает высоко в бесконечную чистую высь.

Список литературы

- [1] Воронов М.В. Некоторые проблемы образования в начале 21 века // Известия МАН ВШ. 2008. – №2 (44).
- [2] New Economics Foundation [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.neweconomics.org>.
- [3] Шаньшань Ю. Мировой диалог о китайской мечте// Китай. – 2014. – №2(100).
- [4] Декларация независимости США <http://usa-info.com.ua/symbol/declaration.html>
- [5] Трамп поблагодарил Ford и Fiat Chrysler за отказ от инвестиций в Мексику. РБК: <http://www.rbc.ru/rbcfreenews/5873a1bf9a794729e946cd08>
- [6] Стратегия Республики Польша. [Электронный ресурс]. – Режим доступа, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/oz_wskazniki_zrownowazonego_rozwoju_Polski_us_kat.pdf
- [7] Юз Алешковский. Простой заключенный. Электронный ресурс [Режим доступа]: <http://lirate.ru/post/2823/1415707>
- [8] Стратегия – 2020: новая модель роста – новая социальная политика. Электронный ресурс [Режим доступа]: www.2020strategy.ru.

- [9] Сахаров А.Д. Конвергенция [Электронный ресурс]. – Режим доступа: sakharov-archive.ru/Raboty/Rabot_70.html.
- [10] Богданов И.Я. Особое мнение. Радио России 27.06.2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.radiorus.ru/brand/audio/id/57072/page/>.
- [11] Global Financial Integrity (GFI), <http://stockinfofocus.ru/global-financial-integrity/>
- [12] Гринберг Р. Мы превращаемся в часть мирового технологического захолустья. Интервью// Родная газета. – 2004. – №18. – стр.6.
- [13] Официальная страница русского перевода книги «Стив Джобс». Электронный ресурс. [Режим доступа]: <http://stevejobsthebio.com>.
- [14] Николаевич А. Обусловленности юридически – организационной деятельности в туризме сельской местности. Wydaw. MGiP, Департамент Туризма, Москва 2005.
- [15] Raciborski J. Оказание туристических услуг в сельской местности в свете законодательства Польши и Европейского Союза/ Центр Сельскохозяйственного Консультирования в Brwinowie – Филиал в Краков, Краков, 2005.
- [16] Худы-Хыски Д., Крутиков В.К., Реализация потенциала сельского туризма: отечественный и мировой опыт// Журнал «Бюджет» март. 2015. №7 (151), июль
- [17] Крутиков В.К., Гворыс В. Диверсификация малого бизнеса: сельский туризм. Издательство «Эйдос». Калуга. 2014 (Россия-Польша)
- [18] Владимир Войнович «Жизнь и необычайные приключения солдата Ивана Чонкина»; <https://www.livelib.ru/book/1001285266/quotes-zhizn-i-neobychajnye-priklyucheniya-soldata-ivana-chonkina-vladimir-voynovich>
- [19] Текст песни. Широка страна <http://www.romance.ru/song/811>
- [20] Цзунхэ. Место Китая в мировой торговле//Китай. – 2014. – №3 (101). С.27.
- [21] Витте С.Ю. По поводу национализма. Национальная экономия и Фридрих Лист. Собрание сочинений и документальных материалов. Т.1: Пути сообщения и экономическое развитие России. Кн. 2, ч.1. – М.: Наука, 2004.
- [22] Евстигнеев Р., Евстигнеева Л. Стратегия выхода России из кризиса // Вопросы экономики. № 5, – 2009. – С.47–58.
- [23] Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. С.268.
- [24] Примаков Е.М. Интервью. РИА Новости. <http://ria.ru> 14.01.2013
- [25] Nyski M., Krutikov. V. The role of local government in financing of tourism in Poland / Geografija ir edukacija mokslo almanachas №3/ Vilnius, 2015
- [26] Сунь Ели. Мышление и стиль работы нового руководства Китая. /О книге «Си Цзиньпин о государственном управлении»//Китай. – 2014. – № 11(109). – С.21.

- [27] Садовничий В.А. Выступление на заседании Совета по науке и образованию. Стенографический отчёт о заседании Совета при Президенте по науке и образованию 8 декабря 2014 г. Санкт-Петербург. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://state.kremlin.ru/council/6/news/47196>.
- [28] Попов Г.Х. «Отвергнутый пророк: 21 мая исполняется девяносто лет со дня рождения Андрея Дмитриевича Сахарова»//Московский Комсомолец – 2011. – № 107 (25645) 19 мая. – Стр. 7.
- [29] Д. Трамп. Выступление <https://russian.rt.com/inotv/2016-03-28/Trump-YA-uveren-chto-NATO>

Globalization, national ideas and socio-economic mentality (Rethinking inspired by a pilgrimage to Jasna Gora)

Summary: The subject of the paper applies to the current state of relations between Russian and Polish nationalities being the result of a very complex and controversial process. This process is based not so much on differences in religious ideology of the two branches of Christianity, Catholicism and Orthodoxy, but on political contradictions. The aim is to present innovative methodologies and practical recommendations for creating structural changes in the socio-economic mentality of the two peoples for whom globalization has allowed international cooperation modeled on the experience of highly developed countries. Elements of management theory, sociometric methods, methods of economic analysis, as well as content analysis of media publications were used in the implementation of the issues taken.

Keywords: globalization, mentality and national idea, Russia, Poland, structural reforms, innovation, harmonization of socio-economic relations.

Globalizacja, idee narodowe i mentalność społeczno- -ekonomiczna (przemyslenia zainspirowane pielgrzymką na Jasną Górę)

Synopsis: Artykuł odnosi się do obecnego stanu stosunków polsko-rosyjskich, będących wynikiem bardzo złożonych i kontrowersyjnych procesów. Opierających się nie tyle na różnicy w ideologii religijnej dwóch gałęzi chrześcijaństwa, katolicyzmu i prawosławia, ile na sprzecznościach politycznych. Celem jest przedstawienie innowacyjnych metodologii i praktycznych zaleceń dla zmian strukturalnych w mentalności społeczno-gospodarczej obu narodów, dla których wzorem są doświadczenia krajów wysoko rozwiniętych. Elementy teorii zarządzania, metod socjometrycznych, metody analizy ekonomicznej, a także analizy zawartości publikacji mediów zostały wykorzystane w realizacji podejmowanych zagadnień.

Słowa kluczowe: globalizacja, mentalność, idea narodowa, Rosja, Polska, reformy strukturalne, innowacje, harmonizacja stosunków społeczno-gospodarczych.

Wojciech CHUDY

Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach

Dorota CHUDY-HYSKI

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Infrastruktura turystyczno-rekreacyjna klastra czynnikiem wzrostu atrakcyjności turystycznej gmin tworzących klastr „Beskidzka 5”

Synopsis: Tematem artykułu jest infrastruktura turystyczno-rekreacyjna klastra jako czynnik wzrostu atrakcyjności turystycznej gmin tworzących klastr „Beskidzka 5”. Klastry, jako współczesna forma współpracy i kooperacji instytucji naukowych, władzy regionalnej czy lokalnej oraz przedsiębiorstw różnych branż, powstają w różnych sferach działalności przemysłowej, usługowej, rolniczej czy turystycznej. Rozpoznawalność klastrów na arenie międzynarodowej zależy od efektywności i konkurencyjności ich funkcjonowania. Problematykę podjęto z uwagi na zwiększającą się rolę aktywnej turystyki w życiu współczesnego społeczeństwa. Najważniejsze dla turystów przede wszystkim jest udostępnienie odpowiednich obiektów i urządzeń infrastrukturalnych. Celem artykułu jest wskazanie znaczenia klastra w podnoszeniu atrakcyjności oferty turystyczno-rekreacyjnej poszczególnych obszarów tworzących klastr turystyczny „Beskidzka 5”. Dla realizacji podjętej problematyki zaprezentowano wyposażenie infrastrukturalne klastra turystycznego „Beskidzka 5”, stanowiące o atrakcyjności turystyczno-rekreacyjnej całego obszaru.

Słowa kluczowe: infrastruktura turystyczna, atrakcyjność turystyczna klastra.

Wprowadzenie

Tematem artykułu jest infrastruktura turystyczno-rekreacyjna klastra jako czynnik wzrostu atrakcyjności turystycznej gmin tworzących klastr „Beskidzka 5”.

Problematykę podjęto z uwagi na zwiększającą się rolę aktywnej turystyki w życiu współczesnego społeczeństwa. Obecnie coraz więcej ludzi uprawia różne formy aktywności turystycznej, rekreacyjnej czy sportowej [7]. Podczas swoich wyjazdów społeczeństwo korzysta z dostępnej w miejscu infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej i sportowej. Najważniejsze dla turystów przede wszystkim jest udostępnienie odpowiednich obiektów i urządzeń infrastrukturalnych. Należy więc zwrócić uwagę na wygodę, standard i określony poziom usług.

Celem artykułu jest wskazanie znaczenia klastra w podnoszeniu atrakcyjności oferty turystyczno-rekreacyjnej poszczególnych obszarów tworzących klaster turystyczny „Beskidzka 5”.

Dla realizacji podjętej problematyki zaprezentowano wyposażenie infrastrukturalne klastra turystycznego „Beskidzka 5”.

Klasy, jako współczesna forma współpracy i kooperacji instytucji naukowych, władzy regionalnej czy lokalnej oraz przedsiębiorstw różnych branż, powstają w różnych sferach działalności przemysłowej, usługowej, rolniczej czy turystycznej. Rozpoznawalność klastrów na arenie międzynarodowej zależy od efektywności i konkurencyjności ich funkcjonowania.

Istota klastra turystycznego w literaturze przedmiotu

M. Porter, podkreślając znaczenie lokalnych źródeł rozwoju ekonomicznego współczesnych gospodarek narodowych, określił klastry (zwane też gronami lub skupiskami przedsiębiorców), jako geograficzne skupiska wyspecjalizowanych w konkretnej dziedzinie przedsiębiorstw, połączonych podobieństwami i wzajemnie się dopełniających, ich dostawców i przedsiębiorstw z pokrewnych sektorów i branż oraz instytucji otoczenia rynkowego (np. uniwersytetów, izb handlowych, przedsiębiorstw), które równocześnie konkurują i współdziałają ze sobą, w wyniku czego powstaje efekt synergii. Autor zauważa, że koncentracja przestrzenna połączona z umiejętnością współdziałania na poziomie lokalnym w celu uzyskania konkurencyjności w wymiarze międzynarodowym nabrała kluczowego znaczenia we współczesnej erze globalnego przepływu zasobów, kapitału i technologii, co stanowi pewien paradoks [14], [15].

Ch. Ketels [10] akcentuje obecność czterech charakterystycznych cech klastra, do których zalicza: bliskość, powiązania, interakcje i tzw. masę krytyczną. Bliskość oznacza, że firmy muszą być położone w takiej odległości, by mogły dzielić się zasobami oraz by pojawiły się pozytywne efekty rozprzestrzeniania się wiedzy (efekt ten często określany jest jako *spillover effect*). Dodatkowo przestrzenne funkcjonowanie klastra jest ograniczone przez mobilność społeczeństwa, możliwości transportowe oraz mentalność i oczekiwania społeczne. Warto zwrócić uwagę, iż pomimo postępującego procesu globalizacji, lokalizacja odgrywa bardzo duże znaczenie, szczególnie dla lokalnych gospodarek (dzięki unikalności położenia lokalizacja jest jednym ze źródeł konkurencyjności przedsiębiorstw). Powiązania powinny służyć realizacji wspólnych celów, na przykład zaspokojeniu popytu rynkowego. Bliskość i podejmowanie komplementarnych inicjatyw nie są jednak wystarczające. Aby wystąpiły pozytywne efekty istnienia klastra, musi zaistnieć pewien poziom aktywnych interakcji między podmiotami funkcjonującymi w jego ramach. Ponadto, by interakcje miały znaczący wpływ na działanie przedsiębiorstw, musi wystąpić wystarczająca liczba uczestników (ich odpowiednia masa krytyczna) [11].

Klasy powstają właściwie we wszystkich sektorach gospodarki. Występują zarówno w przemyśle i usługach, w sektorach wysokich technologii, jak i w sektorach tradycyjnych. Charakteryzują się różnym poziomem innowacyjności i zaawansowania technologicznego, a tym samym różnymi perspektywami oraz strategiami rozwoju [6].

W praktyce istnieje wiele przykładów funkcjonowania klastrów, przy czym we współczesnej postindustrialnej rzeczywistości gospodarczej dotyczy ona nie tylko tradycyjnego przemysłu, jak miało to miejsce w czasach, kiedy Marshall opisywał to zjawisko, ale także rzemiosła, nowoczesnych technologii, a nawet usług. Można wymienić klasy przemysłu odzieżowego i tekstylnego w północno-wschodnich i środkowych Włoszech, Dolinę Krzemową w USA, klasy winne w Portugalii, USA i Francji, klasy multimedialne, medyczne, meblarskie, dilerów samochodowych oraz wiele innych.

Lokalna koncentracja i regulacja działalności gospodarczej może dotyczyć także działalności turystycznej. J. Jackson i P. Murphy [9] twierdzą, że koncepcja klastrów stanowi doskonałe narzędzie do analizy istoty funkcjonowania regionu turystycznego, prezentując jej wykorzystanie na przykładzie bliźniaczych miast Albumy-Wodonga (Australia) oraz Victorii (Kanada). A. Dołowy, D. Milewski, P. Niedzielski i D. Szostak [2] badają uwarunkowania występowania oraz możliwości wspierania rozwoju turystycznych struktur klastrów w województwie zachodniopomorskim, formułując pewne etapy tego procesu [2]. J. Staszewska, analizując szeroko znaczenie klastrów dla rozwoju przedsiębiorstw turystycznych, określa stymulanty i destymulanty klasteringu w turystyce polskiej. Z kolei L. Petrić i Ž. Mrnjavac [12] analizują ogólną przydatność koncepcji dystryktu przemysłowego (nazywając jego współczesną wersję dystryktem przedsiębiorczym) do charakterystyki organizacji przestrzennej turystyki. Niewątpliwie organizacja i rozwój działalności turystycznej jest w wielu miejscach zbieżna ze szczególnym przypadkiem formowania się struktury klastrów. Odpowiada jego odmianie włoskiej, najbardziej zbliżonej do opisu marshallowskiego dystryktu przemysłowego [17].

W regionie turystycznym koncentracja podaży jest pierwotnie determinowana występowaniem walorów turystycznych, które stanowią równocześnie specyficzny rodzaj czynnika produkcji w odniesieniu do ogólnego produktu turystycznego całego regionu, jak i cząstkowych produktów [17].

Organizacja działalności klastra turystycznego obejmuje specjalizację poszczególnych podmiotów rynku turystycznego i paraturystycznego oraz lokalny podział pracy – dezintegrację procesu produkcyjnego, a w tym przypadku usługowego, dzięki której każda faza procesu operacyjnego może być związana z innym podmiotem. W efekcie klastr turystyczny [16] funkcjonuje jak jeden organizm ekonomiczny, wytwarzający jeden lub kilka rodzajów wyspecjalizowanego produktu turystycznego na zasadzie łańcucha technologiczno-usługowego.

Charakterystyka klastra turystycznego „Beskidzka 5”

Klaster „Beskidzka 5” powstał w wyniku dobrowolnej inicjatywy pięciu gmin: Brennej, Istebnej, Szczyrku, Ustronia oraz Wisły.

Celem strategicznym klastra „Beskidzka 5” są wspólne działania mające na celu promocję i rozwój turystyczny wymienionych miejscowości. Turystyka w „Beskidzkiej 5” stanowi główne źródło dochodu znacznej części mieszkańców. Swoją aktywność strategiczną klaster koncentruje na budowaniu korzyści skali, tj. możliwości reprezentowania i lobbowania na rzecz uczestników klastra, zwiększania pozycji przetargowej i możliwości uzyskania środków finansowych dla klastra [4].

Klaster „Beskidzka 5” został stworzony poprzez takie działania, jak [16]:

- podjęcie inicjatywy utworzenia klastra przez Stowarzyszenie Wspierania Inicjatyw Delta Partner;
- podpisanie umowy współpracy między gminami Brenna, Istebna, Szczyrk, Wisła, Ustron; liderem zostało miasto Ustron;
- prace aktywizujące klaster w ramach projektu Sektorowych Sieci Współpracy i Struktur Wspierających Przedsiębiorstwa w województwie śląskim podjęte przez Górnośląską Agencję Przekształceń Przedsiębiorstw i Regionalną Izbę Gospodarczą w Katowicach (2006–2008);
- powołanie Lokalnej Organizacji Turystycznej „Beskidzka 5” – broker sieciowy; zrzeszanie samorządów i lokalnych przedsiębiorców przez Stowarzyszenie;
- utworzenie znaku certyfikującego produkty klastra „Beskidzki Produkt na 5”; (otrzymali go już pierwsi twórcy ludowi);
- przygotowanie przez Stowarzyszenie Wspierania Inicjatyw Gospodarczych Delta Partner Programu Rozwoju Turystyki dla „Beskidzkiej 5”;
- połączenie działań Delt Partner i GAPP (Sieci Turystyki w Beskidach);
- połączenie, na terenie „Beskidzkiej 5”, projektów wcześniejszych z projektem „Turystyka wspólna sprawa”;
- spotkania konsultacyjne w sprawie Programu Rozwoju Turystyki dla „Beskidzkiej 5”.

Klaster „Beskidzka 5” jest siecią otwartą o małych barierach wejścia. Występuje tu współdziałanie inicjatyw podmiotów wsparcia okołobiznesowego spoza sfery naukowej oraz duży wpływ władz regionu. Klaster charakteryzuje się brakiem inicjatyw oddolnych, wszelkie stymulatory pochodzą spoza jednostek przedsiębiorców turystycznych [15].

Analiza zagospodarowania turystyczno-rekreacyjnego klastra „Beskidzka 5”

Zagospodarowanie przestrzenne terenów turystycznych, rekreacyjnych należy rozpatrywać w połączeniu z gospodarką turystyczną. Celem zagospodarowania turystyczno-rekreacyjnego jest zapewnianie turystom dojazdu do miejsca przeznaczenia turystyki. Powszechnie stosowaną w literaturze definicję gospodarki turystycznej przedstawił W.W. Gaworecki, określając ją jako zbiorczy termin, obejmujący ogół urządzeń i środków służących zaspokojeniu potrzeb uczestników aktywności [5].

Zagospodarowanie turystyczne to przystosowanie terenu do potrzeb ruchu turystycznego i rekreacyjnego.

Dostępność komunikacyjna obszarów turystycznych zaliczana jest do jednego z elementów atrakcyjności turystycznej. Infrastruktura komunikacyjna decydująca o dostępności komunikacyjnej terenu stanowi jednak niewątpliwie jeden z podstawowych elementów zagospodarowania turystycznego.

Infrastruktura obejmuje ogół gałęzi i działalności obsługujących produkcyjną i nieprodukcyjną sferę gospodarki. Stanowi ona system organizacji należących do otoczenia, który swym funkcjonowaniem umożliwia powstawanie i rozwój przedsiębiorstw. Obejmuje instytucje zapewniające funkcjonowanie danej jednostki przez świadczenie bezpośrednich usług i zaspokajanie potrzeb pracowników i ich rodzin. Z jednej strony infrastruktura to dobra kapitałowe, czyli kapitał fizyczny, mający często charakter dóbr publicznych i stanowiący komunikacyjną i fizyczną podstawę gospodarki (system transportu – drogi, koleje, porty, mosty, lotniska – system telekomunikacji, system wodociągów i kanalizacji municypalnych, elektrownie i sieć elektryczna, szpitale, szkoły). Z drugiej strony infrastruktura to podstawowe warunki konieczne do rozwoju gospodarki [1].

Zagospodarowanie to właśnie odpowiednia infrastruktura, którą można podzielić na [13]:

- techniczną (urządzenia, np.: drogi, szlaki turystyczne, górskie koleje linowe, wyciągi narciarskie, lotniska turystyczne, żegluga turystyczna, specjalistyczne urządzenia obiektów uzdrowiskowych, sieć hotelowa, sieć zakładów gastronomicznych itp.),
- społeczną (biura turystyczne, obiekty sportowe i wypoczynkowe, urządzenia rozrywkowe, informacja turystyczna itp.).

Uznać należy, iż odpowiednie zagospodarowanie terenów w urządzania infrastruktury sportowo-rekreacyjnej daje możliwość miejscowej ludności na aktywne spędzanie wolnego czasu, a tym samym przyczynia się do poprawy ich kondycji fizycznej oraz zdrowotnej.

Obszar utworzonego klastra turystycznego „Beskidzka 5”, funkcjonującego na terenie geograficzno-fizycznym Beskidu Śląskiego, jest regionem niezwykle atrakcyjnym dla turystów nastawionych na aktywne spędzanie czasu. Beskid

Śląski udostępnia turystom kilkaset kilometrów znakowanych szlaków turystycznych, gęstą sieć górskich schronisk, malownicze szlaki rowerowe, trasy do uprawiania narciarstwa biegowego i zjazdowego. Obszar ten oferuje ciekawą ofertę gastronomiczną i noclegową. Również turyści zainteresowani kulturą: beskidzkim folklorem, tradycyjnym rzemiosłem czy zabytkami architektury drewnianej wykazują swoje zadowolenie z pobytów turystycznych. Dzięki temu, że obszar „Beskidzkiej 5” obejmuje pięć gmin (Brenna, Istebna, Szczyrk, Ustroń i Wisła) o zróżnicowanym charakterze, każdy turysta znajdzie coś dla siebie – samotnicy poszukujący kontaktu z przyrodą i wytchnienia od miejskiego zgiełku i pośpiechu, poszukiwacze wrażeń, którzy odpoczywają tylko wówczas, gdy wokół dzieje się coś niezwykłego, rodziny z małymi dziećmi nastawione na swobodne, lekkie formy wypoczynku, czy wreszcie osoby zainteresowane przede wszystkim beskidzkimi przysmakami bądź wyrobami rzemieślniczymi [3].

Potencjał rozwojowy „Beskidzkiej 5” polega między innymi na tym, że główną aspiracją rozwoju wszystkich gmin tworzących klastr jest osiągnięcie statusu znaczącego ośrodka turystycznego. Ponadto wszystkie gminy posiadają własne, unikatowe walory, które stanowią podstawę dla budowania wspólnej, kompletnej oferty turystycznej w ramach klastra. Gminy tworzące klastr zdeteminowane są do podejmowania inwestycji w zakresie modernizacji infrastruktury turystycznej, co w przypadku wspólnych działań jest mniej ryzykowne, a z punktu widzenia przestrzeni dogodne i wielce pożądane. Inwestycje infrastrukturalne są tym bardziej efektywne, im większy obszar terytorialny obejmują, tworząc sprzyjające warunki rozwoju wszelkich form turystyki i rekreacji, a tym samym polepszając warunki życia i bytu stałych mieszkańców danego obszaru, w tym przypadku Beskidu Śląskiego.

Tabela 1. Infrastruktura turystyczno-rekreacyjna zlokalizowana na obszarze „Beskidzkiej 5” w 2015 r.

Obiekty	Gminy				
	Brenna	Istebna	Szczyrk	Ustroń	Wisła
Hale, sale, boiska sportowe, orliki, centra sportu oraz korty tenisowe (fizyczna liczba obiektów)	7	7	3	5	13
Trasy nordic walking (długość w km)	2	24,9	5,5	9	–
Trasy rowerowe (długość w km)	10	45	54	22	86
Wypożyczalnie sprzętu sportowo-rekreacyjnego (fizyczna liczba obiektów)	8	12	18	26	28
Baseny (fizyczna liczba obiektów)	4	5	4	4	5
Wyciągi narciarskie (długość w km)	5,8	1,1	7,65	1,8	8,74
Wyciągi (fizyczna liczba obiektów)	12	5	17	6	22
Trasy zjazdowe (długość w km)	9,7	4,75	31,8	6,2	12,8
Trasy biegowe (długość w km)	3	16,4	1,85	6	20

Tabela 1. Infrastruktura turystyczno-rekreacyjna... (cd.)

Obiekty	Gminy				
	Brenna	Istebna	Szczyrk	Ustroń	Wisła
Szkoły narciarskie (fizyczna liczba obiektów)	3	5	5	3	10
Parki linowe (fizyczna liczba obiektów)	1	0	1	2	2
Szlaki turystyczne oraz szlaki i trasy spacerowe (długość w km)	127	78	142	109	252
Punkty widokowe (fizyczna liczba obiektów)	2	3	3	2	4
Muzea, galerie, izby twórczości, ośrodki edukacji ekologicznej, amfiteatry (fizyczna liczba obiektów)	3	6	2	8	5

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://mapa-turystyczna.pl/>, <http://www.brenna.org.pl/>, <http://nanarty.sport.pl/narty/0,0.html>, <http://www.beskidslaski.pl/brenna.html>, <http://www.studentnews.pl/serwis.php?s=199&pok=5801&c1=1167&c2=>, <http://www.istebna.eu/index.php>, <http://www.ustron.com.pl/index.php>, <http://www.wisla.pl/>, <http://www.ug.istebna.pl/index.php>, <http://www.ustron.pl/>, <http://www.beskidzka5.pl/beskidzka5>, <http://www.szczyrk.info.pl/szlaki>, <http://www.szczyrk.pl/>, <http://rowery.wisla.pl/>, <http://www.sanatoria.com.pl/>, <http://www2.mz.gov.pl/wwwmz/index?mr=m8&ms=698&ml=pl&mi=698&mx=0&ma=13915>, <http://www.szczyrk.atrakcje.pl/index.html>, http://stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks [dostęp: 17.10.2016].

Na obszarze klastra turystycznego „Beskidzka 5” występują liczne atrakcje turystyczne dla dzieci w różnym wieku i młodzieży. Krótkie wędrowki po górskim szlaku są atrakcją dla każdego malca. Niewątpliwie atrakcyjne dla dzieci są kolejki linowe na Czantorię czy Skrzyczne. Ważną atrakcją rekreacyjną stanowią także takie obiekty, jak Extreme Park na Równicy w Ustroniu czy Centrum Aktywnego Wypoczynku w Brennej, Leśny Park Niespodzianek w Ustroniu, w którym szereg gatunków zwierząt zamieszkuje w swym naturalnym otoczeniu, m.in. orły, myszołowy, sokoły, jastrzębie, sowy, jelenie, sarny, muflony, dziki. W Leśnym Parku Niespodzianek kilka razy w ciągu dnia odbywają się ponadto pokazy lotów ptaków drapieżnych. Dodatkową atrakcją dla dzieci jest plac zabaw, bajkowa aleja z ruchomą ekspozycją, czy polana piknikowa, a także Salon Zabaw dla Dzieci „Fidle Migle”, wyposażony w suche baseny kulkowe, zjeżdżalnie, tunele, labirynty, ściankę wspinaczkową, magiczną szafę, worki bokserskie oraz małą salkę dla najmłodszych dzieci [8].

Obszar „Beskidzkiej 5”, ze względu na atrakcyjne położenie, niewielką odległość od Aglomeracji Górnośląskiej czy Krakowa oraz rozbudowanej bazy noclegowej, stanowi dogodne miejsce do organizacji szkoleń, konferencji i sympozjów, czyli dla turystyki biznesowej. W każdej miejscowości znajduje się co najmniej kilka obiektów posiadających sale konferencyjne z nowoczesnym wyposażeniem audiowizualnym. Wiele tych obiektów oferuje specjalne pakiety dla grup szkoleniowych, obejmujące ciekawe imprezy towarzyszące i atrakcyjną

ofertę aktywnego spędzania wolnego czasu. Na terenie „Beskidzkiej 5” działa również kilka firm specjalizujących się w organizacji wyjazdów integracyjnych, motywacyjnych i imprez typu team-building [8].

Tabela 2. Infrastruktura turystyczno-rekreacyjna dostępna w obiektach noclegowych zlokalizowanych na obszarze „Beskidzkiej 5” w 2014 r.

Obiekty	Gminy				
	Brenna	Istebna	Szczyrk	Ustroń	Wisła
Boisko do siatkówki lub koszykówki (fizyczna liczba obiektów)	4	2	9	11	15
Boisko do piłki nożnej (fizyczna liczba obiektów)	2	1	3	4	6
Kort tenisowy (fizyczna liczba obiektów)	1	1	3	5	3
Basen kryty (fizyczna liczba obiektów)	0	1	5	5	5
Basen otwarty (fizyczna liczba obiektów)	0	1	4	4	9
Siłownia (fizyczna liczba obiektów)	2	2	9	20	11
Sauna (fizyczna liczba obiektów)	3	4	10	23	25
Solarium (fizyczna liczba obiektów)	0	1	4	8	4
Zabiegi SPA (fizyczna liczba obiektów)	0	0	5	14	12
Zajęcia prowadzone przez instruktora (np. fitness, joga, aerobik, gimnastyka)	0	1	3	14	5
Stół do bilardu z wyposażeniem	3	5	12	23	23
Stół do tenisa stołowego z wyposażeniem	5	6	10	21	27
Minigolf (fizyczna liczba obiektów)	0	0	0	2	1
Wypożyczalnia sprzętu pływającego (fizyczna liczba obiektów)	0	0	2	2	2
Wypożyczalnia sprzętu turystycznego (np. rowery, nordic walking, narty, łyżwy, rolki)	2	5	6	20	12
Pokój zabaw dla dzieci (fizyczna liczba obiektów)	0	1	8	13	17
Hipodrom/stadnina koni w obiekcie (fizyczna liczba obiektów)	3	0	0	2	1
Kregle (fizyczna liczba obiektów)	0	1	1	4	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych autora oraz Banku Danych Lokalnych, http://stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks [dostęp: 16.05.2015].

W odniesieniu do turystycznych obiektów noclegowych stwierdzono, że spośród wszystkich pięciu gmin tworzących „Beskidzką 5” największa liczba obiektów tego typu funkcjonuje w Wiśle – 70 obiektów, następnie w Ustroniu – 51, Szczyrku – 37, Brennej – 14, zaś najmniej jest ich w Istebnej – 12 obiektów (tabela 3). W przypadku miejsc noclegowych najwyższą ich liczbę odnotowano w Ustroniu – 5338, najniższą natomiast w Istebnej – 502. W pozostałych gminach odpowiednio: Wisła – 5308, Szczyrk – 2791, Brenna – 553 miejsca noclegowe (tabela 3).

Tabela 3. Turystyczne obiekty noclegowe [1] zlokalizowane na obszarze „Beskidzkiej 5” w 2015 r.

Obiekty \ Gminy	Brenna	Istebna	Szczyrk	Ustroń	Wisła
Obiekty ogółem	14	12	37	51	70
Miejsca noclegowe	553	502	2791	5338	5308
Korzystający z noclegów	6797	18 640	111 421	156 215	191 313

Źródło: opracowanie własne na podstawie http://stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks [dostęp: 20.10.2016 r.].

Podsumowanie

Odpowiednie zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne jest jednym z czynników decydujących o wyborze przez odwiedzających odpowiedniej destinacji turystycznej. Na obszarach turystycznych należy szczególnie dbać o stały rozwój niezbędnej infrastruktury wykorzystywanej przez odwiedzających podczas swoich podróży.

Obszar klastra „Beskidzka 5”, obejmujący gminy Szczyrk, Wisła, Ustroń, Brenna i Istebna, posiada zróżnicowane zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne umożliwiające spędzanie czasu wolnego odwiedzającym o niezwykle zróżnicowanych preferencjach turystycznych, rekreacyjnych i sportowych.

Zagospodarowanie turystyczne tworzą między innymi: obiekty noclegowe, szlaki turystyczne, ścieżki rekreacyjne, trasy narciarstwa biegowego i zjazdowego, tory saneczkowe, trasy rowerowe, nordic walking, parki rozrywki, parki linowe, boiska sportowe, korty tenisowe, baseny, siłownie, sale do zajęć ruchowych, pokoje zabaw, hipodromy i kręgielnie oraz wypożyczalnie.

Analizowany klastrowy, poprzez specyfikę polegającą na innowacyjności rozwiązań organizacyjnych opierających się na współdziałaniu podmiotów w klastrze oraz swoje zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne, stanowi obszar, który systematycznie staje się przedmiotem coraz większego zainteresowania potencjalnych nabywców usług turystyczno-rekreacyjnych o stale zwiększających się potrzebach turystycznych czy rekreacyjnych.

Literatura

- [1] Chudy W., *Wyposażenie Polskich obszarów wiejskich w infrastrukturę komunalną*, [w:] *Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich*, Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi, Polska Akademia Nauk oddział w Krakowie, nr 2/2007, s. 111–120.
- [2] Dołowy A., Milewski D., Niedzielski P., Szostak D., *Innowacyjność i struktury klastrowe w województwie zachodniopomorskim. Turystyka*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2008, s. 115–118.

- [3] Dorda A., *Osobliwości i atrakcje przyrodnicze Beskidzkiej 5 – Zielona księga Beskidzkiej 5*, Delta Partner, Cieszyn 2009, s. 8–9.
- [4] *Ekspertyza – klastry województwa śląskiego – rekomendacje dla dalszego rozwoju*, Politechnika Śląska, 2011, s. 64, <http://docplayer.pl/2511056-Ekspertyza-klastry-województwa-slaskiego-rekomendacje-dla-dalszego-rozwoju.html> [dostęp: 12.06.2015].
- [5] Gaworecki W., *Turystyka*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1998, s. 156.
- [6] Hołub-Iwan J., Małachowska M., *Rozwój klastrów w Polsce – Raport z badań*, Fundacja Talent – Promocja – Postęp, Szczecin 2008, s. 8.
- [7] Hyski M., *Sport and other leisure activity of youth from rural areas on the example of Cieszyn powiat, Poland*, „Acta Facultatis Educationis Physicae Universitatis Comenianae” 2014, nr LIV/I, s. 15–20.
- [8] <http://www.beskidzka5.pl/atracje> [dostęp: 29.04.2015].
- [9] Jackson J., Murphy P., *Tourism destinations as clusters: Analytical experiences from the New World*, „Tourism and Hospitality Research” 2002, 4 (1), s. 36–52.
- [10] Ketels Ch.H., *European Clusters*, Hagbarth Publications, USA 2004.
- [11] Mikołajczyk B., *Pojęcie i istota klastra*, [w:] *Klastry na świecie. Studia przypadków*, red. B. Mikołajczyk, A. Kurczewska, J. Fila, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2009, s. 16–17.
- [12] Mrnjavac Ž., Petrić L., *Tourism destinations as a locally embedded system: analogy between tourism destination and industrial district*, „Tourism” 2003, 51 (4), s. 403–416.
- [13] Muszkieta R., Napierała M., *Wstęp do teorii rekreacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2011, s. 111.
- [14] Porter M.E., *Location, competition, and economic development: Local clusters In a global economy*, „Economic Development Quarterly” 2000, 14 (1), s. 15–34.
- [15] Ryśnik J., Hadzik A., *Cluster as a perspective of engaging a network of entities which create products such as international sports event*, International Marketing and Management of Innovations, Bielsko Biała 2016, <http://immi.ath.bielsko.pl/2016/02/16/cluster-as-a-perspective-of-engaging-a-network-of-entities-which-create-products-such-as-international-sports-events/> [dostęp: 6.03.2016].
- [16] Staszewska J., *Klaster perspektywą dla przedsiębiorców na polskim rynku turystycznym*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2009, s. 108–112.
- [17] Zmyślony P., *Region turystyczny jako klaster*, [w:] *Międzynarodowa konkurencyjność regionu turystycznego*, red. Ł. Nawrot, P. Zmyślony, Wyd. Prokonia, Kraków 2009, s. 31–33.

The tourism and recreational infrastructure of cluster as a factor of growth of tourist attractiveness in the “Beskidzka 5” cluster

Summary: The subject of the article is tourism and recreational infrastructure of cluster as a factor of growth of tourist attractiveness in the “Beskidzka 5” cluster. Clusters, as a modern form of cooperation and collaboration of scientific institutions, regional or local authorities and companies in various branches, are developed in various ranges of industrial activities, services and agriculture or tourism. Recognition of clusters in the international arena depends on the efficiency and competitiveness of their operation. Issues of thesis are taken due to the increasing role of active tourism in the life of modern society. The most important for tourists is to provide appropriate facilities and infrastructure facilities. The aim of the article is to indicate the importance of the cluster in increasing the attractiveness of tourist and recreational areas as an example of the “Beskidzka 5” cluster. For the realization of the subject the tourism equipment infrastructure of “Beskidzka 5” cluster is presented and this is the point of the attractiveness of tourism and recreation throughout the area.

Keywords: tourist infrastructure, cluster tourist attractiveness.

Żaneta GADZINOWSKA

Częstochowa University of Technology, Faculty of Management

The phenomenon of unemployment in Poland among people with a specific situation on the labour market

Summary: The paper deals with changes in the unemployment rate in Poland. The analysis of unemployment, covering the period of 2008 to 2016, is based on the statistical data, including registered unemployment, the unemployed with a specific situation on the labour market, the duration of being unemployed, age groups, levels of educational attainment, as well as the length of service.
Keywords: unemployment, labour market, unemployed person.

Introduction

It may be noted that the problem of unemployment has existed in market economy for years, which results from its crucial economic, social and political role. Unemployment appears to lead to the loss of a steady income, significantly affecting and bringing lower living standards [4].

Long-term unemployment constitutes a considerable portion of unemployment in Poland and has an adverse impact on the country economy. Consequently, social pathology emerges as another threat. This situation arises from the fact that the long-term unemployed tend to get services provided by Social Welfare Centres. Furthermore, individuals officially classified as the long-term unemployed have difficulty in finding their way back on the labour market, subsequently they feel discouraged and fall into inactivity.

Unfortunately, the gradual increase in unemployment mainly concerns young people, particularly recent graduates. After successful completion of education, they tend to register as unemployed in labour offices. People experience social isolation due to lack of employment which can lower their self-esteem. Unemployment occurs when there are not enough employment opportunities for all those who are willing to take up employment or there are no ways to create and increase more employment opportunities due to lack of profits. The paper

presents the analysis of unemployment in Poland among the unemployed with a specific situation on the labour market.

1. Types of unemployment from an economic perspective

There are various categories of unemployment that are typically discussed in economic literature, e.g.,

- frictional unemployment is a temporary phenomenon and occurs when workers are in the process of transition from one job to another as a result of changing their place of residence, returning to work after childbirth and years of childrearing or their inability to find jobs after completing school [5],
- structural unemployment is defined as a long-term form of unemployment caused by a serious mismatch between supply and demand observed in the labour market or some persistent labour market imbalances, taking into account specific qualifications in certain regions of the country [2],
- cyclical unemployment is associated with an insufficient level of demand as a result of an economic downturn affecting the goods and services market [2],
- voluntary unemployment is considered, according to the neoclassical theory, to be consistent with unemployment that comprises full employment and it is defined as the difference between the potential for capability to work and individuals who are already employed. Voluntary unemployment refers to existing and unused capabilities for work. Some people choose to be unemployed voluntarily [2].

Besides the definitions mentioned above, there is still a wide of various types of unemployment closely related to its duration, for example:

- short-term unemployment lasts no longer than three months,
- medium-term unemployment is defined as out of work from three to twelve months,
- long-term unemployment refers to those who have been unemployed for twelve months or more [3].

2. The legal concept of unemployment

The definition of the term “the unemployed” in Poland has been evolving since 1990.

According to the Act of 16 October 1991 on employment and unemployment, an unemployed person is somebody who is ready and able to undertake full-time employment; somebody who is not performing any form of paid work; somebody who has finished their education, except for evening and extramural courses if the unemployed took education during their employment; somebody

who is registered in the district labour office having jurisdiction over their place of residence. In subsequent years, various modifications of definitions of the term “an unemployed person” were made in the act on employment and counter-acting unemployment [1].

Nevertheless, the profound changes seem to have been introduced in the act of 20 April 2004 on the promotion of employment and labour market institutions. According to this act, a person is classified as unemployed if she/he is seeking employment or other gainful work or, more precisely,

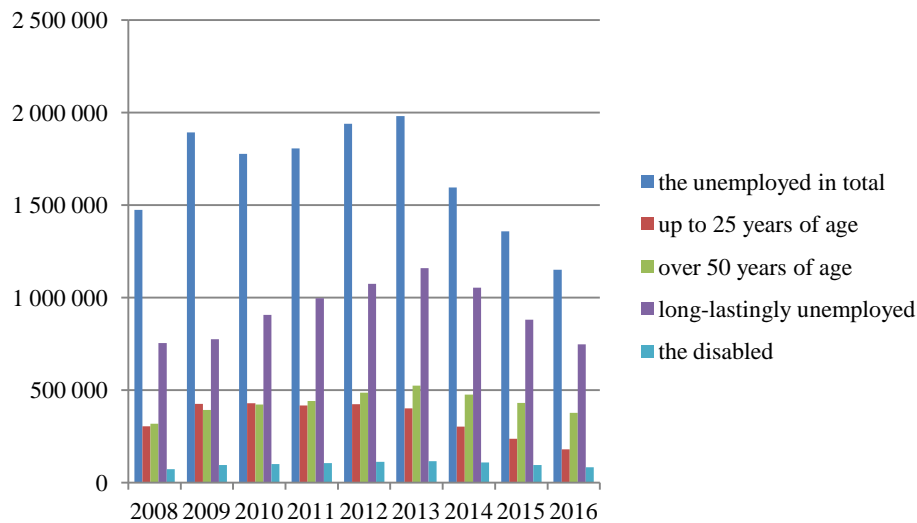
- “the person is over 18, but under the age of 60 – women or 65 – men,
- the person is not engaged in non-agricultural activities or is not subject to social insurance, except for farmers’ social insurance,
- the person is not eligible for a pension in virtue of incapacity for work and does not receive a sickness, pre-retirement, maternity and rehabilitation benefit,
- the person is not temporarily arrested, neither does the person serve a sentence of imprisonment,
- the person does not own nor is in possession of an agricultural real estate with the arable land area exceeding 2 hectares,
- the person does not earn monthly income that exceeds a half of the minimum remuneration for work,
- the person does not receive a training allowance,
- the person does not receive a nursing benefit or family allowance supplement,
- the person does not receive a permanent benefit” [7].

The main changes made in the above-mentioned act on the definition of an unemployed person have identified a number of various categories of people who are particularly exposed to the risk of unemployment due to their selected characteristics and situation. The unemployed belonging to the groups mentioned in the act have been defined as unemployed persons with a specific situation on the labour market.

- the unemployed under 25 are unemployed persons who were under 25 at the time when the labour market services or instruments were applied to them,
- the unemployed over 50 are unemployed persons who were over 50 years old at the time when the labour market services or instruments were applied to them,
- a long-term unemployed persons are the unemployed who have been registered in the district labour offices for a total of more than 12 months in the past 2 years,
- the unemployed who singly-handedly raise at least one child under the age of 7,
- the unemployed with no occupational qualifications,
- the unemployed with disabilities [7].

The definitions of the term “the unemployed” from an economic perspective differ widely from the legal concept of “the unemployed”, however, it is seen that they have one thing in common obtaining and maintaining unemployment.

The following chart shows the data on unemployed individuals being in a specific situation on the labour market in Poland from 2008 to 2016.

Chart 1. The unemployed with a specific situation on the labour market in the years of 2008–2016

Source: own materials, <http://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analzy/bezrobocie-rejestrowane>.

As it results from the data presented in the chart, the year 2013 witnessed the biggest number of registered unemployed being in a difficult situation on the labour market in Poland. There has been observed an evident decrease of the said unemployed since that year. Despite some fluctuations, a group of those long-lastingly unemployed being a bigger half of the whole group of the increased risk, is on the highest level.

The unemployment of people up to 25 years of age is in decline and it has been evidently decreasing since 2012. The unemployment in this group is of frictional nature and appears in relation to the young entering the labour market when one’s education process has been completed or when somebody has moved to a new city [2]. Despite a high unemployment rate, there has been observed a little decline of unemployment in the group of the unemployed over 50 years of age. In comparison with the said groups of the unemployed, the disabled have been classified on the lowest level, but it does not mean that the problem of unemployment does not pertain to this group.

Table 1. The unemployed with a specific situation on the labour market according to the period of unemployment in the years of 2008–2016

For the period of		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
The time of being unemployed counted in months	up to 1	183 866	197 347	191 950	160 528	174 893	162 933	132 492	120 835	98 667
	1–3	344 777	452 396	394 602	335 998	361 533	323 756	262 569	235 025	192 797
	3–6	233 784	373 881	311 667	300 250	314 341	316 112	213 728	186 058	150 064
	6–12	209 986	380 158	311 457	325 396	332 038	350 965	227 975	196 891	167 145
	12–24	180 656	243 246	334 712	381 595	376 225	397 461	327 090	241 275	215 653
	over 24	320 683	245 652	232 522	302 522	379 780	428 372	430 493	378 348	326 135

Source: own materials, <http://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analizy/bezrobocie-rejestrowane>.

Analysing the data in the chart presenting the unemployed with a specific situation on the labour market according to the period of unemployment in the successive years, we can observe the following facts:

- in the years of 2008–2010 the biggest number of unemployed were those being unemployed in the time scale of 1–3 months,
- in the year 2013 the biggest number of unemployed were those being unemployed in the time scale of 12–24 months,
- in the years of 2012–2016 the biggest number of unemployed were those being unemployed in the time scale of over 24 months.

It can be observed that the biggest number of unemployed people with a specific situation on the labour market according to the period of unemployment was the time scale of 1–3 months in 2009. The extent of long-term unemployment is decreasing and growing up according to the situation on the labour market. We can see, however, that in case of long-term unemployment there is the highest level of unemployment rather than its decrease.

Even if it falls one year, as it happened in 2010, it is still on a high level.

Table 2. The unemployed with a specific situation on the labour market according to their age in the years of 2008–2016

For the period of		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Age	18–24	304 553	425 869	428 296	416 077	424 227	401 037	301 952	236 837	179 203
	25–34	418 740	547 837	452 413	465 576	499 601	504 141	442 088	369 745	315 925
	35–44	273 866	345 393	316 447	328 693	364 920	382 479	266 602	230 247	201 881
	45–54	347 923	404 377	380 190	369 948	383 398	387 037	291 627	245 694	202 320
	55–59	109 065	141 448	162 611	179 498	207 169	231 861	208 284	185 599	157 411
	60–64 years	19 605	27 756	36 953	46 497	59 495	73 044	83 794	90 310	93 721

Source: <http://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analizy/bezrobocie-rejestrowane>.

Analysing the age ranges of the unemployed with a specific situation on the labour market in the years of 2008–2016, we can observe the following facts:

- in the year 2008 the biggest group of unemployed was a group of people aged 25–34 years,
- the smaller group was a group of unemployed aged 45–54 years, and the smallest group was a group of people aged 60–64 years,
- in the year 2009 the biggest group of unemployed was a group of people aged 18–24 years,
- the smaller group was a group of unemployed aged 25–34 years, and the smallest group was a group of people aged 60–64 years,
- analogically in the years of 2010–2015 the biggest group of unemployed was a group of people aged 18–24 years, the smaller group was a group of unemployed aged 25–34 years, and the smallest group was a group of people aged 60–64 years,
- in the year 2016 the biggest group of unemployed was a group of people aged 25–34 years,
- the smaller group was a group of unemployed aged 45–54 years, and the smallest group was a group of people aged 60–64 years.

Comparing data in the above age groups in the successive years, we can observe a noticeable fall of the number of persons in the younger age groups for the benefit of a considerable increase of persons aged 60–64. The rise of unemployment in that group and the high level of unemployment in the group aged 45–54 comes from the fact that the elderly show resistance when it comes to a possible retraining or a change of the place of living in order to easily find a job.

Table 3. The unemployed with a specific situation on the labour market according to their education in the years of 2008–2016

For the period of		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Education	Higher	124 848	178 328	142 007	157 986	171 725	184 840	190 520	166 270	145 027
	post-secondary and vocational	328 485	418 381	332 598	351 146	376 042	392 630	351 066	296 481	249 184
	secondary school	150 106	203 800	195 293	195 469	203 947	207 937	173 125	146 896	123 950
	basic vocational	422 057	547 725	556 193	555 826	603 912	605 664	433 809	365 432	304 969
	gymnasium and lower	448 256	544 446	550 819	545 862	583 184	588 528	445 827	383 353	327 331

Source: own materials, <http://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analizy/bezrobocie-rejestrowane>.

Analysing the status of the unemployed with a specific situation according to the level of education in the successive years, we can observe the following facts:

- in the year 2008 the biggest group of the unemployed was a group of people who finished gymnasium and those with a lower level of education, the smaller group was a group of people with basic vocational education, and the smallest group consisted of the unemployed with higher education,
- in the years of 2009–2013 the biggest group of the unemployed was a group of people with basic vocational education, the smaller group was a group of people who finished gymnasium and those with a lower level of education, and the smallest group was a group of people with higher education,
- in the years 2014–2016 the biggest group of the unemployed was a group of people who finished gymnasium and those with a lower level of education, the smaller group was a group of people with basic vocational education, and the smallest group consisted of the unemployed with secondary school education.

Comparing factors under analysis in those groups in the following years, it can be noticed that the need for people with various levels of education on the labour market changes every few years. Such a situation has been influenced by Poland's joining the EU and the outflow of qualified staff to other countries. However, in comparison with the other examples in that group, there is a fall of unemployment regarding all options in the specified years.

Table 4. The unemployed with a specific situation on the labour market according to work experience in the years of 2008–2016

For the period of		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Years of work experience in total	up to 1 year	223 401	282 106	274 678	286 207	305 773	321 053	281 563	255 166	226 275
	1–5	302 377	415 506	365 680	378 748	415 535	416 946	346 856	296 827	257 943
	5–10	194 274	248 710	214 858	222 208	246 551	255 665	201 548	172 724	150 980
	10–20	229 605	284 268	257 049	260 151	279 698	289 427	216 259	185 653	160 079
	20–30	158 773	204 885	196 778	197 536	212 763	219 729	173 237	147 545	121 996
	30 years and more	36 417	58 452	62 733	67 371	82 039	84 750	71 706	61 577	49 116
	without any work experience	328 905	398 753	405 134	394 068	396 451	392 029	303 178	238 940	184 072

Source: own materials, <http://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analzy/bezrobocie-rejestrowane>.

On the grounds of factors' comparison concerning the years of work experience, it can be noticed that people without any work experience or with work

experience up to one year were in the most difficult situation. Employees with 30 or more years of work experience were the most wanted ones.

Literature

- [1] Barczyński A., *Skuteczność systemu zatrudniania i aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych*, Społeczna Rada Naukowa, Polskie Towarzystwo Walki z Kalectwem Warszawa 2016, nr 4, p. 56–77.
- [2] Gazon J., *Ani bezrobocie, ani opieka społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, p. 23–26.
- [3] Kozek W., *Bezrobocie jako zjawisko społeczne*, [in:] *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, ed. M. Marody, Warszawa 2004, p. 4–26.
- [4] Olak A., *Zjawisko bezrobocia a zagrożenie społeczne*, MMR, vol XIX, 21(4/2014), p. 141–145.
- [5] Samuelson P.A., Nordhaus W., *Ekonomia 1*, Warszawa 1998, p. 406–410.
- [6] <http://psz.praca.gov.pl>.
- [7] <http://isap.sejm.gov.pl>.

Zjawisko bezrobocia osób będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy w Polsce

Synopsis: Celem artykułu jest pokazanie zmian wielkości bezrobocia w Polsce. Analiza bezrobocia obejmuje lata 2008–2016. Wykorzystano dane statystyczne „Bezrobocie rejestrowanego, osób bezrobotnych będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy, według czasu pozostawania bez pracy, grup wieku, poziomu wykształcenia oraz stażu pracy”.

Słowa kluczowe: bezrobocie, rynek pracy, bezrobotny.

Julia WLASIUK
Maria TSUKANOVA
Brest State Technical University

Preventive crisis management through the concept of continuous management

Summary: The basis of preventive crisis management is the concept of continuous crisis management. The components of preventive crisis management system are the actions carried out in the pre-crisis stage. The article considers such objectives of preventive crisis management as monitoring of external and internal environment, risk assessment, forecasting enterprise sustainability, scenario planning, and development of preventive measures.

Keywords: preventive management, crisis management, environment factors.

Introduction

Crises are an integral part of the process of historical and spatial evolution of the world economy. In the contemporary world, in the era of interrelation and interdependence of national economies, crises and recessions occur more frequently, affecting a growing number of economic subjects. Management of individual organization in a constantly changing environment is becoming more difficult.

To mitigate the effects of the crisis organizations have to resort to the methods of crisis management. At the same time crisis management can be divided into preventive (pre-crisis) and reactive management (management at already occurred crisis situation).

Preventive crisis management is a part of continuous management aimed at effective negation of potential threats.

The main aim of the work is formalization of preventive crisis management system. The hypothesis of the article is suggestion that preventive crisis management is based on the concept of continuous crisis management, and the components of preventive crisis management system are the actions carried out in the pre-crisis stage.

1. Preventive and reactive crisis management

The term “crisis management” has emerged in the Republic of Belarus comparatively recently. The emergence of the term is particularly resulted from the transition of our country to a market economic system, the expansion of foreign economic relations and, as a consequence, a certain dependence of the country economy on the economic development of neighboring countries.

In the framework of the legislation of the Republic of Belarus, the term “crisis management” is associated primarily with the activities of the anti-crisis manager that carries out the procedures of enterprise bankruptcy (rehabilitation or liquidation).

However the enterprises resort to anti-crisis managers on the terms of running crisis situation, but the ongoing system crisis management is carried out by the managers of the organization.

Crisis management is a specific management activity. It has both common management features, and specific characteristics. Crisis management is a kind of management, implying controlled processes of crisis anticipation and insurance of the enterprise development in times of crisis [1].

Any management is in the long run crisis management, as the main objectives of enterprise management are the conservation of its structure and mode of its activity, as well as the implementation of programs and plans aimed at further development of the enterprise.

Proceeding from the foregoing crisis management can be divided into the following types:

- reactive crisis management;
- preventive (anticipatory) crisis management.

Reactive crisis management is implemented with the manifestation of negative consequences of crisis situations, and is aimed at stabilizing the Preventive crisis management is aimed at early detection of crisis indicators and prevention of crisis situation. The latter type of crisis management, in our opinion, is more effective.

The main objective of preventive crisis management is a timely gathering and analysis of information about indicators that characterize the internal and external environment of enterprise, a change of which may serve as a sign of crisis onset. With explicit manifestation of negative influence of external and internal environment processes, preventive management system loses its meaning.

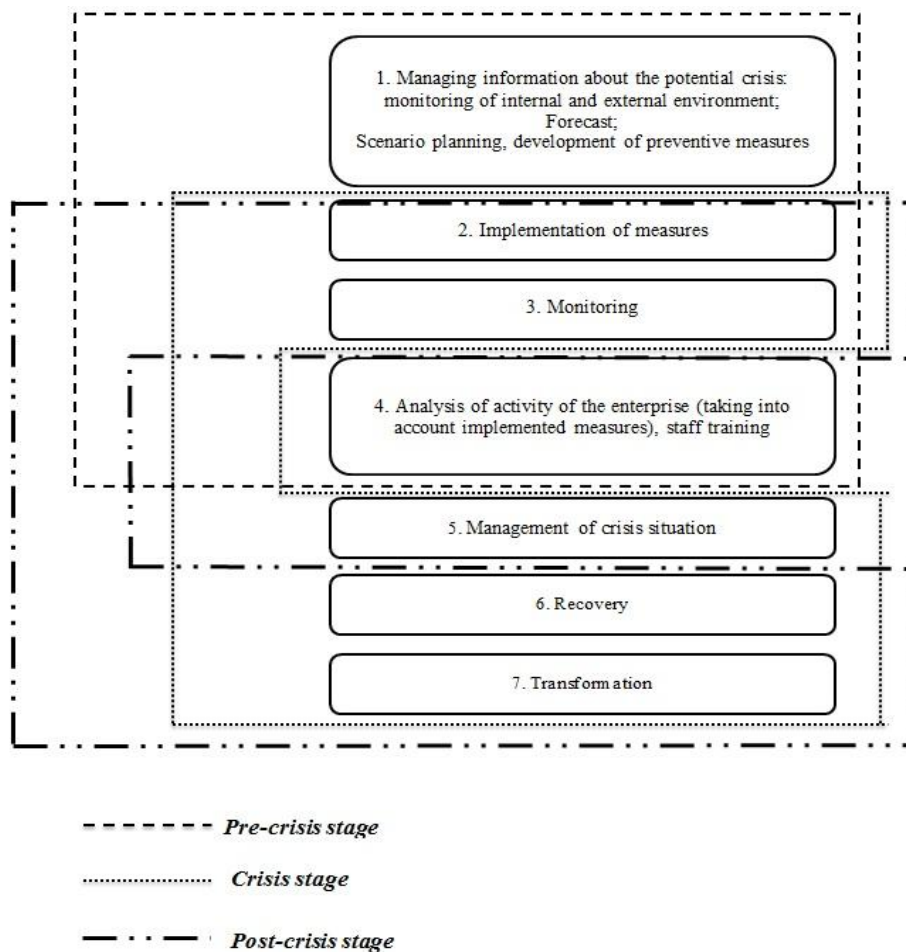
2. Concept of continuous management

From the perspective of potential crisis, continuous management is a holistic process, the main task of which is to identify potential threats to enterprise and determination of the potential impact of these threats to business processes in

order to construct a sustainable organization that can effectively neutralize potential threats.

Continuous management can also be conditionally divided into 3 stages, as follows pre-crisis stage, crisis stage and the post-crisis stage. Each stage is characterized by certain actions in relation to crisis situation.

Fig. 1. Continuous crisis management

Actions carried out on the pre-crisis stage are the components of the preventive crisis management system that has following key objectives:

- Analysis of external environment of the organization, formulation of generalized forecast of environment development.
- Monitoring of the internal state of organization in order to identify threats to its further functioning.

- Integrated diagnostics of every business process of the enterprise. According to some authors, preventive crisis management should be applied precisely to the individual business processes, conducted by the enterprise [2], [3].
- Determination of the current stage of organization life cycle of and preparation for potential threats.
- Development of anti-crisis measures aimed at preventing the causes of potential threats.
- Implementation of anti-crisis measures.
- Effectiveness evaluation of implemented measures.
- Development of scenarios of further organization development after implementation of preventive measures.

3. Monitoring of internal and external environment in the system of preventive crisis management

Analysis of external environment is one of the main components of the organization's management. The external environment can be divided into three interrelated categories: remote, branch and operating environment of the organization [4].

Remote environment includes economic, social, political, technological and ecological factors that are outside the control of the organization.

Branch environment is characterized by the conditions of competition for organizations offering similar products and services.

Operating environment of the organization embraces factors that have direct impact on its activity, and the organization itself can influence on these factors to a certain extent. Among the components of operating environment can be distinguished competitive position of the enterprise, its main customers, reputation of the enterprise's suppliers, as well as the reputation of the enterprise's employees.

Table 1. Environmental factors that potentially threaten to emerge crisis situation at the enterprise

Category of external factors	Changes in factors
Remote environment	<ul style="list-style-type: none"> – recession in national and global markets – decline in household income – influence of supranational organizations (the country's participation in the economic integration groups) – changes in age and gender structure of the population – changes in public attitudes – legal restrictions – technological changes – changes in climate, environment pollution

Table 1. Environmental factors... (cont.)

Category of external factors	Changes in factors
Branch environment	<ul style="list-style-type: none"> – power imbalances of major market competitors – emergence of new competitors, need for differentiation – threat of vertical integration posed by suppliers – threat of vertical integration posed by buyers – emergence of substitute goods and services
Operating environment	<ul style="list-style-type: none"> – displacement of the enterprise competitive position (loss of market share, decrease in price competitiveness) – changes in values of the enterprise's major customers – loss of primary supplier – credit crunch – restricted access to labor markets

External environment factors of different levels are mutually reinforcing and their transformation can complement and intensify changes on other levels. For example, changes in the monetary policy legislation in one way or the other affect the activity of banks, which in turn provides or limits access to credit on the part of organization. The emergence of substitute goods and services can move the value of the main consumers of the goods or services in one direction or another.

Combination of factors given in Table 1 can be extended and supplemented in accordance with branch and main activity of the company.

To analyze external factors can be used PEST-analysis that requires listing all the relevant external forces using four headings: Political, Economic, Sociological and Technological.

This analysis can be extended to ICEDRIPS-analysis that includes following components [5]:

- Innovation including new technology too which may be particular to an industry.
- Competitors. Not only direct rivals but threats from substitute products, new entrants to the market, the changing power of suppliers and the changing power of customers. (These five factors are known as the Five Forces of Competition).
- Economic factors such as inflation, exchange rates, downturns in the industry, public spending etc.
- Demographics. The relevant statistics of age, gender, geography, social class etc, and changes in these.
- Regulatory environment, ie laws, regulations, agreements and conventions.
- Infrastructure such as telecommunications networks, transport, public services and utilities.
- Partners. Strategic alliances with other companies or organizations.
- Social trends, including acceptance of technology, use of leisure time, fashions and changing beliefs.

The internal environment of the company includes its functional activities and key resources:

- Marketing (products and services, distribution, pricing strategy, image).
- Finance and book keeping (the volume of financial resources, revenue, ability to borrow, effective accounting).
- Production activities (technical efficiency, logistics system, technology development, patents).
- Staff (personnel qualification and motivation, human resources policies, staff turnover).
- Quality management (quality monitoring and improvement).
- Information systems (accuracy, timeliness and relevance of information, information communication with contractors).
- Management (organizational structure of the company, organizational climate, strategic planning, company's experience).

Internal environment of the company is a complex system. In its analysis should be taken in account both quantitative and qualitative factors of organization development.

To analyze quantitative factors are used methods based on objective standards of certain enterprise characteristics evaluation:

- Balance model of financial stability analysis.
- Predictive models of bankruptcy risk (discriminant analysis model – MDA): Altman Z-score [6], Lis model, Taffler model [7], Fulmer model [8]; in the post-Soviet space: Belikov-Davydova model [9], Zaitseva model [10], Savitskaya model [11].

The study of qualitative factors of organization development is based on the following methods:

- SWOT-analysis – a technique assuming that the effective development of organization is based on maintaining the balance of the company's internal resources (Strengths and Weaknesses) and external environment (Opportunities and Threats). The technique allows forecasting the further development of the company based on the interaction of internal and external environmental factors.
- Value chain analysis – analysis of the main and auxiliary activities of the company, transforming inputs into production that is of value to the consumer.
- Analysis of the company's internal resources – analysis of the strategic advantages of the company (tangible assets, intangible assets and organizational capabilities).
- PRIMEFACT-analysis – technique based on analyzing of 9 indicators: People, Reputation (or Brand), Intellectual property, Market information, Ethos (or Values or Culture), Finances, Agility, Collaborators and Talents (competencies and skills) [7].

On the basis of results of the company external and internal environment analysis there are made conclusions about the company current state, there is also formed a view about the potential risks to the company further functioning.

4. Risk assessment

Risk is a threat of potential loss of part of resources or shortfalls in revenue as a result of economic activity.

Despite the potential losses and threats accompanying risk, it is a source of income, so it is impossible to completely eliminate the risk of entrepreneurial activity.

Both internal and external environment factors, given above can operate as risk sources. At the same time there is a technique of forming a database of the external and internal environment critical points, which may lead the company to a state of instability. This technique includes:

- Environment scanning – analysis of officially published and syndicated data, study of retrospective information flow (allows to identify similar risks and assess their consequences for the system).
- Environment monitoring – tracking current and emerging information in order to prevent critical situation and system stability loss.
- Anticipation – creating information about future of the environment, its projective critical points (risk points).

5. Forecasting the stability of small enterprise

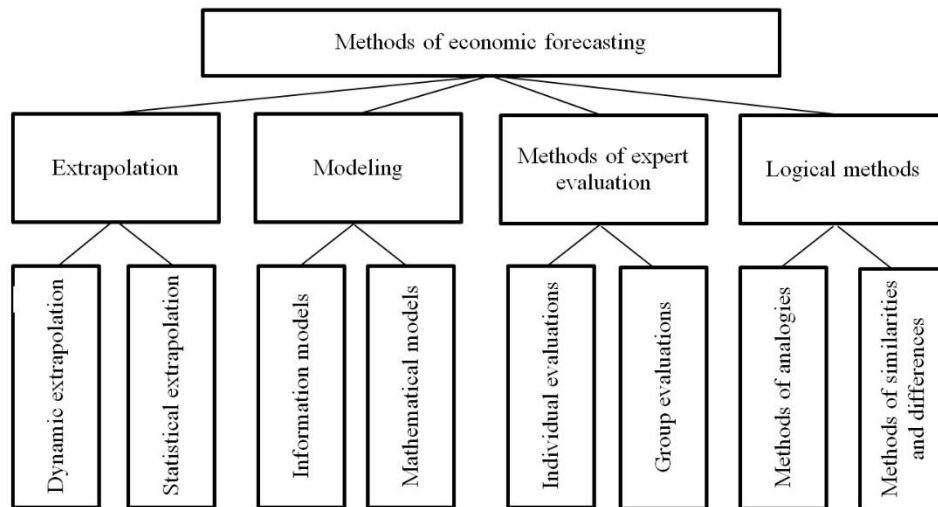
As part of preventive crisis management prognosis serves as a tool of information availability for enterprise sustainability. The main purpose of prediction is foresight of the system future state. Prediction is distinguished by uncertainty of knowledge about future behavior of the system, about the conditions in under which the system would develop.

There is defined a number of prognosis principles in prediction theory, which can be represented as requirements to prognosis characteristics [12]:

1. Purpose existence principle. For successful prediction the observer should formulated the purposes of system development. The main purpose of any enterprise development is profit maximization. However, when it comes to crisis management, the purpose may avoidance of crisis situation, leveling of its effects, enterprise survival.
2. Systematic principles. It requires consideration of all significant factors of development of the system and its components. This principle requires systematization of all internal and external environmental factors. The greater

the number of factors is taken into account, the more accurate will be the model of system development. However emergent properties of the system do not provide a model of its development through the model of development of its individual components. This means that the model should be developed taking into consideration mutual influence and multiplication of factors.

3. Multivariation and probability of prediction assumes that any system has a sufficient set of development trajectories. The challenge of enterprise's management is to select the most likely options of development, but the reliability of the estimates depends on the number of options considered. Most commonly extrapolation method are taken as initial alternatives, as they take into account the most stable patterns and connections peculiar to organizations. It should be noted that the extrapolation calculations are based on the principle of inertia, i.e. the fact that any system tends to the preservation of current trends, and the larger the system is the greater is its inertia. If we small enterprise as a system, its degree of inertia is quite low, because small businesses are characterized by a certain flexibility and maneuverability.

Fig. 2. Methods of economic forecasting

There are a variety of methods of economic forecasting, and during their selection it should be considered a significant limitation, namely that the prognosis horizon should be less than the interval of actual observations. Often, this significantly reduces the period for which the prognosis is made, especially in fluctuating economic systems, characterized by continuous movement, changes and restructuring that largely describes the current operating conditions of small businesses in the Republic of Belarus.

As previously mentioned, the activity of small enterprise has a probabilistic nature, which limits the use of traditional quantitative methods to predict future conditions business functioning. So often for these organizations are suitable qualitative evaluation methods: methods of expert evaluation, logical methods, information models.

6. Scenario planning

Scenario planning is one of management tools, which allows to generate a model of the future development of the company in the conditions of uncertainty.

Scenarios are different from forecast, prognoses and visions. Scenarios are vivid descriptions of plausible futures [13].

Table 2. Difference between, prognoses and visions

	Scenarios	Prognoses	Visions
Objects of examination	Possible, plausible futures	Probable futures	Desired futures
Basis	Uncertainty based	Based on certain relations	Based on values and desires
Risks illustration	Fully illustrate risks	Selective risks illustration	Hide risks
Methods of generation	Qualitative and quantitative	Quantitative	Qualitative and quantitative
Perspective term	Strong in medium to long-term perspective	Strong in short-term perspective	Function as triggers for voluntary change

Scenario planning includes five following steps [14].

Step 1. Focusing

On the basis of internal and external environment analysis there are selected factors that can particularly affect the development of organization. This step is being taken by head of the enterprise or crisis management team.

Among the factors internal and external environment are chosen key factors, that have urgently affected the organization activity in the past and the change of which can also affect future development of the organization.

The most effective way to implement this step is to conduct a survey of administration and other persons responsible for decision making process in the organization.

Table 3. Exemplary questionnaire for persons responsible for decision making process

Questions	Response analysis
1. <i>If you were able to have an answer to the question about the future development of the company, what the question would be?</i>	Helps to learn about the subjective attitude of the interviewee about the future development of the company, expectations / fears, as well as the factors that caused these expectations / fears
2. <i>In your opinion, what would be unavoidable over the next few years?</i>	It allows the respondent to think about inevitable determinants of the company development
3. <i>What event in the past would you call the triumph of our company? Why?</i>	Helps to analyze the factors determining the success of the company in the past
4. <i>What event in the past, would you call the main mistake of our company? Why?</i>	Helps to analyze the factors determining the failures of the company in the past
5. <i>What are the most important decisions to be taken by the company in the near future?</i>	Helps to identify the main opportunities and threats for the development of the company
6. <i>What are your greatest fears about the company's future development?</i>	Direct question. In the framework of preventive management helps to reveal what the respondent is concerned most of all

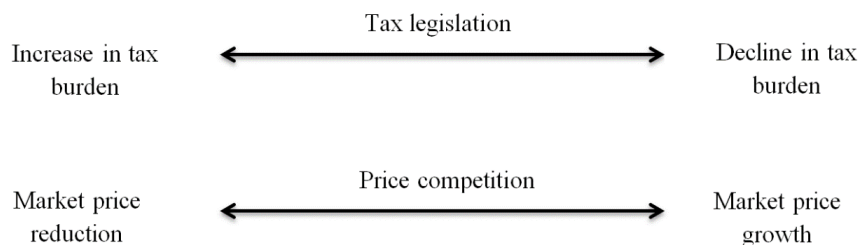
On the basis of the survey results are formed the key issues on which will be focused scenarios of the company further development.

Step 2. Exploration of the driving forces

This step involves identification of the main driving forces in the framework of the key issues determined in the first step. The goal is to select 2–3 of driving forces on the basis of which scenarios will be created.

The driving forces are selected on the basis of the importance of a key issue (often a subjective opinion) and the degree of driving force uncertainty.

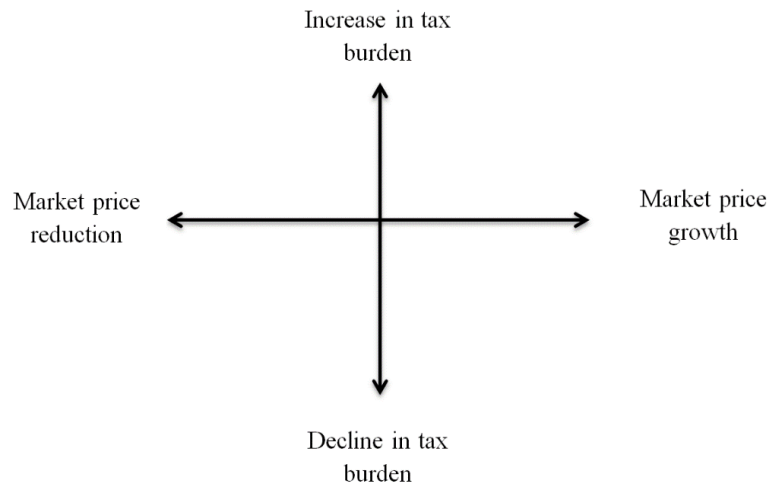
The most simple and reliable way to create scenarios is to picture these critical uncertainties on axes that frame the poles of what seems possible in the timeframe you are dealing with. These “axes of uncertainty” represent a continuum of possibilities ranging between two extremes [14]. For example:

Fig. 3. Examples of “axes of uncertainty”

Step 3. Scenario matrix

The axes are crossed to create a framework, which can be used to explore four possible scenarios for the future.

Fig. 4. Example of scenario matrix

Scenarios are not limited by influence of two key factors, they may also include answers to the questions raised at the first step.

Step 4. Scenario writing

Scenarios are a combination of scientific research and the product of the writer's imagination. In any case they should respond to the following questions:

1. How would the driving forces balance affect the company, its employees and suppliers?
2. How would it affect its customers, their customers and future customers in the value chain?
3. How would it affect the company's competitors, their employees and suppliers?

Step 5. Reconciliation of scenario and strategic plan

The reliability of the company's strategic plan is reviewed through the prism of the scenarios. There is a possibility of changes in the strategic plan under the influence of the events referred to in certain scenarios.

In this last phase there are created mechanisms that will help organization track shifts in the environment and adjust its strategy accordingly.

7. Development of preventive measures

Preventive anti-crisis measures are based on the solution of the problems identified during the writing of the further development of enterprise scenarios, and aimed at leveling the consequences of a situation described in realistic-pessimistic scenarios.

First of all it should be found out how deeply the development of the situation described in some scenarios, may influence the company's activity.

Table 4. Impact degree of potential crisis situation

Impact degree	Description
Low	<ul style="list-style-type: none"> – Operating irregularities are minimal – Absence of threat to the prestige of the enterprise – Absence of threat in the sphere of contract execution
Average	<ul style="list-style-type: none"> – The company works with allowable disruptions; objectives that would rise after the disruptions leveling, would be fulfilled in usual regime – There are disruptions in the sphere of contract execution with minimal negative consequences. However worsening of these disruptions is not expected – In certain cases the effect of circumstances extends beyond the organization. However, this effect is not accompanied with it negative consequences
High	<ul style="list-style-type: none"> – Disruptions of the enterprise functioning extend beyond the permissible limits. There is expected reduction in the quality of performance and violation of the terms of its implementation – Objectives that would rise after the disruptions leveling would not already be fulfilled in usual regime. Most likely that there would be the need of additional labor involvement for their achievement – Disruptions in the sphere of contract execution cause negative consequences (penalty clauses) – Negative impact extends beyond the organization and affects its operating and branch environment
Very high	<ul style="list-style-type: none"> – The organization is not able to complete its current challenges – Contracts breach with severe consequences. There are also possible legislative violations (for example tax legislation) – Devastating consequences for the company's financial state

Depending on the degree of possible negative impact of the situation on the activities of the organization there is selected an appropriate program of actions directed to prevent this situation, or, if it is inevitable, the most effective leveling of its consequences.

There are 3 main methods of interaction with the crisis that can be potentially used in the development of preventive anti-crisis measures:

1. Avoidance of crisis situation that can develop in following ways:
  - Taking actions to eliminate the potential threat.
  - Participation in alternative activities.
  - Elimination of the specific vulnerability of the enterprise.

2. Modification – change of the company so that the probability of a crisis situation and possible damage was in permissible limits.
3. Acceptance – crisis situation fully or partially accepted by the enterprise with all possible consequences.

Conclusion

Preventive crisis management is a holistic management activity. Its main task is timely collection and analysis of information on the indicators that characterize the internal and external environment of the enterprise, that may serve as crisis indicators when modifying.

The constant fluctuation of factors of internal and external environment, the limited reliable information leads the enterprise to the need of continuous monitoring, analysis and forecasting of market functioning prospects and the place of the enterprises in this market. Monitoring, analysis and forecasting are the main tasks of preventive crisis management.

Preventive crisis management involves the development of the program directed at preventing a potential crisis situation in the company or, if it is inevitable, the most effective leveling of its consequences.

Literature

- [1] Федотова М.А., Ряховская А.Н., *Теория антикризисного управления предприятием*, КНОРУС, Москва 2009.
- [2] Распопов В.М., Распопов В.В., *Превентивное антикризисное управление*, Магистр: ИНФРА-М, Москва 2015.
- [3] Морковкина С.С., Панявина Е.А. *Механизм обеспечения устойчивого развития малого предпринимательства в условиях возникновения кризисных ситуаций в экономике*, Социально-экономические явления и процессы, Тамбов 2011, pp. 201–205.
- [4] Пирс П Дж., Робинсон Р. *Стратегический менеджмент*, СПб.: Питер, Санкт-Петербург 2013.
- [5] Parrish D., *Designing Your Creative Business: A Toolkit for Creative Entrepreneurs*, T-Shirts and Suits Ltd International House, Manchester 2008.
- [6] Altman E.I., *Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy*, The Journal of Finance, New York 1968, pp. 589–609.
- [7] Taffler R., *Empirical models for the monitoring of UK corporations*, Journal of Banking and Finance, New York 1984, pp. 199–227.

- [8] Fulmer J., Moon J., Gavin T., Erwin J., *A bankruptcy classification model for small firms*, The Journal of Commercial Bank Lending, Philadelphia 1984, pp. 25–37.
- [9] Давыдова Г.В., Беликов А.Ю. *Методика количественной оценки риска банкротства предприятий*, Управление риском, Москва 1999, pp. 13–20
- [10] Зайцева О.П. *Антикризисный менеджмент в российской фирме*, Сибирская финансовая школа, Новосибирск 1998.
- [11] Савицкая Г.В. *Анализ хозяйственной деятельности предприятий АПК*, НИЦ ИНФРА-М, Москва 2014.
- [12] Головач Э.П., Рубахов А.И., *Управление устойчивостью и рисками в производственных системах*, БрГТУ, Брест 2001.
- [13] Pastor, Fernando M., *Exploring Scenario Planning Processes*, Lund University, Lund 2009.
- [14] Scearce D., Fulton K., *What if? The art of scenario thinking for non-profits*, Global business network, Berkeley 2004.

Prewencyjne zarządzanie kryzysowe przez koncepcję ciągłego zarządzania

Synopsis: Podstawą prewencyjnego zarządzania kryzysowego jest koncepcja ciągłego zarządzania. Składnikami systemu prewencyjnego zarządzania kryzysowego są działania realizowane na etapie sprzed kryzysu. W artykule zaprezentowane takie cele prewencyjnego zarządzania kryzysowego, jak monitoring zewnętrznego i wewnętrznego otoczenia, oceny ryzyka, prognozowanie trwałości przedsiębiorstwa, planowanie scenariuszy rozwoju przedsiębiorstwa i środków prewencyjnych.

Słowa kluczowe: prewencyjne zarządzanie, zarządzanie kryzysowe, czynniki otoczenia.

Patrycja CZARNOTA

Częstochowa University of Technology, Faculty of Management

Career management and its possible process in the company

Summary: Career is an important aspect for both the employee and the employer. The employee who is aware of the development of his or her career seeks to achieve the set objectives for his or her own benefit as well as for the organization. The aim of this paper is to present the topic related to the development and management of a professional career in the company, and its interaction with the employee and the company.

Keywords: professional career, career paths, career management, development.

Introduction

“Career” in the present-day world is a popular term. It can be seen that people are more and more aware of that the career development is very important, but there are many adversities which may be encountered along the way, such as dismissal or unemployment. The vision of the future and consequently, the career planning as well as the awareness of what someone wants to achieve and what does he want to do bring many benefits, and above all it brings the desire to work and self-development. The realization of individual goals, as well as organization’s objectives, can satisfy the employee’ needs, both professional and social.

Selected aspects of professional career

The professional career concerns, above all, the entire lifetime. According to Alicja Miś, the career is a unique combination of positions, occupations, tasks and values that an individual possesses and uses in his or her own life, which is formed before starting work and is used during work [6]. The definition of a career is also the statement that it is achieving higher and higher positions in a particular profession or field and consequently, being successful in that field or pro-

profession [10]. A career is also defined as the development of a worker in a specified period of time, that is when the worker is professionally active. He performs a wide variety of tasks, has appropriate and responsible functions as well as he holds various positions in the organization in which he is employed. The career concerns both successes and failures [5].

The career may be approached from two different aspects. From an objective point of view, which is related to a change of position in the company's organizational structure, and from a subjective point of view, which is connected with the personal development of employees, the pursuit of goals and the satisfaction of the needs [7].

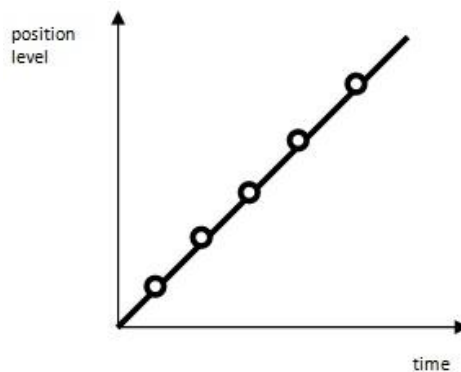
The career also includes considering in a different way – from the point of view of the company, not forgetting the employee. An organization which employs a given employee must be interested in him by ensuring that he or she is motivated and involved in work. A staff must be united with the company and must help fulfill its mission. The perfect combination is when an employee and an organization have the same goals. This is related to the professional goals that the employee wants to reach as well as to the goals set by the organization while giving the employee the opportunity to pursue personal goals [9].

Taking into account that each person has different needs and vision of his or her career, it can be seen that in most cases eight main values can be distinguished:

- Promotion and professional development – they cannot be associated, the professional development is a much broader concept and it includes promotion and many other changes which are related to development.
- Training and improving qualifications – employees need to be willing to learn new information and content. This applies especially to young people and new employees.
- Independency and autonomy in action – this element is connected with a great responsibility, people with such predispositions tend to take managerial positions, but there are also people who choose professions such as consultant, expert or computer scientist.
- Differentness and variability – prevention of monotony which negatively affects the work.
- Satisfactory contacts with people – contact with other employees is extremely important. People-to-people contacts and the atmosphere are an important element that influences the realization of employee tasks.
- The prestige of the company, profession, function or position – thanks to it the employee will identify himself with the company and will take care of its interests as well as he will be willing to fulfill his duties.
- Remuneration – the most important aspect for an employee. The salary should be adequate to the employee's job.
- Stability and security of employment – an important aspect that affects the employee's work.

By observing the career and life paths of people, the literature identifies three types or models of professional career:

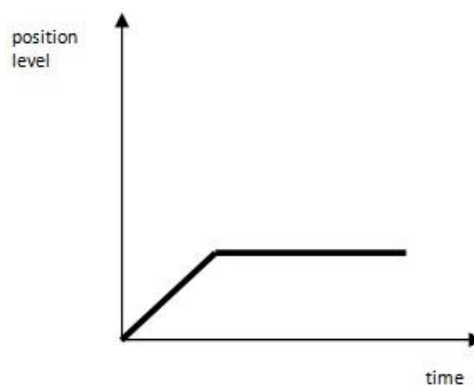
1. Ascending career – its characteristic feature is taking higher and higher positions in the professional or organizational hierarchy, such career is extremely intense.

Graph. 1. Ascending career

Source: Krause E., *Modele (przebiegu) kariery zawodowej człowieka*, "Problemy Profesjologii", Polskie Towarzystwo Profesjologiczne, Instytut Inżynierii Bezpieczeństwa i Nauk o Pracy – Uniwersytet Zielonogórski, nr 1, Zielona Góra 2006, p. 147.

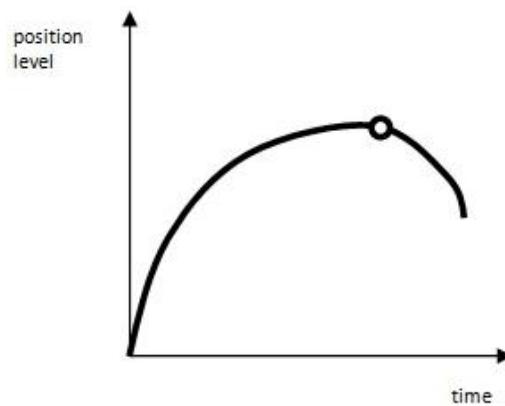
2. Stabilized career – this is a typical career for those who after an ascending career take positions which are as advanced and responsible as the previous ones. This situation is typical among people who have achieved everything they set out at the beginning, the goals have been achieved.

Graph. 2. Stabilized career

Source: Krause E., *Modele (przebiegu) kariery zawodowej człowieka*, "Problemy Profesjologii", Polskie Towarzystwo Profesjologiczne, Instytut Inżynierii Bezpieczeństwa i Nauk o Pracy – Uniwersytet Zielonogórski, nr 1, Zielona Góra 2006, p. 147.

3. Descending career – at the beginning there is a characteristic growth and taking the highest positions, however, at a later point in time, after a turning point the person takes lower positions which, in consequence, are less responsible. Such things as dismissal as well as the bankruptcy of the company or the end of the contract may constitute the turning points.

Graph. 3. Descending career

Source: Krause E., *Modele (przebiegu) kariery zawodowej człowieka*, "Problemy Profesjologii", Polskie Towarzystwo Profesjologiczne, Instytut Inżynierii Bezpieczeństwa i Nauk o Pracy – Uniwersytet Zielonogórski, nr 1, Zielona Góra 2006, p. 147.

The presented models show career development in a transparent and simple way, but no model exhausts the opportunities that can be observed in practice [8].

Stages of career development

Irrespective of the type of work performed we can distinguish several stages in a career that create or predict events and experiences related to the individual. Above all, it is important to note that there are three stages of the career which are clearly distinguished. These are the early career, mid-career, and late career.

Table 1. Career development concepts

Miller and Form Concept (1961)		Hall/Nougaima Concept (1968)	
Age	Stage	Age	Stage
0–15	Preparation for work	0–25	Before work
15–18	Start of work	25–30	Introduction at work
18–34	Attempt	30–45	Achievement at work
35–64	Stabilization	45–65	Keeping achievements
65–...	Repose	65–...	The decline

Table 1. Career development concepts (cont.)

Schein Concept (1978)		Super Concept (1980)	
Age	Stage	Age	Stage
0–21	Growth, imagination, eksploration	0–14	Growth
16–25	Enter the Word of work	15–24	Eksploration
16–25	Basic traning	25–44	Introduction
17–30	Full membership in an early career	45–64	Maintenance
25–...	Full membership In the Middle career	65–...	The decline
35–45	Career crisis		
40–...	Late career		
40–...	The decline, exit		
?	Repose		
Webber Concept (1979)		Greenhaus/Callanan Concept (1994)	
Age	Stage	Age	Stage
16–22	Pulling roots	0–25	Preparation for ork
22–29	Personal maturity	18–25	Entry into the organization
29–32	Transition period	25–40	Early career
32–39	Stabilization	40–55	Middle career
39–43	Potential Middle age crisis	55–...	Late career
43–50	Re-stabilize and growth		

Źródło: Poczrowski A., *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategie – procesy – metody*, PWE, Warszawa 2008, s. 308.

However, if the additional and important aspect is taken into account, i.e. job preparation, the number of stages increases to four, and they are as follows:

- 1) Stage 1 – career preparation.
- 2) Stage 2 – early career.
- 3) Stage 3 – mid-career.
- 4) Stage 4 – late career.

Career preparation, the first stage, includes the time of acquiring the knowledge and skills. During this stage a person has time to develop his or her interests, has the opportunity to analyze the labor market, he or she also analyzes career options and creates visions of his or her own career. However, considering the career management, the following three stages are the most important.

The second stage, early career, is a contractual period between 18 and 35 years of age. The characteristic feature of this stage is that it is an entry into the professional life, what is connected with gaining experience and developing the own opinion on the career. Lots of disappointments can be observed at this stage and they are related to the transition from school or college to the work environ-

ment. The experts describe such situation using the term “reality shock”. It happens when the person is looking for his or her own lifestyle and starts fulfilling the tasks which were previously unknown to him, becoming an employee and establishing his own family. At the stage of early career education and trainings are respected and appreciated. The studies, their kind as well as the field of study, completed internships or traineeships and other experiences are taken into account. In this case, the individual predispositions cannot be omitted. The ability to learn quickly, dynamism, independency, effective communication, good interpersonal and communication skills are just some of them. At this stage, skills and experience are already assets that will be useful in the following stages of the career.

Mid-career is the third stage. It is a period of time between 35 and 50, also known as a period of proper professional activity. While characterizing this stage, the most important element can be highlighted, i.e. the use of previously collected capital. At this stage people build their own professionalism using their knowledge and experience, what is often a big advantage over new employees. The priority for the employee at this stage is the pursuit of success, what is often connected with promotions, financial benefits, authority or recognition. However, this is not the final stage [8].

The crisis of the middle of the career can be frequently observed at this stage, what is affected mainly by changes in employee's life. Frequently, the age of the worker is an obstacle in achieving career goals. To the employee's disadvantage, there may occur a slowdown in career development without any perspectives for promotion [7].

A late career, the fourth stage, occurs from the age of 50 until the employee retires. The majority of employees have the same goal, that is to maintain the current position and achievements as well as to prepare for the end of working life.

The hope of many employees is that their career will be stable and secure, but this is a rare situation. However, it can often be observed that immediate dismissal causes breaking off a career, what forces to take a break. A disadvantageous phenomenon is when the break lasts for too long, and as a result, it has a bad influence on the mental health and various difficulties may also occur. Career disruption may result in the lack of previously discussed opportunities such as the promotion or personal development [2].

Career management

Career planning for employees is a process that is designed to subordinate human resources in the organization, due to the mobility of the power structure in the company. An important tool in this process is setting up career paths which outline the rules concerning the movement of workers in the company between specific workstations.

Key aspects of the career path are career stages, competences that are required at each stage and the planned time needed to move a lower level employee to a higher level in the company's hierarchy.

Two variants of career paths in the organization may be considered, i.e. an employee's career or an expert career. The expert career is assigned to employees who perform specific functions within a particular area of the organization (apart from management function). The employee's career is assigned only to coordinators or people who take the managerial position [4].

One strategy for staff management is career management. The definition says that these are opportunities offered to people, which allow developing their skills and careers in order to provide the organization with the talents that are needed and to meet the aspirations of employees. The realization is determined by the combination of the needs of the individual and the needs of the organization [1].

Career management is related to the distinctive approach of the organization to the professional development of its employees. It is usually a process involving two parties: the company and the employee. However, company's help seems to be pointless if an employee does not have a proper approach towards his career development [8].

On the employee's part, career management is a process in which it is absolutely necessary to:

- Generate information about oneself and about career space in an objective way,
- Shape the image, above all it is important to remember the elements such as lifestyle, values, aspirations,
- Shape the image of the work that is going to be performed, including, among others, professions, working conditions, workstations,
- Create accessible goals basing on reliable information,
- Implement and develop specific strategies in order to help to achieve the expected goals,
- Provide feedback concerning the goals initially set and strategies used [1].

On the company's part the appropriate organization and planning of the career management of employees can allow to:

- Employ the right employees and organizing trainings which aim to prepare them to achieve high professional performance,
- Provide employees with the right path, thanks to which they will be able to use their potential,
- Achieve fluency of succession, which concerns managerial and specialist positions [8].

Career planning is at the heart of career management scheme. It is closely connected with identifying specific career paths which have to be followed in order to focus on the development in the company. These paths can be created only for selected employees or, on the contrary, for all employees of a particular

organization. Such a path is a detailed plan that includes positions that are within reach as well as promotions and a range of trainings thanks to which the employee has the opportunity to climb up. Career paths are ideal motivational tools that give a clear view of the career and the sense of keeping control over the entire working life [3].

Conclusion

Personal life and professional career are closely interrelated, and therefore they are so important and they are mutually influencing each other. Career planning, its process, development, and realization are activities that help employees and people to meet their needs such as ambitions and striving to attain the goals initially set, thus these are not just elements connected with a professional career. However, such elements as striving for the goals set at the beginning of the career, improving competences, and setting the own barriers to overcome, create a career path.

Employees who are aware of their own values, skills, and talents will always have the need to develop their careers. As the professional experience is gained, when his skills and knowledge develop and he is increasingly needed and appreciated in the organization, he wants to climb the hierarchy ladder in the organization. However, the whole process of professional development and creating the career paths requires long-term and appropriate management.

The companies create many opportunities in order to help their employees to develop their personal skills as well as to improve their skills which are connected with the experience. For a company a skilled and satisfied employee is the key to creating long-term cooperation.

Literature

- [1] Armstrong M., *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011, p. 512–515.
- [2] Golinowska S., *W trosce o pracę*, WSiP, Warszawa 2004, p. 211.
- [3] Jędrzejczyk J., *Zarządzanie przez ocenianie*, ODiDK, Gdańsk 2000, p. 73.
- [4] Kwiatek A., *Zarządzanie karierami w instytucjach finansowych*, “Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej”, nr 20, Częstochowa 2015, p. 179–180.
- [5] Michalski E., *Zarządzanie przedsiębiorstwem. Podręcznik akademicki*, PWN, Warszawa 2013, p. 211.
- [6] Miś A., *Kształtowanie karier w organizacji*, PWN, Warszawa 2007, p. 478.
- [7] Pochtowski A., *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Ossolineum, Kraków – Wrocław – Warszawa 1996, p. 108–310.

-
- [8] Suchar M., *Kariera i rozwój zawodowy*, ODiDK, Gdańsk 2003, p. 17–75.
[9] Żurkowski F., *Funkcjonowanie przedsiębiorstwa cz. I*, Wyd. WSiP, Warszawa 2004, p. 114.
[10] <http://sjp.pwn.pl/szukaj/kariera> [accessed: 13.03.2016].

Zarządzanie karierą zawodową i jej możliwy przebieg w przedsiębiorstwie

Synopsis: Kariera zawodowa to ważny aspekt dotyczący zarówno pracownika, jak i pracodawcy. Pracownik, mając świadomość rozwoju swojej kariery zawodowej, stara się realizować wyznaczone cele na korzyść swoją i danej organizacji. Celem pracy jest przedstawienie tematyki związanej z rozwojem i zarządzaniem karierą zawodową w przedsiębiorstwie oraz jej wzajemne oddziaływanie na pracownika oraz przedsiębiorstwo.

Słowa kluczowe: kariera zawodowa, ścieżki kariery, zarządzanie karierą, rozwój.

Valerii Konstantinovich KRUTIKOV

Калужский государственный университет им. К.Э. Циолковского

Olga Ivanovna KOSTINA

Финансовый университет при Правительстве РФ (филиал в Калуге)

Valentina Viktorovna MARKOVA

Институт управления, бизнеса и технологий г. Калуга

Обеспечение сельского туризма финансовыми ресурсами: история и современность

Аннотация: В статье исследуется современный опыт обеспечения кредитно-финансовыми ресурсами развития сельского туризма в Калужской области. Рассматриваются возможности и порядок государственной поддержки, а также потенциал кооперативной кредитной потребительской кооперации.

Ключевые слова: сельский туризм, кредитно-финансовая поддержка, потенциал государства и кредитной кооперации, процедура оказания помощи.

Отличительным признаком развитой кредитно-финансовой системы рыночного типа является многообразие входящих в нее кредитных учреждений. Выбор в пользу той или иной формы организации учреждения определяется как соображениями прибыльности, так и социально-экономической средой, характером взаимоотношений с потенциальными учредителями и будущей клиентурой, ее социальным положением, укладом.

Государство призвано оказывать развитию учреждений кредитно-финансовой системы всемерную поддержку на основе соблюдения взаимовыгодного сотрудничества. Потенциал системы может быть реализован в полной мере только при условии постоянного совершенствования государственной поддержки и контроля.

Система в условиях рынка обязана выполнять обязанности по обеспечению доступа к финансовым услугам для широких слоев населения и малого, среднего бизнеса. Государственные финансовые институты с этой целью подбирают надежных партнеров для выполнения возложенной на них функции [3], [4].

Субъекты аграрного туризма сегодня остро нуждаются в обеспечении кредитно-финансовыми ресурсами [1], [2]. Удовлетворить их потребности возможно только путем формирования диверсифицированной системы, адаптированной к современным вызовам.

Остановимся на некоторых составляющих подобной системы с позиций потребностей клиентуры, действующей в сфере аграрного туризма.

Особое место в ней занимает сельскохозяйственная кредитная кооперация. Это связано с тем, что за годы реформ еще не сформировалась целостная кредитная система по обслуживанию сельских территорий, особенно сектора малых форм хозяйствования, вследствие высокой степени риска и низкой доходности операций. Формирование системы сельской кредитной кооперации следует рассматривать как одно из важнейших направлений реформирования финансово-кредитного механизма на сельских территориях страны, при этом необходимо учитывать следующие базовые положения.

В международной и современной российской практике кредитная кооперация работает стабильно, расширяет свою долю как внутри кооперативного сектора, так и сотрудничая с частными, и с государственными кредитно-финансовыми учреждениями.

Состоящая из небольших самостоятельных сегментов, кредитная кооперация по мере необходимости сама создает систему для наиболее рационального решения своих задач.

Кредитная кооперация обеспечивает условия для самостоятельной организации и объединения предприимчивых и инициативных людей, поставивших перед собой целью улучшить свое экономическое и социальное положение, способствует развитию свободной предпринимательской деятельности.

Аккумулируя свободные денежные средства юридических и физических лиц региона, кредитная кооперация обеспечивает: более справедливое распределение доходов, экономические и социальные гарантии жителям сельской местности, а также способствует увеличению занятости населения.

Способствуя общему экономическому и социальному развитию сельских районов, кредитная кооперация содействует реализации различного рода государственных, муниципальных, а также международных программ, направленных на реализацию главных ценностей: индивидуальной свободы, справедливости, защиты достоинства человека и его собственности, создание подлинно демократического общества, развитие принципов местного самоуправления, формирование «среднего класса» – гаранта политической стабильности государства и социально ориентированной рыночной экономики.

Кооперативное предпринимательство – это хозяйственная деятельность на свой страх и риск и под свою имущественную ответственность различных групп людей, объединенных в кооперативы и их союзы. Для достижения успеха в предпринимательской деятельности кооператив должен выполнять следующие требования:

- Удовлетворять экономическую потребность. Кооператив – бизнес-организация, которая создается для того, чтобы обеспечить выполнение необходимых услуг для ее членов. Если кооператив не удовлетворяет реальную экономическую потребность, то не сможет быть привлекательным и не сможет сохранить поддержку его членов.
- Адекватно финансироваться, что необходимо для того, чтобы: сохранить контроль над кооперативом, построить сильную финансовую структуру, гарантировать необходимое накопление и распределение прибыли, поддерживать быстрый рост кооператива, сокращать расходы.
- Члены должны полностью поддерживать кооператив. Кооператив не самоцель, а только средство для обслуживания членов. В кооперативе, функционирующем должным образом, акцент будет на качестве, надежности и ценовом превосходстве.
- Эффективное управление и контроль. Кооператив несет полную ответственность за соблюдение интересов его членов и должен служить их интересам наиболее эффективным способом.

Успех кооперативного предпринимательства зависит от внешних факторов, в первую очередь таких, как законодательные и бюрократические ограничительные барьеры, которые не позволяют в полной мере использовать потенциал кооперативов [3].

На территории Калужской области внешние факторы благоприятствуют развитию кооперативного кредита. Действует региональный закон, направленный на создание социально-экономических условий государственной поддержки сельскохозяйственных потребительских кредитных кооперативов. Принципами государственной поддержки кредитных кооперативов являются: соблюдение и защита прав кредитных кооперативов; участие кредитных кооперативов в формировании и реализации мероприятий областной политики в социально-экономической сфере; пропаганда и гласность. Направлениями поддержки кооперативов являются: защита прав членов и пайщиков кредитных кооперативов; создание условий для эффективного формирования и развития кооперативного сектора экономики на территории области; создание условий для вовлечения личных подсобных хозяйств граждан в экономику области через кредитные кооперативы.

Кредитным кооперативам выделяются средства из областного бюджета на основании разработанных планов и прогнозов развития территорий

и областных целевых программ, осуществление научного, кадрового и информационного обеспечения. Их привлекают в комплекс производственных, социально-экономических организационно-хозяйственных и других мероприятий, обеспечивающих эффективное решение территориальных проблем. Все это способствует вовлечению граждан, осуществляющих ведение личного подсобного хозяйства, в экономику области через кредитные кооперативы.

В результате проведенной работы, на территории сельских поселений области зарегистрировано 86 сельскохозяйственных потребительских кредитных кооперативов, которые предоставили сельским жителям 3625 займов на сумму более 300 млн. руб.

Общая сумма кредитов и займов, привлеченных на развитие сельскохозяйственной и непрофильной деятельности малыми формами хозяйствования в Калужской области за 2008–2014 годы, составила около одного млрд. рублей [3], [4].

Надо сказать, что мы возвращаемся к своему историческому опыту. Предреволюционная Россия занимала по числу кооперативов и их членов первое место в мире. В Российской Империи свыше половины населения участвовало в кооперативном движении.

Показателен в этой связи пример исторического развития сельскохозяйственной кредитной кооперации Калужской губернии, так как он не отличается от общероссийского. Думается сегодня, как никогда, нужны экскурсии в историю.

Обращение, поступившее 16 ноября 1872 г. в Калужскую Губернскую Земскую Управу, начиналось словами: «Петербургское отделение, состоящее при Императорском Московском Обществе Сельского хозяйства, Комитет о сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществах считает своей обязанностью...». И далее шел подробный перечень направляемых материалов. Завершали обращение, подписанное председателем Отделения князем А.И. Васильчиковым, слова: «...покорнейшею просьбою сообщить эти сведения предстоящему Земскому Собранию, если на оном будет возбужден вопрос о сельских ссудо-сберегательных товариществах».

По жизни князя А.И. Васильчикова, представителя старинного аристократического рода, близкого друга М.Ю. Лермонтова, ставшего свидетелем трагической гибели поэта, вело стремление помочь повышению материального и духовного благосостояния народа и процветанию России. Именно с его «легкой» (но твердой) княжеской руки кооперативные учреждения мелкого кредита к началу 1914 г. обслуживали уже около половины Калужской губернии, благотворно влияя на увеличение народного благосостояния [3], [4].

Система кооперативного кредита играет роль сосудов и капилляров, доставляющих финансовые ресурсы до отдаленной сельской периферии при минимальных затратах со стороны государства. Но государство остается «главной скрипкой» в финансовой поддержке становления аграрного туризма в регионе.

Так в Калужской области разработана и реализуется система субсидирования субъектов аграрного туризма. Принятый пакет нормативно-правовых документов, обеспечивающий четкую работу системы, представляет практический интерес.

- Постановление Правительства Калужской области, утверждающее положение о порядке предоставления субсидий на возмещение части затрат субъектов аграрного туризма на участие в выставочной деятельности с целью продвижения туристского потенциала Калужской области в сфере аграрного туризма.
- Постановление Правительства Калужской области, утверждающее положения о порядке финансовой поддержки субъектов аграрного туризма в части субсидирования затрат на развитие материально-технической базы.
- Постановление Правительства Калужской области, утвердившее положение о порядке предоставления субсидий субъектам аграрного туризма на возмещение процентных ставок по привлеченным кредитам в российских кредитных организациях на развитие несельскохозяйственных видов деятельности, связанных с развитием аграрного туризма.
- Приказы Министерства спорта, туризма и молодежной политики Калужской обл., утвердившие положения о порядке финансовой поддержки субъектов аграрного туризма в части субсидирования затрат на развитие материально – технической базы. А также, порядок предоставления субсидий субъектам аграрного туризма на возмещение процентных ставок по привлеченным кредитам в российских кредитных организациях на развитие несельскохозяйственных видов деятельности, связанных с развитием аграрного туризма и другие.

Субсидии предоставляются министерством спорта, туризма и молодежной политики Калужской области в целях финансовой поддержки субъектов аграрного туризма на развитие материально-технической базы. Право на получение субсидий имеют субъекты аграрного туризма, зарегистрированные и осуществляющие деятельность по предоставлению комплекса туристско-экскурсионных услуг в сфере аграрного туризма на территории Калужской области:

- юридические лица (за исключением государственных, муниципальных учреждений);
- индивидуальные предприниматели;

- крестьянские (фермерские) хозяйства, зарегистрированные и осуществляющие деятельность на территории Калужской области в соответствии с Федеральным законом от 11.06.2003 года №74-ФЗ (ред. от 30.10.2009) «О крестьянском (фермерском) хозяйстве»;
- граждане, ведущие личные подсобные хозяйства и осуществляющие деятельность на территории Калужской области в соответствии с Федеральным законом от 7.07.2003 года №112-ФЗ (ред. от 30.12.2008) «О личном подсобном хозяйстве»;
- сельскохозяйственные потребительские кооперативы, зарегистрированные и осуществляющие деятельность на территории Калужской области в соответствии с Федеральным законом от 8.12.1995 №193-ФЗ (ред. от 19.07.2009) «О сельскохозяйственной кооперации»;
- иные хозяйствующие субъекты, зарегистрированные и осуществляющие деятельность на территории Калужской области, предоставляющие комплекс туристско-экскурсионных услуг в сфере аграрного туризма.

Субсидии на поддержку в части субсидирования затрат на развитие материально-технической базы предоставляются при условии наличия полного пакета документов, оформленных с соблюдением требований действующего законодательства. Критериями отбора получателей субсидий являются:

- государственная регистрация на территории Калужской области;
- отсутствие задолженности по налоговым платежам в бюджеты всех уровней бюджетной системы Российской Федерации и государственные внебюджетные фонды;
- выплата субсидий работникам ежемесячной заработной платы в размере не ниже прожиточного минимума, установленного в Калужской области для трудоспособного населения, в сроки, установленные действующим законодательством.

Субсидии предоставляются по следующим направлениям:

- компенсация части затрат на работы, связанные со строительством, реконструкцией, ремонтом и обустройством гостевых домиков и инфраструктуры объектов аграрного туризма;
- разработка проектно-сметной документации и проведение проектно-исследовательских работ для реализации проектов в сфере аграрного туризма;
- работы, связанные с подключением газопровода, водопровода, канализации и электросетей;
- строительство (реконструкция) подъездных дорог к объектам аграрного туризма;

— приобретение оборудования, инвентаря, других объектов движимого имущества для туристских целей.

Субсидии предоставляются на безвозмездной и безвозвратной основе в пределах средств, предусмотренных в областном бюджете на текущий финансовый год министерству в рамках долгосрочной целевой программы „Развитие аграрного туризма на территории Калужской области” [5], [6], [7].

Мы не случайно привели перечень нормативно-правовых актов. Знание правовых основ деятельности субъектов агротуризма поможет избежать многих непредсказуемых ошибок в организации и продвижении нелегкого туристического бизнеса. А в субъектах РФ, где еще не принят такой, достаточно обстоятельный пакет документов, подкрепленный финансовыми ресурсами, надеемся, последуют положительному примеру.

Список литературы

- [1] Hyski M., Krutikov V.K.: *The role of local government in financing of tourism in Poland*. In: “Geografija ir edukacija: mokslo almanachas” / „Geography and Education: Science Almanac”, nr 3 / 2015, Vilnius (Litwa), s. 53-59. ss. 157 (ISSN 2351-6453).
- [2] Hyski M.: *The effects of tourism in the sphere of development of local communities*, [w:] *Национальная инновационная система: лучшие региональные практики. Материалы четвертой заочной научно-практической конференции с международным участием (30–31 мая 2016 года)* / Под общей научной редакцией д.э.н., профессора Крутикова В.К. – Калуга: «Эйдос», 2016, s. 93–98, ss. 107 (ISBN 978-5-905697-41-8).
- [3] Крутиков В.К. Кузьмина Ю.В., *Стратегия развития сети сельскохозяйственных потребительских кооперативов*. М.: Издательство «Ноосфера». – 2010.
- [4] Крутиков В.К., Федорова О.В. *Альтернативная деятельность в АПК: сельский туризм // АПК: экономика, управление*. 2010, – №3.
- [5] Постановление Правительства Калужской области от 29 июня 2009г. № 250 «О стратегии социально-экономического развития Калужской области до 2030 г.
- [6] Портал органов власти Калужской области, адрес: <http://www.admoblkaluga.ru/main/>.
- [7] Официальный сайт Территориального органа федеральной службы государственной статистики по Калужской области, адрес: <http://www.kalugastat.ru/default.aspx>.

Providing financial resources for rural tourism: past and present

Summary: This article explores the contemporary experience of providing credit and financial resources for rural tourism development in the Kaluga region. The possibilities and the procedure of state support, as well as the potential of the cooperative credit consumer are presented.

Keywords: rural tourism, credit and financial support, the potential of the state and the credit co-operation, assistance procedure

Katarzyna HAMPEL

Częstochowa University of Technology, Faculty of Management

Patients' Satisfaction in Health Care on the Example Euro Health Consumer Index Report

Summary: The goal of the present paper is the analysis of the term patient/healthcare services client, the analysis of the definition of patient satisfaction and presenting the results of the Euro Health Consumer Index of 2017. The EHCI report concerns healthcare system functioning in particular European countries. The subject of the research is perception of healthcare system by patients/healthcare services consumer. The goal of the EHCI research is comparison of healthcare systems in Europe, determining healthcare standards and identifying areas that need improvement.

Keywords: patient/healthcare services client, satisfaction, EHCI report.

Introduction

Presently patient satisfaction becomes a key element of building an advantage on the competitive healthcare services market. Healthcare services are included into the group of professional services (professional services are a set of complex services, which require maximum adjustment to the needs and expectations of clients and which require providing them in a constant stream of transactions) [6]. What makes healthcare services different from professional ones is their interpersonal nature and importance of consequences for patients as a consequence of unsuccessful service process. Thus, patient satisfaction with healthcare services is of vital importance. Patients, as specific clients of healthcare services, shape this market through expressing their subjective opinions. More and more organizations are currently interested in building patient opinions in the scope of perceiving the healthcare system, in order to identify drawbacks, weak and strong points of the given medical facilities. The paper presents latest results of the Euro Health Consumer Index of 2017, which compares healthcare systems in Europe, in this in Poland.

1. Patient – a specific healthcare services client

Nowadays the client and its needs and expectations are becoming a starting point to conduct any activity. All processes taking place in organizations are car-

ried out in order to satisfy needs of the clients. Without them, any activity would be pointless [8]. A key role in conducting a medical activity, also in manufacturing or service ones, belongs to an external client (patient) and internal client (medical personnel). In case of healthcare it is a specific type of the client – the patient. The patient as a potential consumer of medical services in a way shapes this market through expressing his opinions. In this situation, the service provider is forced to constantly adjust itself to the patient's needs and expectations.

The origin of the word “patient” can be found in Latin “*patiens*”, which means “the one who suffers”, “ill”. According to the patient rights law and the Patient Ombudsman a patient is a person who requests for healthcare services or uses healthcare services provided by the entity which provides such services or the person who performs a medical profession [14]. According to the World Health Organization (WHO) a patient is a person who uses medical services regardless of their health condition – this can be a healthy or ill person [8], [13]. Thus, a patient is each person who has contact with healthcare services. Currently, one can notice that the term client is more and more frequently used towards the patient, which results from medical services commercialisation. The patient, from the economic sciences point of view, becomes a client of healthcare [2]. Similarly, a healthcare service is defined as a medical service and the whole of the healthcare functioning is called service production. Healthcare managers have appeared, too. Health issues take an interdisciplinary nature. They are no longer the domain of medicine, but also economic, legal and social sciences. Economization of terms in healthcare has been observed for years now [12].

The patient/medical service consumer perceives everything received from a given provider in subjective and emotional way. Patient's satisfaction can depend on many factors, among others: treatment results, service availability or the course of doctor's visit. On the other hand, patient's bad health, lack of knowledge on medical terminology used by medical personnel or the doctor, unfriendly environment of the medical facility, lack of improvement in health despite the used therapy, can evoke negative feelings in patients. Patients become careful observers, they remember details, reactions and behaviours they encounter in the healthcare institution. Therefore, their needs and expectations are the starting point for all activities, as patients become best “information carriers” about a given medical facility [7]. The factor that determines very seriously patient satisfaction with the medical service is first of all the patient-doctor relationship, which has been the subject of interest of other scientific sciences, not just medicine, but also psychology and sociology.

2. Satisfaction of patient/healthcare services client

Presently patient/client satisfaction is becoming a vital element that influences organization's competitiveness on the market [11]. For small client-

oriented companies, satisfaction of their clients becomes the main goal of operations, as well as success measure. In Poland, it has been noticed only after the healthcare sector reform took place how important patient satisfaction is [5]. Nowadays it is becoming an unquestionable measure of healthcare quality. There are numerous definitions of the term "satisfaction". Only some of them have been used for the needs of the present paper.

The term "satisfaction" has its origins in the Latin word – "satisfactio" and literally it means compensation. "Satis" = "satisfactory", "enough" and "facere" = "do", "produce". Thus, client satisfaction will mean satisfying their needs, expectations, requirements at least satisfactory level. According to the definition by Phillip Kotler client satisfaction is the level at which perceived qualities of a product/service meet the purchaser's expectations [4]. Clients feel various levels of satisfaction resulting from comparing product evaluations with own expectations. If the product or service meets their expectations – clients are satisfied, if it does not – clients are dissatisfied, if it exceeds their expectations – clients are very satisfied. The larger the compliance with an earlier expectation, the bigger the satisfaction. The fewer obstacles placed by the system in satisfying one's needs and limitations to the rights, the greater client satisfaction [5].

Patient satisfaction is a totally subjective measure, which is subject to a multi-element conditioning [5]. The subjective feeling of satisfaction of clients/patients is influenced by their needs, opinions and feelings correlated with the system of values, personality and psychological qualities, their self-evaluation, previous experiences with healthcare system and external factors and stereotypes present in the society.

Nowadays, patient opinion surveys are becoming more and more popular. They constitute a reflection of the healthcare system sensitivity to patient's needs and in accordance with the recommendations of the WHO they should comprise in their scope both medical and non-medical aspects of this care, that is among others satisfaction with the services [8]. A number of measurement methods, a lot of criteria have been developed in order to establish which areas of medical care are poorly evaluated by patients and require improvement. One of such research is conducted by the research institute – Health Consumer Powerhouse, which develops each year a ranking of healthcare systems in chosen European countries. The ranking is used to compare healthcare systems in different countries, and thus presenting opinions of patients on their functioning. This research reflects patient satisfaction level with medical services in the given country and can constitute a source of inspiration for the governments in order to conduct reforms in this area.

3. Healthcare ranking in Europe (EHCI)

The Euro Health Consumer Index – EHCI is the ranking which concerns functioning of healthcare systems in European countries. It is conducted by the

research institute Health Consumer Powerhouse (HCP), a private company with the seat in Sweden, established in 2004 [10]. The HCP is the institute which conducts analyses and prepares information on health organizations. It issues comparative publications concerning healthcare systems in particular countries [10]. The starting point for research and interpretations is a subjective perception of healthcare system by consumers themselves. The HCP evaluates the standard of healthcare in Europe and Canada, strengthening in this way the position of patients and service recipients. The chairwoman of the HCP is Professor Arne Björnberg, Ph. D (Chairman of the Health Consumer Powerhouse).

The consumer health ranking (EHCI) is a questionnaire survey conducted annually, the research subject of which is healthcare perception by patients/consumers of medical services in Europe. Since the first publication appeared in 2005 the Euro Health Consumer Index has gained the reputation of the “industry standard” in the scope of healthcare monitoring. 35 countries participate in the ranking, including Poland. The ranking is prepared on the basis of publicly available statistical data, questionnaires filled in by patients, data gathered by the WHO and independent research conducted by the Health Consumer Powerhouse company.

The first EHCI ranking was prepared in 2005 [9]. The research shows the current state of healthcare in European countries and establish what standards of patient service should be achieved and which healthcare areas need modernising.

The Euro Health Consumer Index evaluates healthcare condition taking into consideration 48 indexes grouped in 6 categories:

- Patient rights and information,
- Accessibility (waiting times for treatment),
- Outcomes,
- Range and reach of services provided,
- Prevention,
- Pharmaceuticals.

The minimum possible result to be obtained in the EHCI ranking is 333 points, the maximum result is 1000 points. In the first editions of the ranking the situation was slightly different, e.g. in 2005 the maximum number of points was 60, and the number of countries participating in the research was also smaller – only 12. In the course of time the number of countries participating in the ranking was changing as well as the number of researched indexes. In 2006 25 member states and Switzerland participated in the research, 28 indexes were considered, maximum number of points in this year was 750. In 2007 the ranking comprised 29 countries and 27 indexes. In 2008 – 31 countries and 34 indexes. In 2009 – 33 countries and 38 indexes. In 2012 – 34 countries and 42 indexes. In 2013 – 35 countries and 48 indexes. In 2014 the EHCI described 48 indexes for 28 member states of the EU and also Norway, Switzerland, the Republic of Macedonia, Albania, Iceland, Serbia and Montenegro, Bosnia and Hercegovina [3].

The table below presents the number of points obtained in the latest edition of the ranking by countries participating in it in particular six categories.

Table 1. Results of the EHCI ranking in 2016

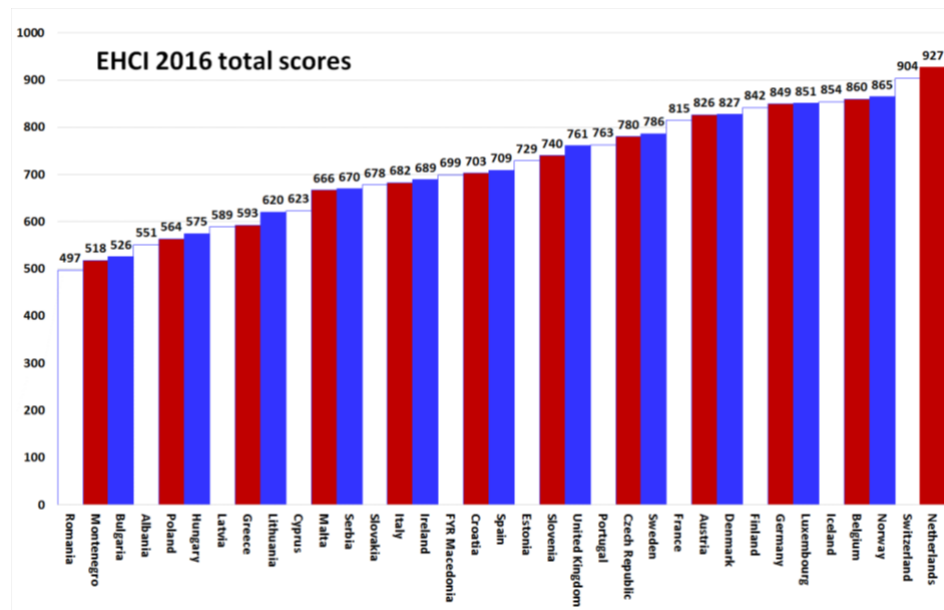
Subdiscipline Country	Overall ranking (1)	Total score (2)	Patient rights and information (3)	Accessibility (4)	Outcomes (5)	Range and reach of services (6)	Prevention (7)	Pharmaceuti-cals (8)
Netherlands	1	927	122	200	288	125	107	86
Switzerland	2	904	111	225	288	94	101	86
Norway	3	865	125	138	288	115	119	81
Belgium	4	860	104	225	250	109	95	76
Iceland	5	854	115	163	288	115	113	62
Luxemburg	6	851	101	200	263	104	107	76
Germany	7	849	104	188	288	83	101	86
Finland	8	842	108	150	288	115	101	81
Denmark	9	827	111	150	275	115	95	81
Austria	10	826	108	200	238	99	101	81
France	11	815	90	188	263	94	95	86
Sweden	12	786	104	100	275	125	101	81
Czech Republic	13	780	87	213	238	104	77	62
Portugal	14	763	108	150	250	78	101	76
United Kingdom	15	761	108	100	250	109	113	81
Slovenia	16	740	104	125	263	89	83	76
Estonia	17	729	108	163	238	94	65	62
Spain	18	709	87	113	238	94	107	71
Croatia	19	703	108	175	188	104	71	57
Macedonia	20	699	118	225	138	68	89	62
Ireland	21	689	80	100	250	78	95	86
Italy	22	682	83	138	225	78	101	57
Slovakia	23	678	97	163	175	89	83	71
Serbia	24	670	111	188	163	57	89	62
Malta	25	666	80	163	188	94	95	48
Cyprus	26	623	73	125	213	68	83	62
Lithuania	27	620	97	175	163	68	65	52
Greece	28	593	63	125	213	52	83	57
Latvia	29	589	87	113	188	73	77	52
Hungary	30	575	73	125	163	73	89	52

Table 1. Results of the EHCI ranking in 2016 (cont.)

Subdiscipline Country	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Poland	31	564	66	100	188	63	95	52
Albania	32	551	73	163	175	42	65	33
Bulgaria	33	526	66	150	150	47	65	48
Montenegro	34	518	63	113	175	57	77	33
Romania	35	497	80	150	125	52	48	43

Source: Report Health Consumer Powerhouse Ltd., ISBN 978-91-980687-5-7, p. 31.

The first place in the 2016 ranking won the Netherlands, which obtained 927 points (jointly in 6 categories, high scores in almost all categories). This is a very good result as in the previous editions none of the countries obtained the maximum number of points. The picture of Poland compared with other European countries is not very good. In the ranking, it obtained only 564 points out of 1000 possible ones, occupying 31st position out of 35 countries. This result is still better than the one in previous year, however it is far from being perfect. In 2016 Poland was last but one – 34th position and obtained 535 points [10].

Picture 1. Number of points obtained in the EHCI ranking in 2016

Source: Report Health Consumer Powerhouse Ltd., ISBN 978-91-980687-5-7, p. 28.

At the top of this year ranking are the Netherlands (927/1000 points), Switzerland (904 points) and Norway (865 points). In the previous edition, the same

countries were on the podium, but this year the Netherlands won 11 more points and Switzerland – 10 more points than the last year. This year winners are presented in the table below.

Table 2. Top countries in EHCI rank 2016

Sub-discipline	Top country/countries	Score	Maximum score
1. Patient rights and information	Norway	125!	125
2. Accessibility	Belgium, FYR Macedonia, Switzerland	225!	225
3. Outcomes	Finland, Iceland, Germany, Netherlands, Norway, Switzerland	288	300
4. Range and reach of services provided	Netherlands, Sweden	125!	125
5. Prevention	Norway	119	125
6. Pharmaceuticals	France, Germany, Ireland, Netherlands, Switzerland	86	100

Source: Report Health Consumer Powerhouse Ltd., ISBN 978-91-980687-5-7, s. 31.

The table below presents the results of Poland obtained in the EHCI ranking in the years 2005–2016, in the brackets the place of Poland in the given year in comparison with three top places occupied by particular European countries.

Table 3. Place of Poland in the EHCI ranking compared with top places occupied by particular European countries in the years 2005–2016

Year	Country and number of points obtained in the ehci ranking in the years 2005–2016			
	Poland (place)	Ist place in the ehci ranking (number of points)	IIInd place in the ehci ranking (number of points)	IIIrd place in the ehci ranking (number of points)
2005	25 pts / 60 (12 place)	Netherlands (48)	Switzerland (47)	Germany (46)
2006	409	—	—	—
2007	447	—	—	—
2008	511 (25)	Netherlands (824)	Denmark (820)	Austria (784)
2009	565 (26)	Netherlands (824)	Austria (813)	Luxemburg (795)
2010	556 (30)	Netherlands (857)	Germany (825)	Iceland (821)
2011	—	—	—	—
2012	577 (27)	Netherlands (872)	Denmark (822)	Iceland (799)
2013	521 (31)	Netherlands (870)	Switzerland (851)	Iceland (818)
2014	511 (31)	Netherlands (898)	Switzerland (855)	Norway (851)
2015	523 (34)	Netherlands (916)	Switzerland (894)	Norway (854)
2016	564 (31)	Netherlands (927)	Switzerland (904)	Norway (865)

Source: own elaboration on the basis of EHCI reports from the years 2005–2016.

The table shows that since the very beginning of the research conducted by the HCP, the Netherlands consistently occupies the first position. It is the leader of all EHCI rankings. It seems that the Dutch healthcare system is deprived virtually any weak points. The only area which needs improvement in this country can be shortening the treatment awaiting time [10]. Next positions on the podium belong to: Switzerland (which possesses a wonderful, yet very expensive healthcare system), Austria, Germany, Norway (large expenditures on healthcare, but a long time of waiting for the treatment), Denmark and Iceland. These are countries where the healthcare system is best evaluated by patients, Poland usually occupies last positions in the ranking. The results are not satisfactory. There is no substantial improvement between particular years. The worst results in Poland are the ones concerning the time of awaiting for the visit to the doctor (in this mainly the specialist doctor) and time of waiting for surgeries and operations (for example the patient has to wait for the visit to the specialist about 3 months, and for some surgeries such as a cataract operation, endoprosthesis, neurosurgical operation – 3–4 years), as well as for access to pharmaceutical resources. Worst grades in Poland were given to abortion indexes. The authors of the research claim that Poland (similarly to Hungary) does poorly in the EHCI rankings, the reason for which is not the amount of money spent on healthcare, but the manner in which it is spent. For example, in Sweden, which spends really large amounts of money on healthcare, the time of awaiting for the visit to the doctor and surgeries are much longer than in Poland. The research authors emphasise the necessity to dismiss politicians from making decisions concerning the healthcare system and conduct fundamental reforms in the Polish healthcare [10].

In the summary of the EHCI report in 2016 it has been stressed that the quality of healthcare systems in Europe improves every year and there is a group of the EU countries that possess the healthcare system functioning positively from the perspective of patients. According to the EHCI report in 2016 the Netherlands has strengthened its leading position and for years has occupied top positions in the ranking. Poland in turn, despite a small improvement, still falls behind. It has to be stressed that the EHCI report does not decide which European country possesses the best healthcare system, but concentrates on evaluating a “friendly attitude” of healthcare systems to patients/clients [10].

Summary

Nowadays it is patients/consumers who shape the healthcare services market through expressing their subjective opinions and determining their preferences and expectations towards the given service provider. Not taking proper care by service providers of specific needs and expectations of patients can result in a real probability of losing the reputation of the given healthcare institution, and

what follows – losing patients and the money, which follows them. Presently patients are becoming best “information carriers” about a given organization. Patients satisfied with medical services become almost living advertisements, through which they influence the positive opinion about the given healthcare institution.

Conducting the patient opinion surveys concerning satisfaction with medical services, asking about their opinions on healthcare system functioning is becoming very popular nowadays. This allows to identify the areas in which the quality of medical services is unsatisfactory according to subjective opinions of the respondents and needs improvement. Patient opinion surveys can help indicate advantages of organizations, which often go unnoticed by the decision makers or unappreciated. Moreover, they facilitate diagnosing weak and strong points of the given medical facility. Satisfaction of medical services clients can become an effective index of a given organization management efficiency.

While analysing the results of the EHCI reports in the years 2005–2016 one can notice that Polish healthcare has occupied last positions in the international rankings. The poorest results have been recorded in the scope of awaiting for treatment and access to pharmacological resources. The Polish healthcare system has been quite poorly evaluated by the consumers, although year by year the score is better, Poland does not do well in comparison with other countries. The leader of the EHCI ranking remains consistently the Netherlands and its healthcare system should serve as a model to follow for other countries.

Bibliography

- [1] Borkowski S., Corejova T., Rosak-Szyrocka J., *Determinaty jakości usług medycznych w Polsce*, Unikat 2, Katowice 2010.
- [2] Dudek R., *Chory jako klient i e-pacjent*, “Politicus – Pismo Koła Młodych Politologów”, Wrocław 2008.
- [3] GUS w Katowicach, *Wskaźniki Zrównoważonego Rozwoju. Moduł krajowy*, wygenerowano z Bazy Wskaźników Zrównoważonego Rozwoju (WskaznikiZRP.stat.gov.pl) [accessed 14.02.2017].
- [4] Kotler P., Armstrong G., Saunders J., Wong V., *Marketing. Podręcznik europejski*, PWE, Warszawa 2002, p. 133.
- [5] Krajewska-Kułąk E., Szczepański M., Łukaszuk C., Lewko J., *Problemy terapeutyczno-pielęgnacyjne od poczęcia do starości*, t. 2, Akademia Medyczna w Białymstoku, MK Druk, Białystok 2007, p. 36–37.
- [6] Krot K., Rudawska I., *Budowanie satysfakcji pacjenta na podstawie zaufania – studium empiryczne rynku usług medycznych*, “Handel Wewnętrzny” 2016, 4 (363), p. 110.

- [7] Małecka B., Marcinkowski J.T., *Satysfakcja pacjenta czynnikiem kształtującym współczesny rynek usług medycznych*, Zakład Higieny Katedry Medycyny Społecznej Uniwersytetu Medycznego im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu, "Probl Hig Epidemiol" 2007, 88 (1), p. 17.
- [8] Opolski K., Dykowska G., Możdżonek M., *Zarządzanie przez jakość w usługach zdrowotnych*, CeDeWu, Warszawa 2012, s. 56–57, s. 63, p. 191.
- [9] Report Health Consumer Powerhouse Ltd., 2017, ISBN 978-91-980687-5-7, p. 27, 31.
- [10] Report Health Consumer Powerhouse Ltd., 2016, ISBN 978-91-980687-5-7, p. 5, 16, 19, 21, 27.
- [11] Rosak-Szyrocka J., *Satysfakcja klientów wewnętrznych szpital w aspekcie lojalności*, "Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria: Organizacja i Zarządzanie" 2016, z. 29, nr kol. 1955, p. 279.
- [12] Rudawska I., *Ekonomizacja relacji pacjent – usługodawca w opiece zdrowotnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2006.
- [13] Rudawska I., *Marketing w nowoczesnej opiece zdrowotnej. Wybrane aspekty*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005, s. 50.
- [14] Ustawa z dnia 6 listopada 2008r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (Dz.U. nr 52, poz. 17 z 2009 z dnia 31 marca 2009 r., art. 3.1. pkt 4.
- [15] http://wskaznikizrp.stat.gov.pl/komponenty/export/005001002005K_europejski_konsumencki_indeks_zdrowia_ehci_pl.pdf [accessed 14.02.2017].
- [16] http://www.healthpowerhouse.com/wp-content/uploads/2017/01/EHCI_2016_report.pdf [accessed 14.02.2017].

Satysfakcja pacjentów w opiece zdrowotnej na przykładzie raportu Europejskiego Konsumenckiego Indeksu Zdrowia

Synopsis: Celem artykułu jest analiza pojęcia pacjent/klient usług zdrowotnych, analiza definicji satysfakcji pacjenta oraz przedstawienie wyników rankingu Europejskiego Konsumenckiego Indeksu Zdrowia z 2017 r. Raport EHCI dotyczy funkcjonowania systemu ochrony zdrowia w poszczególnych krajach europejskich. Przedmiotem badań jest postrzeganie systemu opieki zdrowotnej przez pacjentów/konsumentów tych usług. Celem badań EHCI jest porównanie systemów ochrony zdrowia w Europie, określenie standardów w opiece zdrowotnej oraz zlokalizowanie obszarów wymagających udoskonalenia.

Słowa kluczowe: klient klienta usług socjalnych, satysfakcja, raport EHCI.

Sandra RAFAŁKO

Częstochowa University of Technology, Faculty of Management

Building employee engagement in the company through recruitment and selection

Summary: All kinds of awards, motivations and rivalry have a positive impact on employee engagement. However, the recruitment and selection process aims also at selecting candidates for a vacancy who are equally engaged in the business as in other cases. The aim of this article is to present the aspect of HR policy which affects the engagement of subordinates and successful business operation already in the initial stage, that is the process of recruitment for vacant posts, relying on the impact of the company on subordinates already during growing into the activities of the company in which they strive for a job position.

Keywords: recruitment, selection, business, employee engagement, engagement building.

Introduction

The recruitment and selection process operating on the basis of selection of the appropriate personnel in the companies is of key importance for the HR policy on the vacant position. Human capital is the most important in the company in order to successfully strive for achievement the company's goals, gain competitive advantage, implement new ideas and technological innovations. Recruitment and selection are the basic factors of efficient functioning of the companies on the market, as their key task is hiring the appropriate employee for the vacant post. In such a way that the worker who has been employed in the company has a sense of security and comfortableness at his workstation, what therefore raises the high efficiency in terms of business tasks entrusted. These activities combined together, have an impact on overall employee engagement in company's operations, in such a way that the employee becomes mentally attached to the company and is eager to strive for the development of the company on the market [9].

1. The recruitment and selection as the factor of realization of personal function

Both recruitment and selection of employees begin with the company's planning of the needs concerning the recruitment process for the vacant post. Starting from taking into account the type of recruitment, the costs related to this, selecting the tools needed to select employees, planning of the employment, organizing a new workstation, but above all, taking into account the demand and supply of labor on the market. The process of organizing recruitment and selection takes a lot of effort and companies costs [1].

Another key aspect of Human Resources Management policy in the company is the recruitment and selection of employees, divided into external and internal recruitment. Thus, affecting the staff allocation process, from the very moment of making a decision by the company to hire an employee for the vacant post. Ending with decisions concerning dismissals of subordinators in the company. Allocation is aimed at making the right decisions affecting the personnel function in the company, so that the employees perform their tasks honestly [5].

Table 1. Advantages and disadvantages of external recruitment and internal recruitment

	External recruitment	Internal recruitment
Disadvantages	The costs borne by the company, possible problems with the employee's adaptation, the lack of authoritative knowledge about employee potential, possible lack of cooperation between the new subordinate and old employees, fluctuation, possible dismissals of employees, long time of growing into the job by the new subordinate, the lack of possibilities of promotion of company's employees	Possible prejudices towards employees that candidate for a new vacancy, incorrect assessment of usefulness of subordinate, lack of changes on a larger scale in the company due to the custom of employees, disruption in labor relations, antagonism of subordinates, lack of opportunities for company's development, high costs connected with the trainings, lack of authorities
Advantages	a very wide selection of the appropriate candidate for the vacant post, modern kind of specialist, new qualifications, fresh look of the employee at company's operations, minimal conflicts among subordinates, implementation of new grounds of company's operations, culture, style of work different than the current one, employment according to the actual needs of the company, the opportunity to implement changes in terms of the nature of the business.	well-known employee, knowledge of advantages and disadvantages of the subordinate and the company, morality in the company, improving the motivation of employees, possible development of subordinates, low costs related to the recruitment process, reducing the period of time needed to grow into a job and new business tasks, no expenses associated with increased number of workers employed, simplicity of assessing the labor power connected with a change of the job position, loyalty, the stability in the company.

Source: T. Listwan, *Zarządzanie Kadrami*, C.H. Beck, Warszawa 2004, p. 79.

Recruitment, taking into account whether it is internal or external has many disadvantages and advantages (Table 1), thereby contributing to the engagement of new or old employees towards the overall performance of the company on the market. Every decision concerning the choice of the type of recruitment involves planning the process of recruitment and selection step by step, ending with the implementation of an employee into the business operations, in such a way that the employee performs the tasks entrusted to him in the most efficient way, but also he attaches himself to the job as well as to people in the company [6].

Employers who want to get the best employees that contribute towards the company through their knowledge, involvement in company's activities as well as new views and high qualifications should advertise the company appropriately so that the candidate looking for a job instantly after noticing the company's offer wants to get a job in that particular company. The company that wants to gain the best candidate should inform at the beginning about the perspectives of further employee development, a wide range of tasks in the organization, and an attractive job vacancy which guarantees employees' satisfaction [11].

Table 2. The factors affecting the employment decision

Positive impact	Negative impact
Company which has a good reputation and which invests in public relations	The unknown company or a company which has a poor reputation in the opinion of workersemployed
An attractive salary conditions for candidates	An unattractive salary conditions for candidates
High job security	Low job security
Attractive for candidates, an interesting vacant post	Unattractive for candidates, an interesting vacant post
Tasks may be performed individually and independently	Tasks cannot be performed individually and independently
Good relations at work between workers and management	Bad relations at work between workers and management
The perspective of development and promotion	Low, or lack of the perspective of development and promotion
Attractive location of place of work	Unattractive location of the company

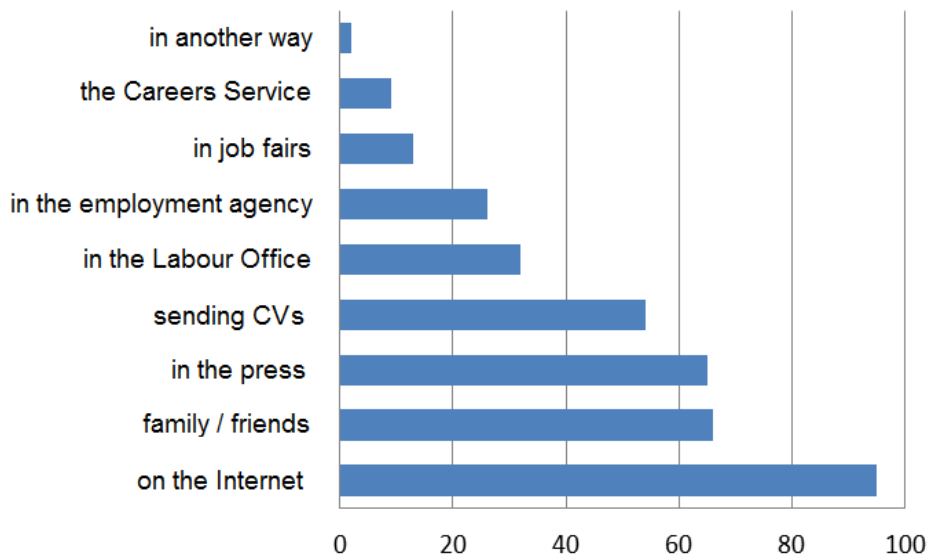
Source: A. Szalkowski, *Podstawy zarządzania personelem*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2006, pp. 86–87.

The company that is going to build the employee engagement of both those who have already been employed by the company for a long time as well as the new candidates, should offer the best possible conditions for candidates for a vacant post in the recruitment and selection process. Only arousing particular emotions in workers (Table 2) results in the involvement to the company's operations [5].

2. Selecting the right employee through recruitment

A company that wants to select the best staff should use basic marketing knowledge in its business profile which allows creating high quality and attractive job advertisement, but also to reach potential candidates by placing the advertisement at a particular location. Such activities are called: Job marketing which aims to prepare the job advertisement in such a way as to get as many responses as possible from job-seekers. In the recruitment process it's not just a case of the job advertisement and numerous candidates' responses, but also the job marketing aims to create the ideal profile of a potential candidate for a vacancy offered by the company [2].

Current job advertisements have been evolving for a long time, and due to this, traditional forms of placing job advertisements have become less and less popular in order to find the best candidate for the vacant post. Today, the most popular form of recruitment is Recruitment, which saves a lot of time for both the company which publishes the job advertisement and the employees. The unemployed can check job offers quickly online without going out of the house, but if the candidate finds an adequate job offer, he may send a CV directly to the company as well as other documents required. In addition, thanks to the Internet, candidates who are going to participate in the recruitment process may, before applying for a job, check the company offering employment in terms of opinions of clients, employees as well as the business profile on the market [6].

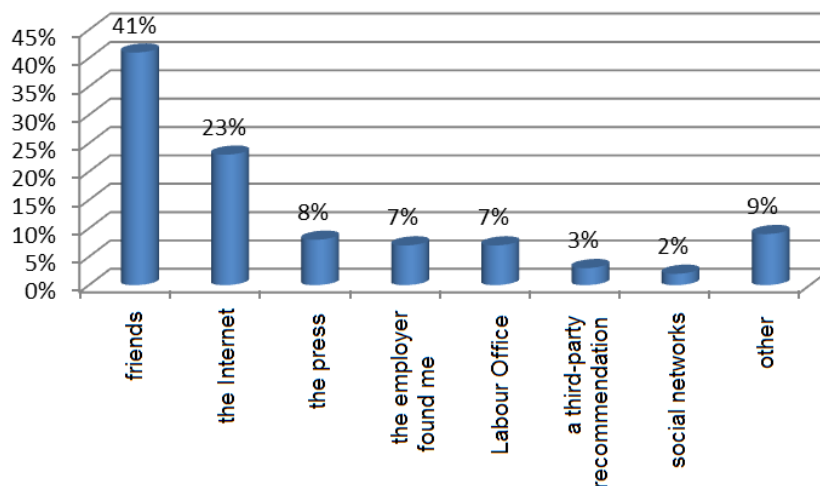
Figure 1. Job-seeking methods by unemployed workers

Source: <http://hrstandard.pl/2012/09/11/gdzie-szukac-pracownikow> [accessed 1.03.2017].

According to a survey conducted in 2012 by the jobexpress.pl portal, the report is estimated as follows: (Figure 1) the most popular method of job-seeking since 2012 is the Internet, the second position is taken by finding employment by using informal connections which people who are applying for the vacant post may have in particular companies. The third position is taken by finding employment through notices in the press, then sending CVs to companies. Instead, the least effective source of searching for employees is a career office, job fairs or employment agencies. In addition, the companies need to remember who they are looking for on vacant posts, as the unemployed will use different sources of job searching because of their age. Older people will use the press or the Labor Office, while young people may use the Internet as a method of job searching so that they can save time and quickly submit their application if they find the suitable job [12].

When looking for candidates for vacant posts, a company with a specific profile of the right candidate must also determine the age or gender that is interesting for the company in order to hire the perfect employee. Each narrow age range of candidates for the vacant post will seek employment in different sources (Figure 2) from another survey conducted by the Institute for Public Opinion Research in 2011, the study identifies other opinions concerning the most popular source of job seeking. In this case, the first position is taken by finding employment by using informal connections, and it is only in second place that we find the Internet. Other sources of job seeking by the unemployed are estimated at less than 10% of respondents. Thus, it can be inferred that recruitment sources such as the third-party recommendation, social networks, notices in the press and the Labor Office are not very effective [13].

Figure 2. The sources used to find a job

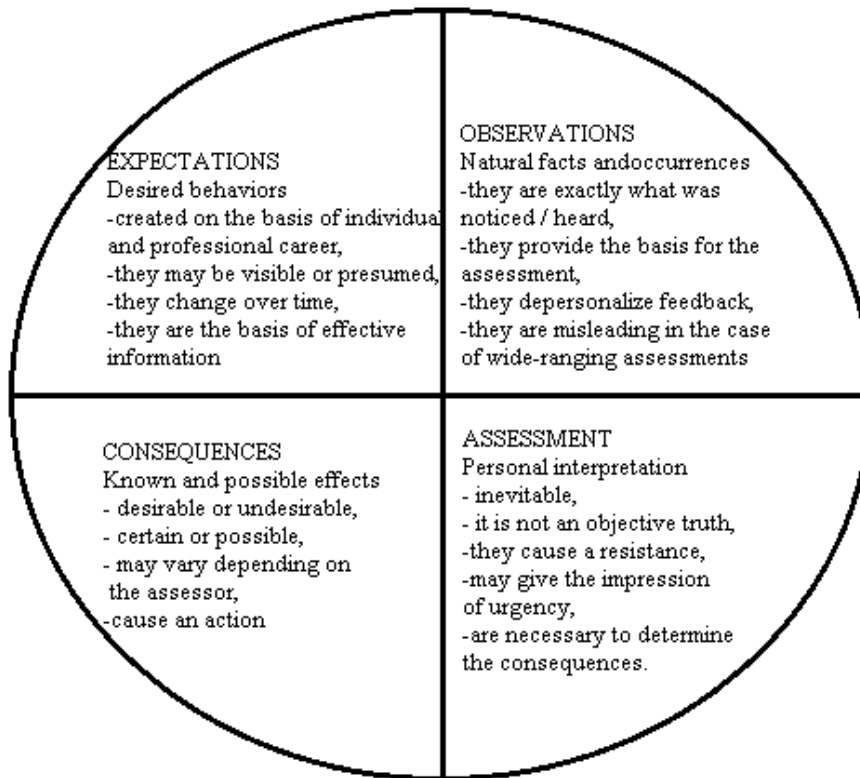
Source: <http://www.egospodarka.pl/art/galeria/71723,Jakie-zrodlo-wykorzystal-a-Pan-Pani-szukajac-aktualnej-pracy,2,39,1.html> [accessed: 1.03.2017].

Any company wishing to build a positive relationship with an employee from the beginning should always review studies concerning the sources of job seeking by the unemployed in order to find a candidate who will later become an engaged employee. The aim of the recruitment in building the employee engagement is to present the company as unattainable for unqualified individuals taking into account the development opportunities for desirable professionals [7].

3. Selecting the perfect employee

The selection, which aims at checking whether the applicant meets the specific requirements, is responsible for identifying the best candidate for a vacancy. In order to conduct the selection process properly, various types of developed methods, techniques, tools are used in the elimination of applicants applying for the vacancy. These activities are designed to quickly eliminate candidates who do not meet the requirements, with a minimal margin of error of the evaluation of employees who are striving for a vacant post, while saving money intended for the recruitment of new staff [1].

Recruiters, while selecting candidates for vacant posts, professionally choose the techniques and tools which allow choosing the best way to select the candidate for a job. In the choice of the most effective selection techniques of the candidates for vacant posts these techniques are used to assess the candidates' ability while both performing the tasks assigned to them and further development opportunities. Candidate selection model is used for responses of people who assess the candidates (Model 1) through the assessment, observation, expectations and consequences. This type of model serves recruiters to eliminate candidates who do not meet the expectations of the vacant post. During the job interview the recruitment team observes the behavior of the candidates on the basis of which the candidates are assessed whether they meet the expectations of the company, consequently deciding to reject the candidates and choose a new employee. The selection may consist of many stages, starting from the rejection of questionnaires sent by candidates, through job interviews ending with the participation of recruits in various skills tests. Despite the models which aim at eliminating selection errors of recruiters, the candidates may also be affected by factors such as stress during the job interview, the individual unwillingness of the recruiter to the recruit, and therefore it is also important for the company to use specialized measuring tools for greater objectivity in the assessment of the recruit [10].

Model 1. Talent assessment model

Source: own study based on: T. Ingram, *Zarządzanie talentami teoria dla praktyki zarządzania zasobami ludzkimi*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2011, p. 122.

Building employee engagement towards the company is also important during job interviews, as the most frequent errors and problems of selection process derive from them. The recruiters must refrain from a hasty opinion with regard to the recruit as the candidate may feel resentment against the company despite the fulfillment of requirements of the vacancy. Misinterpretations of behavior, appearance or utterance, but also attitude, body language, and the way of expression are key errors in the recruitment process and they can influence the opinion of recruiters with regard to the candidates for the vacant post. The incompetence may be indicated by the lack of proper preparation for the candidate's job interview as well as the stress which is caused by such interview. The problems related to the job interview should be eliminated by appropriate people responsible for recruitment and selection in the company through knowledge of sociology and psychology in order to avoid misinterpreting the candidates' behavior and thus to select the appropriate employee for the vacant post. Through a proper behavior of recruits while selecting staff and identifying the right employee they

cause such actions, and thereby they cause that the candidate is involved in company's operations, so that he will be more effective while performing the tasks assigned to him. From the employee's point of view, selection in building employee engagement consists in providing both the requirements related to the work which is going to be done by the subordinates and informing them about development opportunities in subsequent years of employment [3].

4. Aspects that influence the employee engagement in the company

The involvement of employees in the company's operations in itself is very important to the business practice, as each company is well aware that businesses with a high level of engagement among their employees perform significantly better than the businesses with a low level of engagement. The decline in the engagement can be influenced by many factors, thus it is important to monitor subordinates' moods in the company. The process of building employee engagement in the company in terms of all aspects of Human Resources Management policy must be based on the overall vision and mission of the company. Defining the company's strategic goals among the employees, development opportunities and promotion to higher positions also result in higher level of employee engagement. The most important are the recruitment and the company's internal selection which allows proving talents of already employed workers in the company [14].

Both in the process of recruitment as well as in the internal and external selection of employees it is of key importance to select appropriately, taking into account the basic principles:

- schedule – the selection of staff based on the company's employment plans, however, at the very beginning it means taking into account the development of staff already employed by the company, promotions, redeployments, dismissals or degradation of subordinates;
- systemness – the choice of employees should be connected with all personnel policy subsystems in the company, including personnel reserves, motivating subordinates, training and development;
- openness/competitiveness – works by selecting several candidates for the offered position;
- objectivity – necessary for people reliable for recruiting candidates for a vacant post, its main task is not to treat candidates in a superficial way;
- methodicalness and uniformity – it also concerns the assessment of candidates for a vacant post in a successive way of comparing recruits' abilities;
- reliability and fairness – remaining a completely fair-minded recruiter during the selection process of candidates;

- comprehensiveness – using the greatest number of available tools reliable for the professional utility of recruits;
- proficiency – responsible for choosing the right recruiting staff [6].

An example of a company with a great engagement among employees is a Google corporation that mobilizes, gives employees a free hand to solve their tasks and puts great emphasis on creative activities. Thanks to such activities among its subordinates this company continues to thrive, it gains popularity among candidates who are seeking for the vacancy, ending with a productive development and the introduction of technological innovations for consumers. By building a positive image, Google does not need to seek for new employees, because people full of ambition send their applications to this corporation themselves [8].

These types of activities that influence employee engagement are closely related to the vision of the company, which should influence subordinates through positive intentions and generate new, good emotions which tune the employees. In such a way that all actions among employees work for the benefit of the company [7].

Conclusion

Selecting staff appropriately through recruitment and selection is beneficial for all staff. The interpersonal relationships and the offered development opportunities through a promotion into a new position positively affect the whole company. These activities are costly and time-consuming, but because of the overall, they are beneficial for the entire organization. The purpose of this kind of activity is to build the employee engagement from the very beginning through the appreciation of employees' contribution to the company, thus building a positive image, so that new candidates with the required experience are more likely to seek employment in such a company but the company itself also develops and gets more revenues and therefore it becomes competitive on the market. The purpose of this article is to make people aware of that the core of the business are the employees that work in favor of the company, so it is crucial to build the engagement of subordinates in the organization in which they are employed, so that the employees' attachment and willingness are clearly distinguishable in relation to the market competitiveness from the very first moment of taking a vacancy.

Bibliography

- [1] Baczyńska A.K., Kosy K., *Pomoc pracodawcom w zakresie doboru kandydatów do pracy – metody rekrutacji i selekcji*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2009, p. 38.

- [2] Dale M., *Skuteczna rekrutacja i selekcja pracowników*, Dom Wydawniczy ABC, Kraków 2001, p. 52–55.
- [3] Gołaszewska-Kaczan U., *Proces kadrowy w przedsiębiorstwie*, Wydział Ekonomiczny Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2002, p. 48–50.
- [4] Kopertyńska M.W., *Zarządzanie kadrami*, Stowarzyszenie Wspólnota Akademicka, Legnica 2002, p. 21–25.
- [5] Król H., Ludwiczynski A., *Zarządzanie Zasobami Ludzkimi – tworzenie kapitału ludzkiego w organizacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, p. 191, 197–198.
- [6] Listwan T., *Zarządzanie kadrami*, C.H. Beck, Warszawa 2004, p. 91–93, 79–81.
- [7] Malarski M., *Wizerunek wewnętrzny a wizja przedsiębiorstwa*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie” 2015, nr 19, p. 197.
- [8] McGee R., Rennie A., *Budowa zaangażowania pracowników*, Wydawnictwo JAK, Warszawa 2011, p. 245.
- [9] Moczydłowska J., *Zarządzanie zasobami ludzkimi w organizacji*, Difin, Warszawa 2010, p. 53–55.
- [10] Ingram T., *Zarządzanie talentami teoria dla praktyki zarządzania zasobami ludzkimi*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2011.
- [11] Szalkowski A., *Podstawy zarządzania personelem*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2006, p. 86–89.
- [12] <http://hrstandard.pl/2012/09/11/gdzie-szukac-pracownikow> [accessed 1.03.2017].
- [13] <http://www.egospodarka.pl/art/galeria/71723,Jakie-zrodlo-wykorzystal-a-Pan-Pani-szukajac-aktualnej-pracy,2,39,1.html> [accessed 1.03.2017], p. 121–123.
- [14] <http://nf.pl/manager/jak-budowac-zaangazowanie-pracownikow,49387,38>, [accessed 1.03.2017].

Budowanie zaangażowania pracowników w firmie poprzez rekrutację i selekcję

Synopsis: Wpływ na zaangażowanie pracowników w firmie mają wszelkiego rodzaju nagrody, motywacja czy rywalizacja. Jednakże proces rekrutacji i selekcji również ma na celu wyszukanie kandydatów na wakat, będących w takim samym stopniu zaangażowanych w działalność firmy jak w innych przypadkach. Celem artykułu jest przedstawienie aspektu polityki personalnej wpływającego na zaangażowanie podwładnych w sukcesywną działalność przedsiębiorstwa już w początkowej fazie, którą stanowi proces naboru pracowników na wakuujące stanowiska.

Słowa kluczowe: rekrutacja, selekcja, przedsiębiorstwo, zaangażowanie pracowników, budowa zaangażowania.

Katarzyna ŻAK
University of Economics in Katowice

The diagnosis of the use of social media in building an enterprise's relationships with customers: Poland and the European Union

Summary: One of the key priorities of a modern enterprise that ensures a relatively sustainable competitive advantage in the market is building and maintaining stable relationships with its stakeholders, including customers. In this respect, an important role is played by modern information and communication technologies. The paper presents the diagnosis of the use of social media as one of the options that an enterprise has to build and maintain long-term relationships with its customers. The analysis, evaluation and conclusions from the study are based on selected data on the EU enterprises retrieved for the years 2012–2016 from the Eurostat database.

Keywords: customer relationships, social media, Poland, European Union.

Introduction

The modern enterprise is increasingly perceived through the prism of its relations with different groups of stakeholders. One of the customer relationship determinants is the fact that the modern economy requires a cooperative mindset, defined as joint, team-based activity underpinned by the capacity for lowering costs and increasing efficiency [11]. The authors interested in the field emphasize the role of customers (cf. [14], [18], [3]). Enterprises that aim to sustain their competitive position in the market need to differentiate their offer from the competition and propose a specific set of values delivered to customers in their products and services. In practice, this involves a new perspective on the enterprise-customer relationship and the emergence of the management and marketing concept that links an enterprise's market effectiveness to building customer loyalty. According to C.K. Prahalad and M.S. Krishnan, we are heading towards the world where value is defined in terms of the experience created at a given time with the co-participation of an individual customer. The pursuit of the principle that an individual customer is at the heart of value creation requires deeper

understanding of the behaviours, needs and qualifications of individual customers and involves the process of creating customer-specific value [13].

The development of modern enterprises is inseparably connected with the use of information and communication technologies. In their operations, enterprises commonly use broadband and the dynamic growth in the use of the Internet in business is closely linked with its inherent qualities: lack of bureaucratic restrictions, opportunities for international cooperation, a worldwide scope, and flexibility. Hence, the Internet has become a significant business tool used, among others, to conduct sales, exchange information, settle financial transactions, seek suppliers, or build long-term and stable relationships with customers.

It seems that the use of social media by enterprises may be a very effective tool for building and maintaining customer relationships. Their variety, both in terms of the form they can take and the goals they help pursue, causes that they are an ideal tool for enterprises of different sizes and operating in different industries.

The paper aims to diagnose to what extent social media are employed as a tool for building and maintaining long-term and stable relationships between an enterprise and its customers. The analysis of the extent, ways and goals of the use of social media was conducted based on the data on enterprises operating in the EU member states, obtained from the Eurostat database for the years 2012–2016.

A new paradigm: building the enterprise's long-term relationships with the customer

We should be aware of the ongoing transformation of business involving a radical change in the nature of the relationship between consumers and enterprises. The most significant change concerns the replacement of the concept of transaction by the concept of relationship. In the traditional approach, a transaction is a single act of purchase and sale, an exchange of value between a buyer and a seller. The transaction defined in this way is the basis for actions supported with the instruments offered in the 4P model (cf. [17]). An enterprise focuses its efforts on persuading a customer to enter into a transaction and on the transaction itself. Upon its completion, the firm considers the sale concluded, does not gauge the customer's reaction, does not seek an opportunity for a repeat transaction. The customer, on the other hand, attaches the same importance to the sale itself and the after-sale phase – it is the time when he evaluates the product, compares it with his expectations, and decides on subsequent purchases. This leads to the conclusion that the customer needs a relationship. This new perspective on the enterprise-customer link gives rise to the management and marketing concept that sees the firms' market effectiveness in terms of the successfully established partnership with market participants. This approach implies building loyalty bonds with the customer and establishing strategic alliances with busi-

ness partners [6]. The differences between the firm-customer connections based on transaction and relationship are presented in Table 1.

Table 1. Major components of the transactional and relational models

COMPONENT	TRANSACTIONAL MODEL	RELATIONAL MODEL
GOAL	To make a sale.	To attract and retain the customer (a sale is the beginning of relationship building).
CUSTOMER	Anonymous, separate from the seller.	Well-known, there is a mutual dependence between the seller and the buyer.
PRODUCT	The features of a product are the most important.	The benefits (values) from the purchase for the customer are the most important.
VALUE	The customer acquires value in the course of a sale.	Both parties co-define and multiply value.
COMMUNICATION	Monologue targetted at particular segment of buyers; contact at the moment of a sale.	Individualized dialogue with a single customer; permanent in nature – not just at the moment of a sale.
SALE IN TIME	Sale transactions are one-off events, unconnected with other transactions.	The relationship with the customer is a long-term, planned process, embracing subsequent sale events.
DESIRED BY THE CUSTOMER	Satisfaction from the purchase.	Loyalty, long-term cooperation.
PRIMARY FUNCTION OF MARKETING	Attracting new customers, generating new transactions.	Building up value offered to existing customers, solving the customers' problems.

Source: compilation based on [12] and [8].

According to the relational model, the core function of management is the capacity for attracting, maintaining and developing relationships with the customer, offering and communicating value that is of significance to the customer [12]. Maintaining and developing the bonds that form between the firm and its customers bring benefits to both sides, although the benefits are not identical. This depends on, among other things, the closeness of the relationships (cf. [16]). As a result, long-term relationships with customers that enterprises pursue have two prime goals: first – building customer loyalty, which stabilizes the conditions in which the enterprise operates and the value of the firm, and second – including the customer in the process of identifying, creating and delivering value [4].

Nowadays, the process of building relationships between customers and the enterprise needs to account for four basic elements. These are: dialogue, access, risk assessment, transparency (DART). Dialogue means mutual, deep commitment and readiness to act on the side of both the firm and the customer. Dia-

logue results in the need for the understanding, based on empathy, of the customer experience and the ability to recognize the varied (social, cultural, emotional) context of experiences. Dialogue involves shared knowledge and the communication between two equal entities solving problems. Defined like this, dialogue leads to the emergence and existence of a loyal community. Access means that consumers can use value without the obligation of ownership. Increasingly, consumers want to achieve access to desired experiences instead of holding the ownership of a product. The element of risk concerns the assumption that if consumers are to co-create value with firms, they need to have better access to information on potential threats involved in the use of products and services. More and more often, consumers demand full information not only about the benefits of a product, but relevant threats and methods to assess private and social risks connected with products. The attribute of transparency is related with the diminishing informational asymmetry between the consumer and the firm, as information on the firm's products, technologies, and operation systems is becoming more easily accessible. The transparency of information is indispensable while building trust between institutions and individuals.

Although it might seem that the inclusion of the DART elements brings benefits, many firms are unable to accept them and perceive them as a source of tension and conflict in the firm-consumer relationship.

The role of the social media in building the enterprise's long-term relationship with the customer

The term social media is a concept used equally often by individual and business users. Despite the fact that the term used in a number of milieus (e.g. research firms, daily, press, etc.) on a daily basis, it is difficult to find one universally accepted definition. All social media, in popular belief, are part of the Web 2.0 trend [2]. They constitute a new form of activity on the Internet, which is based on virtual communities [9].

One of the definitions proposes that social media are „any activities, practices and behaviours in a community of people who connect online in order to share information, knowledge and opinions. Online dialogue is facilitated by a variety of applications and places for exchanging and conveying information as text, photos, video, and sound”. Social media are also defined as the media under social control, which can be used on any scale. They carry both content and points of view on this content [7].

From the perspective of enterprises, the features of social media that are of particular significance are these that contribute to the process of building long-term relationships with customers. The reasons why social media are important for enterprises are the following [5]:

- Social media play a significant role in the everyday life of consumers, who often use them on a daily basis. Social media have become part of their life.
- Social media users generate so-called meta-information (information containing other data), which constitutes substantial value.
- They contain the social component and are viral in nature. This means that content posted on the Internet is made accessible to all its users in a way that is totally devoid of self-interest. This content is then disseminated on the internet by its other users in a fast and spontaneous way, spreading almost like a virus.
- Social media are user-friendly and allow users to develop and post content . Web 2.0 technologies do not require specialist knowledge and advanced skills from users, also when it comes to developing and posting content online.
- Compared to traditional media, social media are relatively cheap and accessible to everyone who wishes to obtain or post information.

They can be used in the process of firm value generation through crowdsourcing.

These attributes cause that enterprises that want to strengthen their position in today's markets cannot ignore social media. On the contrary, social media presence should be clearly reflected in strategies of modern enterprises.

The compilation of different types of social media used by enterprises to develop relationships with customers is presented in Table 2.

Table 2. The compilation of selected social media in enterprise-customer relationships

Type of medium	Characteristics
Social networking services	They bring together Internet users and enable them to stay in touch, share entertainment and information, group around certain topics and issues. Their primary role is in image creation and customer interaction development. They contribute to building a committed community – brand proponents for a product or a service.
Microblogs	They enable the publication of short messages in real time addressed to a group of people following a particular profile. They facilitate two-way communication with the customer, fast response, exchange of opinions and observations.
Video services	They allow the publication of video content by private and corporate users and create the platform for commenting and evaluating posts. They enable the building of a firm's image, they help reach out to customers through video, which give a chance to present products in a more comprehensive and thorough way. It supplements traditional text-based communication.
Social shopping services	They allow the posting of product opinions and brand recommendations by Internet users. They contribute to increasing sales and brand awareness. They are a tool to build relationships with clients and they allow compare company's offer to competitor's offer.

Table 2. The compilation of selected social media... (cont.)

Type of medium	Characteristics
Social bookmarking services	Internet users recommend content they encounter on the Internet and they evaluate it. They contribute to customer relationship building, image creation brand value generation and promotion, and an increased number of visits to the firm's website.
Social crowdsourcing services	They allow the exchange of information between the firm and its Internet user customers, for example, the evaluation of the firm's projects by customer communities. They enable knowledge acquisition and stimulate new ideas and market research. They contribute to the development of new products or services, the acquisition of knowledge from the market, image building.
Social expert services	They bring together a community of people with knowledge or competences from a particular field of science or are of activity. Their prime goal is to acquire expertise and win the approval of opinion formers. They contribute to building the image of a firm founded on knowledge.
Social geolocation services	Based on GPS functions in mobile devices, they allow the exchange of information between acquaintances on their current location and interesting places and offers. Their function is to deliver discounts and promotions to customers. They contribute to customer relationship building, creating a connection with a particular location.

Source: compilation based on [10].

The most popular social networking service – Facebook (FB) – was created over 10 years ago. Its position is reflected by the still growing number of users – over 20 million in Poland in 2015. The strength of its position draws on the widest reach and relatively low costs involved in reaching out to customers. Moreover, it is, in practice, the only social media channel that allows e-commerce campaigns on the Polish market. Other services have neither a comparable user database nor comparable capabilities. Limited numbers of active users on Twitter, Google+, or LinkedIn cause that these services are not frequent elements of customer briefs or the strategies of agencies. They do, however, have potential, which may, in the future, lead to changes of several percent in expenses allocated to social media.

The analysis and evaluation of the use of the social media in building a firm's long-term relationships with customers

In the era of universal access to the Internet, enterprises turn to its tools to build customer relationships more and more frequently. In addition to comprehensive websites and newsletters, social media play an increasingly important role. Approximately one in four enterprises in Poland used at least one social networking service in 2016 (Figure 1), but this is still far behind the EU average (45%) and the country ranks last among the EU member states.

When enterprises are analyzed by size, in Poland it was large firms that used social media more often – slightly more than 35% in 2013 and more than 54% in 2016. Small businesses make use of social media less frequently – their percentage grew to 22% in 2016 (Table 3). Considering the dynamics of change, large enterprises had the highest rate of increase in the use of social media – a growth of 53% in 2016 compared to 2013. Medium-sized enterprises reported a growth of 40%, while small businesses – only 28%. Also in this respect, Poland performs worse than the EU average. In 2016, in Europe social media were used by 42% small businesses, 53% medium-sized enterprises, and 68% large enterprises.

Table 3. The use of social media in Polish enterprises by size in the years 2013–2016 (%)

Specification	Year							
	2013		2014		2015		2016	
	Poland	EU	Poland	EU	Poland	EU	Poland	EU
Small businesses	17.6	n.d.	19.6	33.0	19.7	37.0	22.5	42.0
– change dynamics (previous year=100)			111	—	101	112	114	114
Medium-sized enterprises	24	n.d.	29.1	45.0	31.1	48.0	33.6	53.0
– change dynamics (previous year=100)			121	—	107	107	108	104
Large enterprises	35.6	n.d.	46.0	59.0	49.4	63.0	54.4	68.0
– change dynamics (previous year=100)			128	—	108	107	110	108

Source: elaboration based on [19].

In the years 2013–2016, social networking services were the most popular social media tool used by Polish enterprises, irrespective of their size and core activity. Multimedia content-sharing websites and blogs were used to a much lesser degree, while wiki tools lost in popularity (Figure 2).

Compared to the EU average and the EU leaders, Polish enterprises rank low. In 2016, social networking services were used by 42% of the EU enterprises on average, blogs and microblogs were run by 14% of the EU enterprises, multimedia content-sharing websites were used by 15% of the EU enterprises, while wiki tools – by 5% of the EU enterprises.

Based on the Eurostat data, in 2015 social media were used, both in the EU (31%) and in Poland (21%), mainly to create a firm's image and to market a firm's products. The other, less prominent, goals comprised: receiving and responding to customer feedback (both in the EU and in Poland – 20%), liaising with business partners (e.g. suppliers) and other organizations (e.g. public administration, non-governmental organizations) – 10% and 9% respectively, and involving customers in product development and innovation – 10% and 7% respectively (Figure 3).

According to available data, less than 3% of enterprises in Poland had a formally adopted strategy on how to use social media, which ranks the country last in the EU, together with Hungary and Latvia (Figure 4).

In Poland, this applied mostly to large enterprises (10%), whereas in the case of small businesses the figure stood at only 1%. The EU average was 4% for small businesses, 10% for medium-sized enterprises, and 21% for large enterprises.

Conclusion

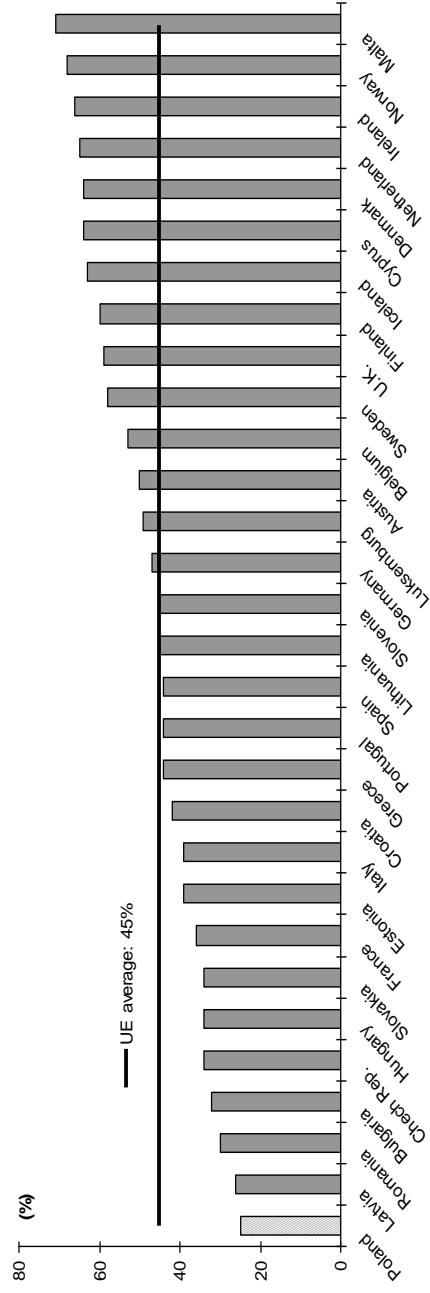
The modern enterprise can choose to build close relationships with its customers and acquire knowledge about them so that they can form more accurate assessment about the problems experienced by customers and the goals they want to pursue. In consequence, firms can determine what they should offer to their customers and how they should allocate resources.

The purposeful use of social media offers enterprises a variety of opportunities and opens up new paths to reach out to customers and engage them in dialogue. This is becoming possible due to the individualized process of enterprise-customer communication. As a result of discussions conducted in the social media, enterprises can learn more about their customers' needs and make suitable adjustments. The dialogue participants exchange not only dry facts concerning the offer, but, most of all, experiences involved in the development of the offer in the first place, and then its practical application. This way the offer may be made fitter for purpose [15]. Moreover, customer needs evolve – and social media allow firms to spot and adjust to these changes more adeptly.

According to the index proposed by the European Commission, Poland ranks only 23rd in terms of the development of the digital society, lagging far behind the leaders: Denmark, the Netherlands, and Finland. The data and calculations presented confirm that, in the times of dynamic developments Polish enterprises need to make a greater effort to make better use of the Internet and tools such as social media to build long-term relationships with customers. It is estimated that in 2014 enterprises in Poland allocated an average of 6% of advertising expenses to social media, while in 2016 it was as much as 10%.

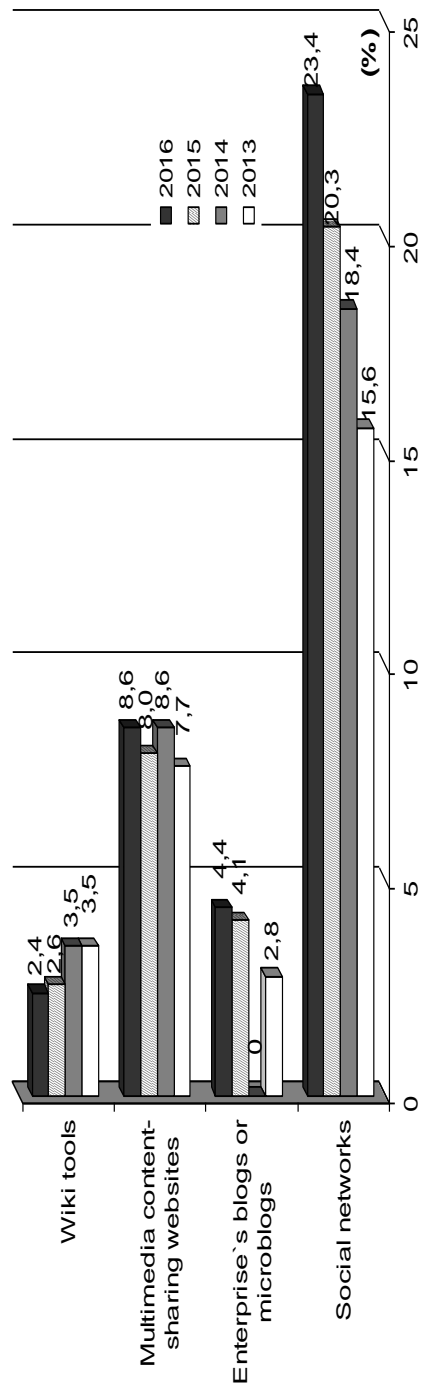
It appears that the primary barriers to digitization and, as a result, the use of social media by Polish enterprises to develop their customer relationships are: poor basic digital skills of citizens and enterprises, the persistently traditional model of the economy despite the fact that many industries are undergoing digital change (e.g. agriculture), still insufficient investment in broadband infrastructure aiming to provide universal, high-quality Internet access, and the lack of the consistent policy on tax incentives for enterprises to acquire innovative technological solutions [1].

Despite a variety of challenges, the numerous benefits stemming from the use of social media by enterprises are likely to cause that the coming years will see their increased role in building and maintaining firms' relationships with customers.

Figure 1. The use of social media in enterprises in the EU countries, 2016

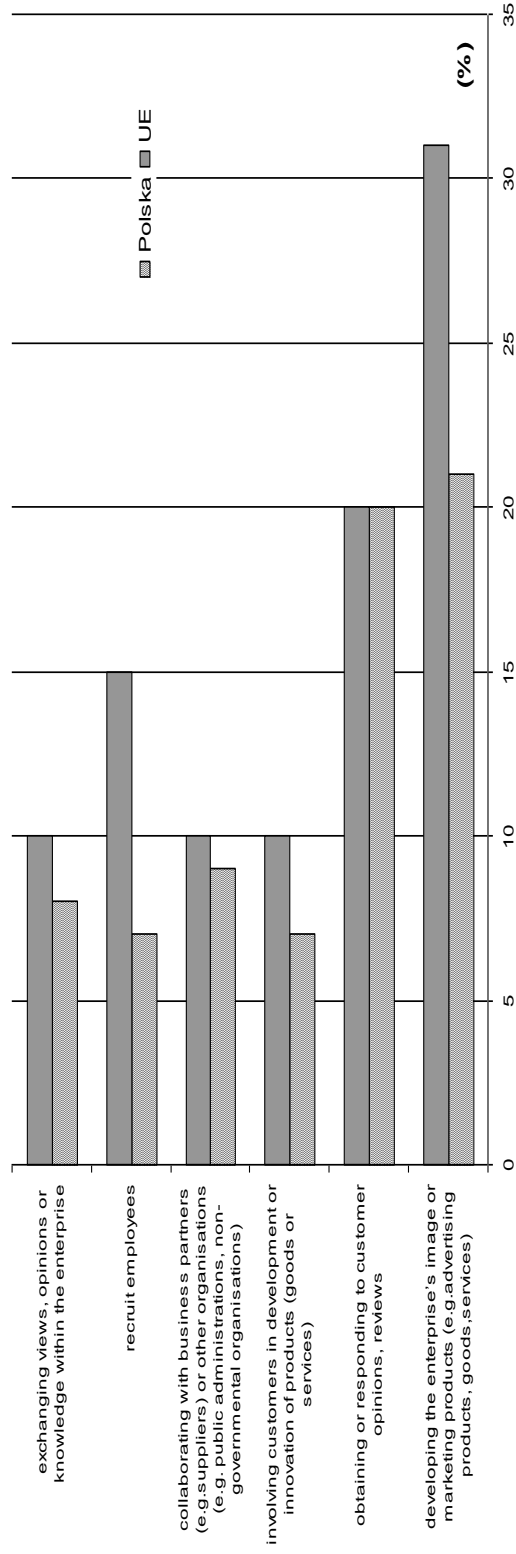
Source: elaboration based on [19].

Figure 2. The type of social media used in Polish enterprises, 2013–2016

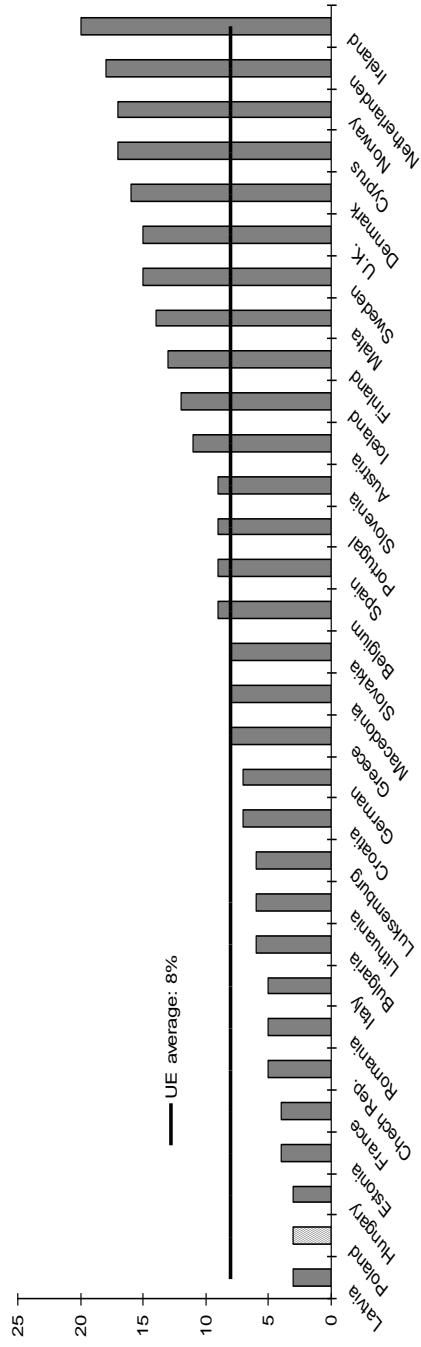
Source: elaboration based on [19].

Figure 3. Enterprises using social media by purposes, UE and Poland, 2015

Source: elaboration based on [19].

Figure 4. EU enterprises that have a formally adopted policy concerning the use of social media, 2013

Source: elaboration based on [19].

References

- [1] Arak P., Bobiński A., *Czas na przyspieszenie. Cyfryzacja gospodarki Polski*, Polityka Insight Research, Warszawa 2016, p. 7.
- [2] Barefoot D., Szabo J., *Znajomi na wagę złota*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa 2011, p. 19.
- [3] Dobiegała-Korona B., *Budowa i wzrost kapitału klienta*, “CEO – Magazyn Top Menedżerów”, May 2008, pp. 18–19.
- [4] Dobiegała-Korona B., *Zaufanie klienta*, “Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie”, nr 2, June–July 2007, p. 19.
- [5] Doligalski T., *Współtworzenie wartości z klientami zorientowane na innych klientów*, “E-mentor” 2011, nr 1(38), pp. 4–5.
- [6] Ettenson R., Conrado E., Knowles J., *Model 4P wymaga rewizji*, “Harvard Business Review Polska”, nr 123, May 2013, p. 26.
- [7] Fabjaniak-Czerniak K., *Internetowe media społecznościowe jako narzędzie public relations*, [in:] *Zarządzanie w sytuacjach kryzysowych niepewności*, red. K. Kubiak, Wyższa Szkoła Promocji, Warszawa 2012, pp. 183–184.
- [8] Fonfara K., *Marketing partnerski na rynku przedsiębiorstw*, PWE, Warszawa 2004, p. 69.
- [9] Gogołek W., *Komunikacja sieciowa. Uwarunkowania, kategorie, paradoksy*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2010, p. 160.
- [10] Grzechowiak M., Jaskowska B., Małek A., *Raport social media 2010*, Internet Standard, Warszawa 2010, p. 45.
- [11] Nowak D., *Zarządzanie międzyorganizacyjnymi relacjami kooperacyjnymi w przedsiębiorstwach przemysłowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2012, p. 5.
- [12] Otto J., *Marketing relacji*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2004, pp. 7–8.
- [13] Prahalad C.K., Krishnan M.S., *Nowa era innowacji*, PWN, Warszawa 2010, p. 10.
- [14] Prahalad C.K., Ramaswamy V., *Przyszłość konkurencji*, PWE, Warszawa 2005.
- [15] Ramaswamy V., Guillard F., *Building the Co-Creative Enterprise*, “Harvard Business Review”, October 2010, p. 57.
- [16] Rokita J., *Dynamika zarządzania organizacjami*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2009, p. 197.
- [17] Sztucki T., *Encyklopedia marketingu*, Placet, Warszawa 1999, p. 329.
- [18] Szymura-Tyc M., *Marketing we współczesnych procesach tworzenia wartości dla klienta i przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2006, pp. 76–77.
- [19] www.ec.europa.eu/eurostat, Eurostat Database [accessed February 2017].
- [20] www.geminus.pl [accessed February 2017].

Diagnoza wykorzystania mediów społecznościowych w kreowaniu relacji przedsiębiorstwa z klientami: Polska na tle Unii Europejskiej

Synopsis: Jednym z zasadniczych priorytetów współczesnego przedsiębiorstwa, który umożliwia osiągnięcie względnie trwałej przewagi konkurencyjnej na rynku, jest budowanie i utrzymywanie trwałych relacji z jego interesariuszami, w tym z klientami. Istotną rolę w osiągnięciu tego celu odgrywają nowoczesne technologie informacyjno-komunikacyjne. W artykule przedstawiono diagnozę stopnia wykorzystania mediów społecznościowych jako jednej z możliwości budowania i podtrzymywania trwałych relacji przedsiębiorstwa z jego klientami. Analizę i ocenę oraz wnioski z przeprowadzonych badań oparto na wybranych danych charakteryzujących przedsiębiorstwa państw Unii Europejskiej, pozyskanych z bazy statystycznej Eurostatu w latach 2012–2016.

Słowa kluczowe: relacje z klientem, media społecznościowe, Polska, Unia Europejska.

Paulina UCIEKLAK-JEŹ
Jana Długosz University in Częstochowa

Health Inequality Determined by Education and Income in European Countries

Summary: It was revealed that in the years 2006–2015 the highest health inequalities characterized the inhabitants of Europe with low level of education and in the second income group GIH-Q20-40. The lowest inequalities in terms of health were revealed among the Europeans with secondary education and the highest income group. The highest inequalities with bad health were found among Europeans with higher education and the highest income group. The reason for the inequalities are other determinants of the state of health, e.g. availability of health care services. The lowest inequalities with bad health were revealed in a group of people with secondary and lower education and occurred in 2014 in the first and third income group.

Keywords: health inequality, health determinants, education, income, the Gini index.

Introduction

The aim of the article is an assessment of health inequalities that were taking place in the years 2006–2015 among inhabitants of European countries. The analysis was developed on the basis of health variables of the European Statistics of Income and Living Condition (EU-SILC), European Health Interview Survey (EHIS) [6]. The *SRH-self-rated health* variable depending on education and income has been used. The research on inequality has been focussed on inequalities determined by age, education, income ([1], [7], [19], [20]). When verifying the relations health-income, S.H. Preston proved that a higher income determines a higher level of health protection expenses, higher possibility of education as well as a better quality of the consumed food [12]. Results of social studies, carried out in different European countries, reveal that the lower socio-economic status (particularly the educational one), the worse statistically the health behaviour, motivation to introduce changes in one's life, and thereby health [9]. What is more, the level of education, particularly of women in individual households is important for the state of health and the income factor, as

a variable diversifying the state of health, diminishes together with the increase of the level of education of the population ([10], [13], [5], [21]).

Earlier studies carried out by the authoress show, that there is a clear correlation between the Social Determinants of Health (SDH) in the social groups (urban-rural). Increase of education results in better state of health. This relation is more clear and significantly higher in rural areas. The subjective assessment of the state of health of the inhabitants of Poland is getting better, but there is also health inequality dependent on other Social Determinants of Health (SDH) [4]. The studies carried out by the authoress show that the employed and living in close relationships inhabitants of the urban areas of Poland are healthier than the unemployed and vocationally passive single ones. In the relation health-income in the empirical research to date, the authoress showed that people in Poland declaring income in the 1st and 2nd quintile group rate their health as worse contrary to the inhabitants with income in the 3rd, 4th, 5th quintile group. Whereas, affiliation to a higher quintile group of income increases an opportunity of a household to take advantage of bank loans or credits in comparison to the poorest households (the 1st quintile group of income), which may influence improvement of their lifestyle.

The research was started in order to investigate and understand the degree of inequality in health taking place in European countries, and it was assumed that there is probably a distinct correlation between the Social Determinants of Health (SDH), i.e. education and income and the state of health of the population in Europe.

There were two research hypotheses formulated during the process of planning the research:

H1: low health inequality in the European population is determined by education and income;

H2: the highest health inequalities characterised the European population with low level of education and income.

Hypothesis H1 assumes that there is a statistically significant connection among, *inter alia*, education and income and health inequality.

Verifying the H1 hypothesis includes not only an analysis of the relations between health determinants and the level of inequality of the population, but allows indicating occurrence of concentration of a positive state of health among people with higher education and negative state of health in people with lower education. The construction of the hypothesis H2 is based on analysing the differences in the general health of the population in social groups with different levels of education and different income as consequences of using one's skills and knowledge in healthy lifestyle.

1. Methodology

The research is focussed on analysis of the relation between the socio-economic status and the health inequality of the populations of the European countries.

The Gini index has been calculated by analysing the relations between the state of health and education and income. The Gini index is a measure of concentration (inequality) of the random variable distribution. Because the data is presented by Eurostat MSO in the form of association tables, the following formula was used to describe the $GIH(x)$ index:

$$G(x) = \frac{\sum_{i=1}^n (2i - n - 1)x_i}{n^2 \bar{x}} \quad (1)$$

where the used symbols denote:

x_i – individual i -th value of a given phenomenon,

$\bar{x}$ – arithmetic mean,

i – position of a rank,

n – number of the sample group.

The Gini index assumes the values from the [0; 1] range, though it is often expressed in percentage. Inequality in distribution means increased value of the coefficient, whereas full evenness in distribution is expressed by zero value. Moreover, 0.01 means that almost each individual person in a given age range or in a given country has the same, equal level of health. In turn, the coefficient 0.99 informs that a person within a given age range or in a given country is „fully” healthful and the others do not reach it at all. Countries in which the Gini index exceeds 0.5 are usually described as oligarchic.

The convenient range of the Gini index from 0 to 1 is a relative measure allowing easy comparison of the degree of inequality in populations of different number of inhabitants and different mean health variables [8], [11].

Technically dividing the bracket [0; 1] into three parts: <0–0.3(3)>, <0.3(3)–0.6(6)>, <0.6(6)–1>, it is possible to assign the values of the Gini index to respective level notations: low, moderate and high [14], [22].

The questionnaire for investigating the SRH-self-rated health assessment as well as the scale of responses was discussed by the authoress in papers [15]–[18]. In this study, in order to analyse variables characterising, the SRH assessment was transformed into the dichotomous variable with such categories as: good health (very good and good) and bad health (bad and very bad).

The analysis was based on the data of Health Variables of the European Statistics of Income and Living Condition (EU-SILC)¹ taken from Eurostate. The

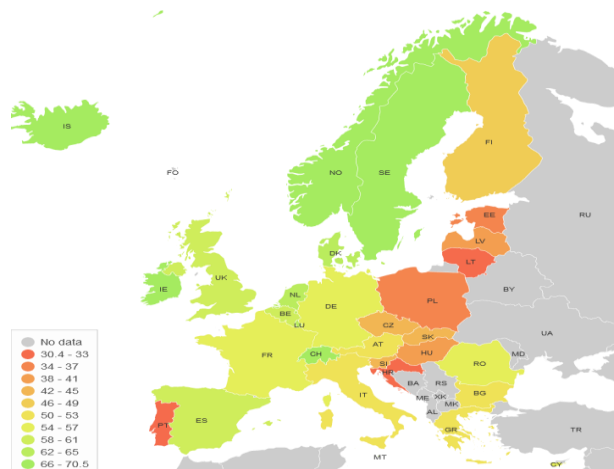
¹ The European Statistics of Income and Living Condition (EU-SILC) survey contains a small module on health, composed of 3 variables on health status and 4 variables on unmet needs for health care.

investigation included Austria, Belgium, Bulgaria, Cyprus, the Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Ireland, Italy, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Malta, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Slovakia, Slovenia, Spain, Sweden, the United Kingdom. The time range includes the years 2006–2015.

2. Results and discussion

The analysis was started from examination of the relations between self-rated health in terms of gender, age and educational attainment level. The level of education of a natural person is classified according to the International Standard of Classifying Education (ISCED) and grouped in the following way: pre-primary, primary and lower secondary education (ED02), upper secondary and post-secondary non-tertiary education (ED3_4), first and second stage of tertiary education (ED5_6) [6].

Spatial distribution of the expected healthy lifespan for people with low education, the values of which were assessed for 2014 in reference to the European countries is presented in Fig. 1.

Fig. 1. Proportion of people with low educational level, who rate their health to be *very good* or *good*

The self-rated health index (Fig. 1) shows the proportion of people, who rate their health as *good* or *very good*. There are clear differences between the SRH-self-rated health index and *Healthy Life Expectancy* HLE for the population with low education, the value of which assessed for 2014 fluctuated from 70.5 to 30.4 years. As an illustration, values of the *Healthy Life Expectancy* HLE index of the best five and the worst five countries, calculated for the population with low education, are given underneath.

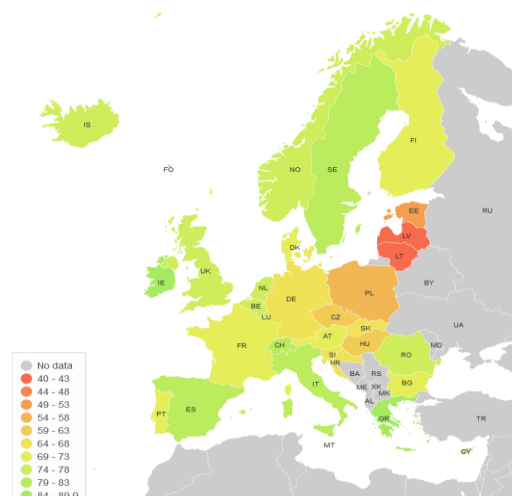
Table 1. Value of the low education HLE index for the countries of the highest and the lowest levels

Countries	HLE education low	Countries	HLE education low
Norway	70,5	Poland	37,6
Switzerland	68,7	Estonia	35,6
Iceland	68,0	Croatia	33,8
Ireland	67,7	Portugal	33,5
Sweden	67,6	Lithuania	30,4

Source: own study based on data [6].

In the case of the Healthy Life Expectancy for the population (without dividing it into genders) with low education Poland occupies the 5th place from the end. No significant changes of the index have been made for the last few years.

Spatial distribution of the expected healthy lifespan for people with secondary education, the values of which were assessed for 2014 in reference to the European countries is presented in Fig. 2.

Fig. 2. Proportion of people with medium educational level, who assess their health to be *very good* or *good*

Fig 2 shows that the HLE value in the population having secondary education is generally higher than that of the previously discussed social group. Table 2 illustrates the value of the *Healthy Life Expectancy* – HLE index of the best five and the worst five countries, calculated for the population with secondary education.

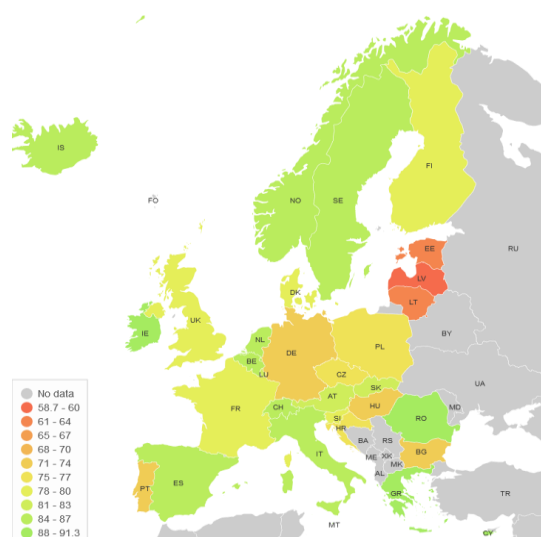
The gap between the HLE values increases along with the growth of the level of education. The value of HLE significantly increases in the group of countries with the highest index. The values calculated for 2014 fluctuate between 89.9 and 40.0 years.

Table 2. Value of the secondary education HLE index for the countries of the highest and the lowest level

Countries	HLE education medium	Countries	HLE education medium
Malta	89,9	Czech Republic	60,1
Ireland	87,4	Poland	58,0
Greece	85,3	Estonia	50,4
Cyprus	83,8	Latvia	42,8
Spain	83,7	Lithuania	40,0

Source: own study based on data [6].

Spatial distribution of the Healthy Life Expectancy for people with higher education, the values of which were assessed for 2014 in reference to the European countries is presented in Fig. 3.

Fig. 3. Proportion of people with high educational level, who assess their health to be *very good* or *good***Table 3.** Value of the HLE index with high educational level for the countries with the highest and the lowest level

Countries	HLE education high	Countries	HLE education high
Ireland	91,3	Germany	73,5
Cyprus	90,8	Hungary	71,6
Malta	90,7	Lithuania	63,7
Greece	88,7	Estonia	62,7
Romania	89,1	Latvia	58,7

Source: own study based on data [6].

Then, after diagnosing the data, which shows the problem of health inequality in European countries, Gini index health – GIH, Gini index without health – GIwH were calculated with the use of the formula (1). To carry out a more extensive analysis of the problem of inequality, the GIH, GIwH indexes were calculated according the indicated categories of individual educational levels (ED0-2), (ED3_4), (ED5_8). The level of concentration of the positive health inequality measured with the Gini index was determined making use of the data collected during the ECHI studies taking into account the people describing their state of health at least at the good level. The level of concentration of the negative health inequality was determined analogically, taking into account the people who assessed their state of health at the bad level.

Small disproportions of value can be found for the group with low level of education of the category (ED0-2) between the years 2006–2015.

Table 4. Gini health index and Gini index without health values for the (ED0-2) category

Inequality indexes		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
GIH-ED0-2	Gini index health	0,036	0,036	0,037	0,042	0,036	0,037	0,039	0,037	0,040	0,040
GIwH-ED0-2	Gini index without health	0,008	0,010	0,008	0,005	0,009	0,004	0,005	0,010	0,003	0,003

Source: own study based on the data [14].

Table 5. Gini index health and Gini index without health values for the (ED3-4) category

Inequality indexes		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
GIH-ED3-4	Gini index health	0,033	0,031	0,034	0,034	0,035	0,033	0,035	0,034	0,034	0,036
GIwH-ED3-4	Gini index without health	0,005	0,014	0,003	0,003	0,002	0,006	0,000	0,003	0,004	0,002

Source: own study based on the data [14].

Table 6. Gini index health and Gini index without health values for the (ED5-8) category

Inequality indexes		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
GIH-ED5-8	Gini index health	0,036	0,036	0,038	0,039	0,037	0,036	0,038	0,037	0,036	0,037
GIwH-ED5-8	Gini index without health	0,016	0,015	0,033	0,043	0,032	0,023	0,037	0,028	0,021	0,026

Source: own study based on the data [14].

Health inequalities measured with the Gini index health and Gini index without health analysed in terms of the specified categories of education show different values (Fig. 4). It results from specific determinants in functioning of those groups with different education within the society.

There is an interesting sharp increase by 3 percentage points of the Ginex index without health (ED5-6) in the years 2007–2009.

All the Gini indexes without health (ED0-2), (ED3-4), (ED5-8) were very stable during the 10-year study, the average value of the positive Gini index health was 0.0363.

In the second part of the analysis, the relations between self-perceived health by gender, age and income quintile was studied. Income levels of natural people were classified, ordered according to their total values, equivalent disposable income i.e.: first quintile group of equivalised income (Q0_20), second quintile group of equivalised income (Q20_40), third quintile group of equivalised income (Q40_60), fourth quintile group of equivalised income (Q60_80), fifth quintile group of equivalised income (Q80_100).

By way of illustration, values of the best five and the worst five HLE in terms of value are given, calculated for the population with low level of education.

Table 7. Percentage share of the European population, in the first and the fifth quintile group, of the *very good, good* self-perceived health, for countries of the highest and the lowest level

The highest self-perceived health state <i>very good, good</i>				The lowest self-perceived health state <i>very good, good</i>			
(Q0_20)	[%]	(Q80_100)	[%]	(Q0_20)	[%]	(Q80_100)	[%]
Ireland	76,0	Ireland	92,3	Croatia	46,5	Poland	71,5
Greece	75,2	Sweden	89,1	Portugal	38,9	Hungary	68,2
Romania	74,8	Malta	88,3	Estonia	36,0	Latvia	64,3
Spain	71,9	Switzerland	87,9	Lithuania	36,0	Lithuania	61,7
Norway	70,5	Norway	87,3	Latvia	30,9	Portugal	61,0

Source: own study based on the data [6].

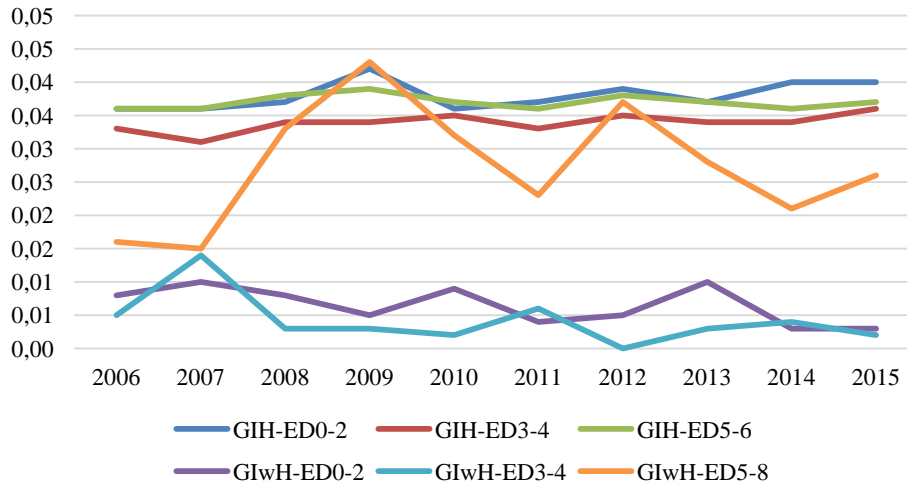
Table 8. Percentage share in the European population of a given *bad, very bad* self-rated health quintile group for countries of the highest and the lowest level

The highest self-perceived health state <i>bad, very bad</i>				The lowest self-perceived health state <i>bad, very bad</i>			
(Q0_20)	[%]	(Q80_100)	[%]	(Q0_20)	[%]	(Q80_100)	[%]
Latvia	62,5	Lithuania	37,9	Norway	27,3	Cyprus	11,9
Lithuania	60,5	Portugal	37,6	Spain	26,3	Switzerland	11,8
Estonia	60,2	Latvia	34,8	Romania	23,7	Malta	11,6
Portugal	54,1	Hungary	30,5	Ireland	22,6	Sweden	10,6
Czech Republic	48,9	Croatia	27,0	Greece	22,0	Ireland	7,3

Source: own study based on the data [6].

It was observed in Table 7 that the fifth quintile of the group of 20% of the population with the highest income, the highest percentage of the population

positively rating their state of health is in the countries like Ireland, Sweden, Malta. The first quintile group, which includes 20% of the population with the lowest income includes populations of countries like Ireland, Greece, Romania.

Fig. 4. Gini index health and Gini index without health according to the level of education of social groups in the years 2006–2015

Source: own study based on the data [6].

The fall of values of the Gini index without health (ED0-2), and the Gini index without health (ED3-4) is visible in the years 2007–2009, before the economic crisis in Europe. Comparing extreme values in the years of the study, the Gini index without health (ED0-2) decreased by 0.5 percentage point and is low. Whereas the Gini index without health (ED3-4) was very low and stable in the years of the study.

In Table 8, it was observed that in the fifth quintile of the 20 percent group of the population with the highest incomes the highest percentage of the population rating their health *negatively* is visible in three countries on the Baltic Sea. The first quintile group constituting 20% of the population with the lowest incomes included the populations of Lithuania, Portugal, Latvia, Hungary, Croatia.

Table 9. Gini health index and Gini index without health values for the (Q0-20) category

Inequality indexes		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
GIH-Q0-20	Gini index health	0,043	0,042	0,047	0,051	0,042	0,040	0,041	0,040	0,039	0,041
GIwH-Q0-20	Gini index without health	0,011	0,006	0,017	0,030	0,011	0,006	0,008	0,005	0,001	0,006

Source: own study based on the data [6].

Table 10. Gini health index and Gini index without health values for the (Q20-40) category

Inequality indexes		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
GIH-Q20-40	Gini index health	0,047	0,040	0,045	0,045	0,046	0,043	0,045	0,043	0,045	0,045
GIwH-Q20-40	Gini index without health	0,025	0,007	0,021	0,022	0,023	0,016	0,018	0,011	0,017	0,019

Source: own study based on the data [6].

Table 11. Values of the Gini health index and Gini index without health for the (Q40-60) category

Inequality indexes		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
GIH-Q40-60	Gini index health	0,035	0,036	0,040	0,036	0,037	0,034	0,036	0,040	0,037	0,036
GIwH-Q40-60	Gini index without health	0,005	0,001	0,016	0,000	0,002	0,007	0,005	0,010	0,001	0,003

Source: own study based on the data [6].

Table 12. Values of the Gini health index and Gini index without health for the (Q60-80) category

Inequality indexes		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
GIH-Q60-80	Gini index health	0,032	0,031	0,031	0,035	0,034	0,032	0,036	0,032	0,033	0,034
GIwH-Q60-80	Gini index without health	0,017	0,020	0,018	0,001	0,006	0,013	0,001	0,015	0,013	0,010

Source: own study based on the data [6].

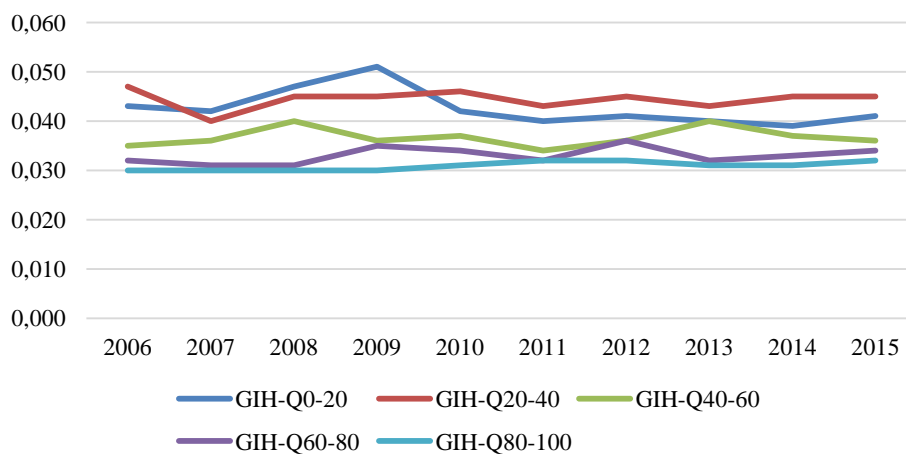
Table 13. Values of the Gini health index and Gini index without health for the (Q80-100) category

Inequality indexes		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
GIH-Q80-100	Gini index health	0,030	0,030	0,030	0,030	0,031	0,032	0,032	0,031	0,031	0,032
GIwH-Q80-100	Gini index without health	0,024	0,027	0,029	0,024	0,023	0,013	0,012	0,021	0,020	0,020

Source: own study based on the data [6].

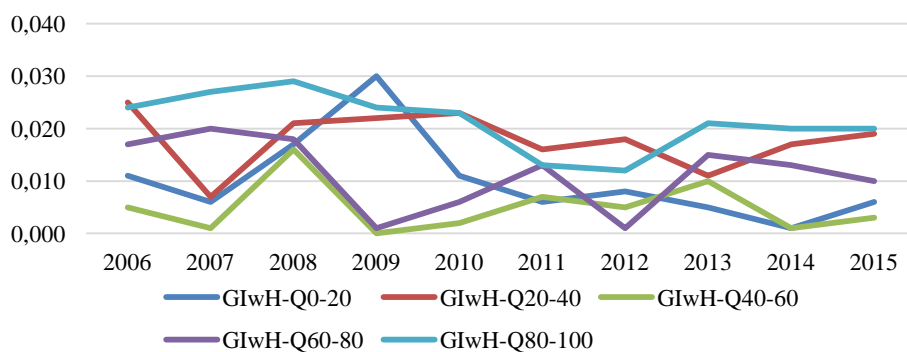
Health inequalities measured with the Gini index, positive and negative health analysed in terms of the designated categories of income are shown by the differences (Fig. 5). It results from specific determinants in functioning of those groups with different levels of education in a society.

Values of the Gini index health indexes (Q0-20), (Q20-40), (Q40-60), (Q60-80), (Q80-100), are low and assume values from 0.03 to 0.051. Health inequalities of the Europeans is most clearly seen in the (Q0-20) income group, where the index increased in the years 2007–2009, before the economic crisis. In the three social groups with incomes lower than those of the other two social groups, the index gap is a higher than 0.051–0.034. It may be due to the influence of other factors on the general health of the population in those groups.

Fig. 5. The Gini index health according to income of social groups in the years 2006–2015

Source: own study based on the data [6].

Fig. 6. The Gini index without health according to the income of social groups in the years 2006–2007

Source: own study based on the data [6].

Inequality in bad health distribution is very low. The spacing of the Gini index without health coefficients in all the income groups in the years covered by the study was 0.03.

3. Conclusions

The subjective measurement of health contributes to rating of health problems, burden of illnesses and health needs at the level of a population. The perceived general health is not a substitute for the more objective indexes but it is

the index, which monitors, inter alia, the relation between education, income and the rating of health. Health inequality in health and lack of health was calculated in this paper with the use of one of the measures use to study the inequalities – the Gini index. It is demonstrated that in the years 2006–2015 the highest health inequalities characterised the inhabitants of Europe with low level of education and in the second income group GIH-Q20-40. The conclusion confirms the research hypothesis. People with low level of education and in the second income group are probably also young people entering the labour market. This relation induces to analyse inequalities of the people 40+. In the other groups health inequalities reached lower level and did not show any significant deviations. The lowest health inequalities occurred among the inhabitants of Europe with secondary and higher education in 2014 and in the highest income group.

The highest inequalities with bad health occurred among the inhabitants of Europe with higher education and the highest income group. The reason for this inequality are other determinants of health, e.g. accessibility of health care [2], [3].

The lowest inequalities with bad health occurred among the group of people with secondary and low education and in 2014 in the first and third group of income.

The conclusions resulting from the rating of the general health in Poland indicate the need for continuous verification of the statistical data in order to implement health promotions, chronic disease treatment as well as prevention of biological disability.

The relations observed during empirical studies encourage further use of the Gini coefficient in rating general health of a population in order to extend observation of changes with time.

References

- [1] Ataguba J.E., Day C., McIntyre D., *Monitoring and evaluating progress towards universal health coverage in South Africa*, “PLoS Med” 2014, 11(9), 2014, e1001686.
- [2] Bem A., Ucieklak-Jeż P. *Health status of the rural population in Poland*, “Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development” 2014, 36(2), pp. 235–243.
- [3] Bem A., Siedlecki R., Prędkiewicz P., Ucieklak-Jeż P., Hajdikova T., *Hospital's financial health assessment. Gradient method's application*, [in:] *Enterprise and competitive environment. Conference proceedings*, 2015, pp. 76–85.
- [4] Boerma T., Eozenou P., Evans D., Evans T., Kieny M.P., Wagstaff A., *Monitoring progress towards universal health coverage at country and global levels*, “PLoSmedicine” 2014, 11(9), e1001731.

- [5] Cutler D.M., Lleras-Muney A., *Education and health: evaluating theories and evidence*, [in:] *Making Americans Healthier: Social and Economic Policy as Health Policy*, eds. J. House, R. Schoeni, G. Kaplan, H. Pollack, New York: Russell Sage Foundation: 2008, pp. 29–60.
- [6] Health variables of The European Statistics of Income and Living Condition (EU-SILC) <http://ec.europa.eu/eurostat>.
- [7] Fine L.J., Philogene G.S., Gramling R., Coups E.J., Sinha S., *Prevalence of multiple chronic disease risk factors: 2001 National Health Interview Survey*, “American Journal of Preventive Medicine” 2004, 27(2), pp. 18–24.
- [8] Kennedy B.P., Kawachi I., Glass R., Prothrow-Stith D., *Income distribution, socioeconomic status, and self rated health in the United States: multilevel analysis*, “Bmj” 1998, 317(7163), pp. 917–921.
- [9] Korzeniowska E., Puchalski K., *Nisko wykształceni pracownicy a zdrowie-wyzwania dla edukacji zdrowotnej*, Łódź 2010.
- [10] Lahema E., Martikainen P., Laaksonen M., Aittomäki A., *Pathways between socioeconomic determinants of health*, “Journal of Epidemiology and Community Health” 2004, 58, pp. 327–32.
- [11] Navarro V., Muntaner C., Borrell C., Benach J., Quiroga Á., Rodríguez-Sanz M., Pasarín M.I., *Politics and health outcomes*, “The Lancet” 2006, 368(9540), pp. 1033–1037; [http://dxdoi.org/10.1016/S0140-6736\(06\)69341-0](http://dxdoi.org/10.1016/S0140-6736(06)69341-0).
- [12] Preston S.H., *The Changing Relation between Mortality and Level of Economic Development*, “Population Stud.” 1975, 29, pp. 231–48.
- [13] Snittker J., *Education and the changing shape of the income gradient in health*, “Journal of Health and Social Behavior” 2004, 45, pp. 286–305.
- [14] Szajt M. *Przestrzeń w badaniach ekonomicznych*, Sekcja Wydawnictw Wydziału Zarządzania Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 2014.
- [15] Ucieklak-Jeż P. *Ocena średniej długości życia w dobrym zdrowiu w Polsce*, “Zeszyty Naukowe Instytutu Zarządzania i Marketingu Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pragmata tes Oikonomias” 2010, 4, pp. 39–52.
- [16] Ucieklak-Jeż P., *Starzenie się ludności w krajach Europy*, “Pragmata tes Oikonomias” 2012, 6, ed. P. Ucieklak-Jeż, M. Kulesza, pp. 9–21.
- [17] Ucieklak-Jeż P., *Analiza stanu oczekiwanej długości życia bez niepełnosprawności w Polsce*, “Zeszyty Naukowe Instytutu Zarządzania i Marketingu Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pragmata tes Oikonomias” 2011, 5, ed. P. Ucieklak-Jeż, M. Kulesza, pp. 13–39.
- [18] Ucieklak-Jeż P., Bem A., *Happy and Long Life of the Elderly*, “Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pragmata tes Oikonomias” 2014, 8, ed. P. Ucieklak-Jeż, pp. 383–391.
- [19] World Health Organization, *Handbook on health inequality monitoring with a special focus on low-and middle-income countries*, Geneva: World Health Organization, 2013.

- [20] World Health Organization. *Social determinants of health*. 2014. http://www.who.int/social_determinants/sdh_definition/en [accessed: 6.11.2014].
- [21] Wróblewska W., *Nierówności społeczne w stanie zdrowia w Polsce – analiza na podstawie samooceny stanu zdrowia oraz poziomu wykształcenia*, “Collegium of Economic Analysis Annals” 2012, 28, pp. 65–84.
- [22] http://ips.uw.edu.pl/pliki/analizy/analizy_IPS-2_2011_pl.pdf [accessed 13.04.2015].

Nierówność zdrowotna determinowana wykształceniem i dochodem w krajach europejskich

Synopsis: Wykazano, że w latach 2006–2015 najwyższymi nierównościami zdrowotnymi charakteryzowali się mieszkańcy Europy z niskim wykształceniem i w drugiej grupie dochodowej GIH-Q20-40. Najniższe nierównomierności związane ze zdrowiem wystąpiły u mieszkańców Europy ze średnim wykształceniem i w najwyższej grupie dochodowej. Najwyższe nierównomierności związane ze złym zdrowiem wystąpiły u mieszkańców Europy z wysokim wykształceniem i w najwyższej grupie dochodowej. Ich powodem są inne determinanty stanu zdrowia, np. dostępność opieki zdrowotnej. Najniższe nierównomierności w związku ze złym zdrowiem wystąpiły w grupie osób ze średnim i niskim wykształceniem w 2014 roku w pierwszej i trzeciej grupie dochodowej.

Słowa kluczowe: nierówność zdrowotna, determinanty zdrowia, wykształcenie, dochód, współczynnik Giniego.

Paulina UCIEKLAK-JEŹ
Jan Długosz University in Częstochowa

Education and Income as Health Determinants in Central-Eastern Europe

Summary: The analysis was worked out on the basis of Health Variables of The European Statistics of Income and Living Condition (EU-SILC), European Health Interview Survey (EHIS). The SRH-self-rated health variable in relation to education and income was used in their analysis. There were two research hypotheses put forward and verified during the study. *H1: Education is a stronger determinant than income affecting health inequalities of the populations of the, so called, new UE countries. H2: The state of health inequality, investigated during the period 2006–2015, is increasing in the, so called, new UE countries.*

Keywords: health inequality, health determinants, education, income, the Gini index, health concentration index.

Introduction

Health socio-economic inequalities are defined as “differences or frequency in occurrence of health inequalities between people with higher or lower socio-economic standards” (World Health Organisation, 2013) [51]. As early in 2008, Commission on Social Determinants of Health of the World Health Organization (WHO) defined the health determining factors that are important for health inequalities, i.e. social gradient, stress, early childhood, social exclusion, employment, unemployment, social aid, addiction, food and transport [49]. Socio-economic inequalities are usually determined by income, education and kind of performed profession (World Health Organization, 2010) [50], [31]. The relations between education and mortality has been analysed in Poland and other Central and Eastern Europe countries since the second half of the 20th century. At that time, higher education was not at all connected with high level of income and the studies of the effect of income on health were not carried out [30]. Whereas in the literature on the subject in the eastern countries as well as in the countries of the former USSR a limited number of studies can be found devoted

to Russia (see Bobak et al. 1998, 2000; Gilmore, McKee, and Rose 2002; Andreev, McKee, and Shkolnikov 2003; [7], [8], [2], [32], [33]). Health studies of the Byelorussian community analysing health inequality show that unemployed men and women more often complain of bad health. The risk of bad health diminishes significantly as the level of education increases. During the analysis of groups divided according to age, it was observed that men with incomplete secondary education declare their health as bad three times as often as men with higher education. In the sample group of the inhabitants of Byelorussia, the relation between income and SRH is fairly complex. Men acquiring income report their health weaker and weaker along with the level of their income from quintile one to quintile four. Whereas in the case of women, income does not affect the SPH [17]. Studies of health of the Population of Ukraine show that women are exposed to a higher risk of feeling in a bad way than men, similarly to women living in the country when compared to those living in urban areas [15]. What is more, in Kazakhstan¹, which is a country of the shortest Healthy Life Expectancy in Europe of a basically more equal income distribution than in other countries of the former Soviet Union, like in many other countries difference in health was observed depending on age, gender and, first of all, education, and lack of difference due to performed education, ethnic differences and the married state [1]. SRH self-rated-health is unfortunately lower than in Russia and in Ukraine [15], [7]. In the paper Sipiev et al. (2014), it was shown that there are differences in health depending on education and ownership of a car. The odds ratio of poor health and worsening of health were 0.43 (95% confidence interval 0.32–0.58) and 0.54 (0.44–0.68) for university vs. primary education, respectively, and 0.64 (0.51–0.82) and 0.68 (0.58–0.80) for car ownership, respectively [35].

There are significant social inequalities in self-rated health and long-term health problems among the inhabitants of Latvia. Health inequalities depending on the level of income of the citizens of Latvia seem to be higher than their differences in the level of education. People with lower education had higher indexes of poor self-rated health² – OR – *odds ratio* for men 2,21; 1,31–3,71 95% CI, OR for women 2,48; 1,74–3,54 95% CI. Income inequalities were higher than educational inequalities in self-rated poor health for both genders OR in comparison to men: 5,10; 2,26–11,5, 95% CI, women: OR 3,26; 1,92–5,551 95% CI. Economic activity of the Latvians was also strongly connected with health. No inequalities related to the level or urbanization were found, and the ethnical differences were marked only in the case of long-term health problems of women [29]. In Bulgaria, the study showed significant inequalities in health conditioned by age and education, correlated with financial difficulties and poverty. According to the study, the level of income of the inhabitants of Bulgaria

¹ Partly in Europe – 12% of total area.

² The ratio is calculated with the use of logistic regression function for the probability of occurrence of negative health ratings.

affects their informal economic exchanges in the healthcare system, which allow better access and quality of healthcare in that country [4].

In Serbia, like in many countries during the period of transformation, socio-economic in the field of health inequalities in the field of were not thoroughly investigated [31]. Social gradients in the health of people with poorer education were found. In comparison with people with higher education, people with poor education rated their state of health as poor 4.5 times more often; unemployed (OR 1,64; 1.29–2.10 95% CI), professionally non-active (OR 2,82; 2,49–3,19 95% CI) [21].

The studies carried out in Serbia in 2016 show that the residents of rural areas more often rate their health negatively in comparison with those inhabiting urban areas. The unemployed are five times more exposed to poor health (25.5%) than the employed people (4.9%). The proportion of respondents with primary education, rating their health as poor (36.5%) is three times higher than in the case of people with secondary education (12.1%) and four times higher than in the case of people with higher education (8.3%). The respondents with lower education are two and a half times more exposed to lower rating of their health (OR 2.314) in comparison with people with higher education. A similar pattern was observed in reference to the index of wellbeing, i.e. members of the poor class rate their health three and a half times more frequently as poor (30.3%) than the rich people with high income (8.4%) (OR 2.314) [31]. What is more, the health rating of the Greek population is close to the rating of poor SPH (20% to 55%) of the inhabitants of Western Europe. In Greece, women and the elderly people, the inhabitants insured in the OGA, declared the worst state of health. People insured in the OGA include farmers, i.e. people with poorer education, living in rural areas, who are, at the same time, less affluent.

The international SRH study that Greece and other 21 European countries [25] participated in showed that the higher level of education of a population is connected with a higher level of the SRH and the emotional support is not significantly connected with the SRH without taking into consideration other socio-economic determinants [3], [12].

The research goal is to determine changes in scope of health inequalities of inhabitants of selected European countries that had taken place between 2006 and 2015 analysed in terms of a search for possible implementation of new solutions in our country. The inspiration for analysis was a very moderately described in the literature on the subject [9], [7], [28], [3] of the probability of the relationship between the stronger determinant of education and income and their influence on the SRH [3] in the, so called, new UE countries.

The analysis was worked out on the basis of Health Variables of The European Statistics of Income and Living Condition (EU-SILC), European Health Interview Survey (EHIS). The SRH-self-rated health variable in relation to education and income was used in their analysis.

There were two research hypotheses put forward and verified during the study.

H1: Education is a stronger determinant than income affecting health inequalities of the populations of the, so called, new UE countries.

H2: The state of health inequality, investigated during the period 2006–2015, is increasing in the, so called, new UE countries.

Hypothesis H1 assumed that there is a statistically significant relation, e.g. between education and income, and the health inequality.

Verifying of the H1 hypothesis involves not only the analysis of relations between the health determinants and the levels of inequalities of a population, but it also allows to check the state of health inequalities in the so called countries of the new EU depending on a level of classification of education and income of natural persons calculated with the Gini index and the health concentration index. Taking into account the analysis of differences in health of a population in social groups of the same level of education and different levels of income it was assumed that education stronger than income determines health inequalities.

Verifying of the H2 hypothesis is based on the Corsini statement (2010 that though in the case of a well educated social group of women as well as men, their differences in health inequalities in terms of gender had decreased in previous years, the differences related to education keep growing, and it was assumed that the health inequality in the countries of the new UE keeps increasing.

1. Methodology

The consisted of two parts. The analysis was started from checking the relations between the state of health determined by education as well as income. Variables for European countries in the form of (*SRH-self-rated health*), i.e.: Self-perceived health by educational attainment level, self-perceived health income quintile were used.

As in other works of the authoress, in order to perform the analysis the variables characterising self-rated health were transformed into the form of dichotomous variables with such categories as: an at least good health status (*very good and good*) and poor health status (*very poor and poor*). Data from the Eurostat database acquired from the survey Health variables of The European Statistics of Income and Living Condition (EU-SILC)³ were used in the empirical research. In order to present the trends in the formation of the phenomenon, the level of health unevenness was estimated in the countries of the so called new UE. The following countries were included in the research: Bulgaria, Czech Republic, Cyprus, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Malta, Poland, Slovakia,

---

³ The European Statistics of Income and Living Condition (EU-SILC) survey contains a small module on health, composed of 3 variables on health status and 4 variables on unmet needs for health care.

Slovenia, Romania. The levels of education and income of natural persons (Table 1) was taken into account in the empirical research. The time period includes the years 2006–2015.

Table 1. Classification of levels of education and income of natural persons

International Standard of Classification Education (ISCED)		Register according to the total value of equivalised income at one's disposal	
(ED0_2)	Pre-primary, primary and lower secondary education	(Q0_20)	First quintile group of equivalised income
(ED3_4)	Upper secondary and post-secondary non-tertiary education	(Q20_40)	Second quintile group of equivalised income
(ED5_8)	First and second stage of tertiary education	(Q40_60)	Third quintile group of equivalised income
		(Q60_80)	Fourth quintile group of equivalised income
		(Q80_100)	Fifth quintile group of equivalised income

Source: own study.

Methodology of the research is based on employment of measures of health inequalities, i.e. the Gini coefficient and the health concentration coefficient. The following formula was used in order to determine the $G(x)$ coefficient:

$$G(x) = \frac{\sum_{i=1}^n (2i - n - 1)x_i}{n^2 \bar{x}} \quad (1)$$

where the used symbols denote:

x_i – unit i -th value of the investigated phenomenon,

x – arithmetic mean,

i – position of a series,

n – sample size.

Values of the Gini index are within the range [0; 1], which can be divided into three parts: $\langle 0-0,3(3) \rangle$, $\langle 0,3(3)-0,6(6) \rangle$ and $\langle 0,6(6)-1 \rangle$, establishing the weight of the Gini index at the levels: low, medium and high [36].

Next, the health concentration index, which was introduced for the first time by Wagstaff et al. in 1989 [43]–[47], was determined. It is a measure of relative health related inequality, which means that the result of a measurement does not depend on the average standardised health status, and if everybody's health improved e.g. twice, the measure of inequalities would remain unchanged.

The results obtained from this relation can be used in an analysis within the time range and in international comparisons.

In our work, grouped data were used to calculate the index, which allowed to apply the following formula:

$$C = \frac{2}{\mu} \sum_{i=1}^T f_i \bar{x}_i R_i - 1 \quad (2)$$

where:

$\bar{x}_i$ – average health status in t -socio-economic group t ,

f_i – fraction of the socio-economic group t ,

μ – average health status, $\mu = \sum_{i=1}^T f_i \bar{x}_i$,

R_i – the rank of the socio-economic group t .

To check the estimates, an index of health concentration was calculated through estimation of the health regression index in terms of ranks according to the formula:

$$C = \frac{2 \text{cov}(R, x)}{\mu} \quad (3)$$

where:

$\text{cov}(R, x)$ – covariance of the variable representing ranks and health status.

R. Mangalore reports that it is possible to calculate C making use of the formula (3). However, for statistical concluding it is necessary to calculate the standard error for CI. Kakwani et al. (1997) [23] suggested a convenient regression approach' for this purpose, which also has the advantage of yielding an estimate of the CI itself. The convenient covariance result given above is used to define a convenient regression for the CI, given by

$$\frac{2\sigma_R^2}{x} x_i = \alpha_1 + \beta_1 R_i + \varepsilon_{1,i}$$

where σ_R^2 is the variance of R , $\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i$, R is the fractional rank of income and ε is an estimate of the C [27] [26].

The value of the index can range from -1 to $+1$, indicating whether health is concentrated around the negative (poor) status of the investigated social group ($C < 0$), or positive (good) status ($C > 0$) or evenly distributed ($C = 0$) on different values of the prosperity variable [10], [41].

Health distribution determined by the health concentration index was described by many authors [45] [39] [22], [40], [41], [42], [54], [55], [12], [53], [13], [18], [19], [20].

2. Results and discussion

Making use of the formula (1), the Gini index health GIH and the Gini index without health GIWH were calculated according to distinctive categories of the level of education and incomes of natural persons (Table 1). The level of positive concentration of health inequality measured with the Gimi index was determined with the use of the data collected in the ECHI studies taking into account those rating their health status at least as good. The level of negative concentration of health inequality was determined analogically, taking into account persons rating their health status as poor.

Small disproportions of values can be noticed in social groups divided into categories of the level of education within the time range from 2006 until 2015.

Table 2. Value of the Gini health index with division into level of education and income of natural persons in the years 2006–2015

Indexes of inequality	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
GIH-ED0-2	0.016	0.008	0.003	0.009	0.005	0.015	0.021	0.021	0.010	0.014
GIH-ED3-4	0.012	0.000	0.008	0.007	0.008	0.014	0.016	0.023	0.022	0.021
GIH-ED5-8	0.006	0.001	0.018	0.021	0.013	0.013	0.024	0.025	0.030	0.025
GIH-Q0_20	0.011	0.023	0.052	0.058	0.040	0.043	0.045	0.055	0.052	0.059
GIH-Q20_40	0.010	0.014	0.017	0.029	0.021	0.032	0.037	0.047	0.043	0.045
GIH-Q40_60	0.008	0.010	0.001	0.012	0.007	0.001	0.005	0.014	0.011	0.001
GIH-Q60_80	0.026	0.023	0.009	0.014	0.011	0.010	0.001	0.006	0.004	0.006
GIH-Q80_100	0.026	0.014	0.015	0.011	0.011	0.009	0.005	0.006	0.003	0.007

Source: own study.

The calculated health inequalities of the Gini index health according to education and income of social groups in the years 2006–2015 have low value. Yet the highest diversity and at the same time the highest average health inequality measured with the Gini index was observed in the social group with the lowest total equivalent disposable incomes (Q0_20).

During the 10 years of the research. The mean value of all indexes of the positive Gini index Health (ED0-2), (ED0-3-4), (ED0-5-8) was 0.014 and for the (Q0_20) (Q20_40) (Q40_60), (Q60_80), (Q80_100) it was 0.020. There was no significant downward trend of the education and income indexes in social groups in the years 2005–2015. It is obvious that there was an increase in health inequality, which does not concern only the rich in social groups (Q60_80), (Q80_100).

What is more, a similar situation was observed in the Gini index without health in terms of education and income groups in the years 2006–2015.

Table 3. The value of Gini index without health divided into categories of the level of education and income of natural persons in the years 2006–2015

Indexes of inequality	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
GIwH-ED0-2	0.023	0.007	0.018	0.004	0.003	0.016	0.019	0.016	0.008	0.009
GIwH-ED3-4	0.018	0.002	0.007	0.001	0.014	0.016	0.028	0.052	0.041	0.029
GIwH-ED5-8	0.013	0.009	0.034	0.042	0.041	0.063	0.105	0.104	0.142	0.092
GIwH-Q0_20	0.038	0.038	0.062	0.059	0.052	0.061	0.054	0.078	0.061	0.085
GIwH-Q20_40	0.016	0.031	0.019	0.028	0.027	0.038	0.042	0.071	0.070	0.057
GIwH-Q40_60	0.011	0.031	0.050	0.052	0.026	0.005	0.004	0.014	0.004	0.027
GIwH-Q60_80	0.064	0.071	0.069	0.062	0.028	0.060	0.041	0.050	0.018	0.075
GIwH-Q80_100	0.068	0.043	0.094	0.073	0.060	0.058	0.045	0.088	0.087	0.131

Source: own study.

On the average, the highest negative health inequality was found in two social groups with the category of the highest level of education (ED5-8) – 0.065 and the highest income of natural persons (Q80_100) – 0.075.

Next, values of positive and negative health concentration index divided into education and incomes of natural persons categories in the years 2006 – 2015 were calculated.

Table 4. Values of positive health concentration index divided into education and incomes of natural persons categories in the years 2006–2015

health concentration index	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
C(p)-ED0-2	0.049	0.048	0.036	0.039	0.039	0.038	0.040	0.044	0.041	0.034
C(p)-ED3-4	0.039	0.042	0.037	0.034	0.035	0.034	0.031	0.032	0.030	0.034
C(p)-ED5-8	0.046	0.046	0.050	0.045	0.049	0.047	0.046	0.041	0.041	0.046
C(p) -Q0_20	0.019	0.036	0.034	0.032	0.040	0.039	0.035	0.036	0.028	0.031
C(p)-Q20_40	0.008	0.036	0.033	0.029	0.032	0.028	0.031	0.031	0.030	0.028
C(p)-Q40_60	0.008	0.043	0.038	0.038	0.034	0.036	0.036	0.033	0.032	0.036
C(p)-Q60_80	0.023	0.048	0.044	0.040	0.039	0.040	0.039	0.041	0.037	0.040
C(p)-Q80_100	0.027	0.050	0.048	0.045	0.049	0.045	0.042	0.039	0.039	0.042

Source: own study.

Table 5. Values of negative health concentration index divided into education and incomes of natural persons categories in the years 2006–2015

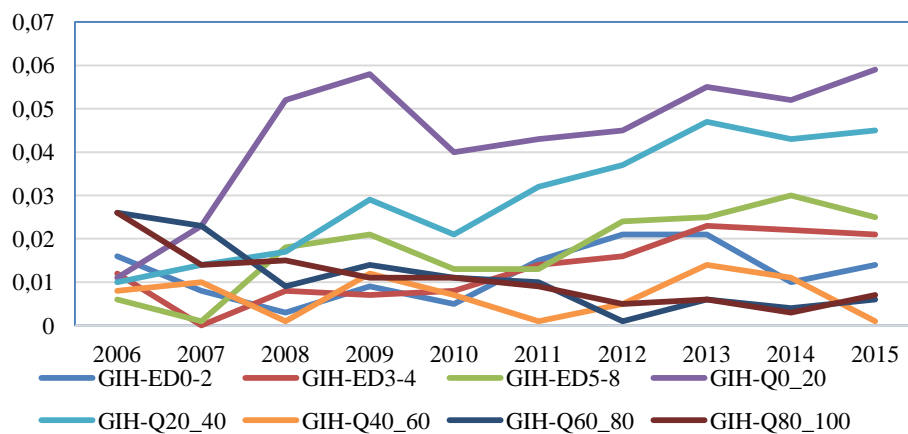
health concentration index	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
C(n)-ED0-2	-0.012	-0.014	-0.013	-0.020	-0.012	-0.020	-0.013	-0.010	-0.009	-0.011
C(n)-ED3-4	-0.004	-0.030	-0.021	-0.023	-0.023	-0.237	-0.013	-0.009	-0.009	-0.014
C(n)-ED5-8	-0.014	-0.010	-0.013	-0.019	-0.026	-0.016	-0.015	-0.023	-0.012	-0.016
C(n)-Q0_20	-0.002	-0.018	-0.016	-0.026	-0.011	-0.022	-0.017	-0.014	-0.003	-0.015
C(n)-Q20_40	-0.007	-0.011	-0.016	-0.016	-0.021	-0.025	-0.017	-0.011	-0.012	-0.001
C(n)-Q40_60	-0.003	-0.014	-0.014	-0.022	-0.022	-0.029	-0.011	-0.010	-0.013	-0.017
C(n)-Q60_80	-0.007	-0.012	-0.009	-0.017	-0.024	-0.031	-0.001	-0.014	-0.009	-0.018
C(n)-Q80_100	-0.018	-0.016	-0.008	-0.017	-0.002	-0.024	-0.023	-0.009	-0.007	-0.003

Source: own study.

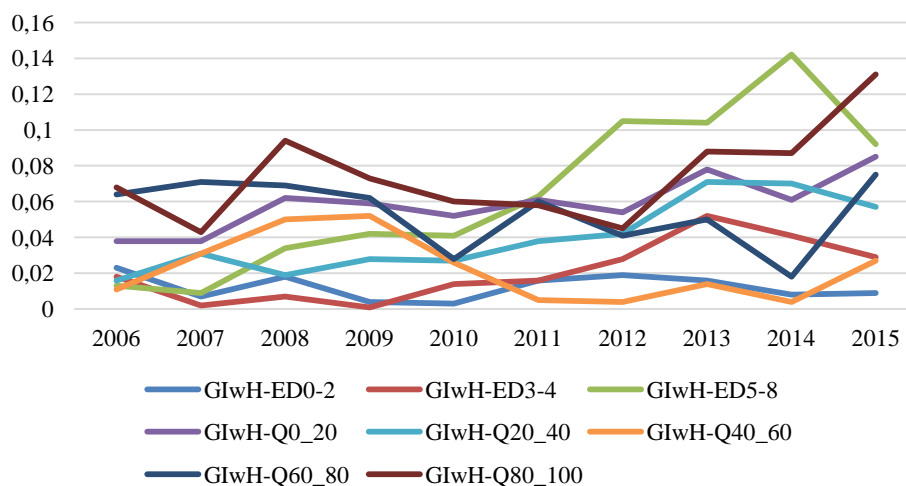
3. Conclusions

Subjective health measurement contributes to evaluation of health problems, weight of diseases and health needs at population level. The perceived health status is not a substitute for more objective indexes, but an index, which monitors, among other things, the relation between education, income and the level of health.

Health inequalities measured with the Gini index, positive and negative health analysed in terms of selected categories of education show differences (Figure 4). It results from specific determinants in functioning of the groups within a society with different levels of education and income.

Fig. 4. Gini index health according to education and income of social groups in the years 2006–2015

Source: own study.

Fig. 5. Gini index health according to education and income of social groups in the years 2006–2015

Source: own study.

The first hypothesis was, in the course of verification process, confirmed, proving that education is stronger than income determinant affecting the health inequalities in the population of new EU countries.

The second hypothesis was also confirmed. Estimated indicators showed, that during 10 years there was an increase in health inequalities in the countries of the new EU.

One of the major goals of the “Health 2020” is improvement of the health status parallel to reduction of health inequalities (World HEALTH Organisation, 2013). Monitoring inequalities in the field of health in all topics concerning health at the global, national and sub-national level and reducing inequalities in health must be a common target of all sectors of the society (governmental, non-governmental, organizations and institutions at the national, regional and local level), which is possible to implement through joint, integrated political strategies.

References

- [1] Abikulova A.K., Tulebaev K.A., Akanov A.A., Turdalieva B.S., Kalmahanov S.B., Kumar A.B., Grjibovski A.M., *Inequalities in self-rated health among 45+ year-olds in Almaty, Kazakhstan: a cross-sectional study*, “BMC public health” 2013, 13(1), p. 654.
- [2] Andreev E.M., McKee M., Shkolnikov V.M., *Health expectancy in the Russian Federation: a new perspective on the health divide in Europe*, “Bulletin of the World Health Organization” 2003, 81(11), pp. 778–787.

-
- [3] Alexopoulos E.C., Geitona M., *Self-rated health: inequalities and potential determinants*, "International journal of environmental research and public health" 2009, 6(9), pp. 2456–2469.
- [4] Balabanova D.C., McKee M., *Self-reported health in Bulgaria: levels and determinants*, "Scandinavian Journal of Social Medicine" 2002, 30(4), pp. 306–312.
- [5] Bem A., Ucieklak-Jeż P., *Health status of the rural population in Poland*, "Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development" 2014, 36(2), pp. 235–243.
- [6] Bem A., Siedlecki R., Prędkiewicz P., Ucieklak-Jeż P., Hajdikova T., *Hospital's financial health assessment. Gradient method's application*, [in:] *Enterprise and competitive environment. Conference proceedings 2015*, pp. 76–85.
- [7] Bobak M., Pikhart H., Hertzman C., Rose R., Marmot M., *Socioeconomic factors, perceived control and self-reported health in Russia. A cross-sectional survey*, "Soc Sci Med." 1998, 47 (2), pp. 269–279; [http://dx.doi.org/10.1016/S0277-9536\(98\)00095-1](http://dx.doi.org/10.1016/S0277-9536(98)00095-1).
- [8] Bobak M., Kristenson M., Pikhart H., Marmot M., *Life span and disability: a cross sectional comparison of Russian and Swedish community based data*, "Bmj" 2004, 329(7469), p. 767.
- [9] Carlson P., *Self-perceived health in east and west Europe: Another European health divide*, "Soc. Sci. Med." 1998, 46, p. 1355–1366.
- [10] Chen Z., Roy K., *Calculating concentration index with repetitive values of indicators of economic welfare*, "Journal of health economics" 2009, 28(1), pp. 169–175.
- [11] Chen Z., Eastwood D.B., Yen S.T., *A decade's story of childhood malnutrition inequality in China: where do you live does matter*, "China Economic Review" 2007, 18, pp. 139–154.
- [12] Darviri C., Artemiadis A.K., Tigani X., Alexopoulos E.C., *Lifestyle and self-rated health: a cross-sectional study of 3,601 citizens of Athens, Greece*, "BMC Public Health" 2011, 11(1), p. 619; <http://dx.doi.org/10.1186/1471-2458-11-619>.
- [13] Fukushige M., Ishikawa N., Maekawa S., *A modified Kakwani measure for health inequality*, "Health economics review" 2012, 10.
- [14] Gerdtham U.G., Johannesson M., Lundberg L., Isacson D., *A note on validating Wagstaff and van Doorslaer's health measure in the analysis of inequalities in health*, "Journal of Health Economics" 1999, 18 (1), pp. 117–124.
- [15] Gilmore A, McKee M, Rose R., *Determinants of and inequalities in self-perceived health in Ukraine*, "Soc Sci Med." 2002, 55 (12), pp. 2177–2188; [http://dx.doi.org/10.1016/S0277-9536\(01\)00361-6](http://dx.doi.org/10.1016/S0277-9536(01)00361-6).

- [16] Gilmore A.B., McKee M., Rose R., *Determinants of and inequalities in self-perceived health in Ukraine*, "Social Science & Medicine" 2003, 55(12), pp. 2177–2188.
- [17] Grigoriev P., Grigorieva O., *Self-perceived health in Belarus: Evidence from the income and expenditures of households survey*, "Demographic Research" 2011, 24, pp. 551–578.
- [18] Gundgaard J., *Income-related inequality in utilization of health services in Denmark: evidence from Funen County*, "Scandinavian Journal of Public Health" 2006, 34 (5), pp. 462–471.
- [19] Gundgaard J., Lauridsen J., *Decomposition of sources of income-related health inequality applied on SF-36 summary scores: a Danish health survey*, 2006.
- [20] Gundgaard J., Lauridsen J., *A decomposition of income-related health inequality applied to EQ-5D*, "European Journal of Health Economics" 2006, 7 (4), Health and Quality of Life Outcomes 4, Art. No. 53.
- [21] Janković J., Janević T., Knesebeck O.V.D., *Socioeconomic inequalities, health damaging behavior, and self-perceived health in Serbia: a cross-sectional study*, "Croatian Medical Journal" 2012, 53(3), pp. 254–262; <http://dx.doi.org/10.3325/cmj.2012.53.254>.
- [22] Jones A.M., Nicolas A.L., *Measurement and explanation of socioeconomic inequality in health with longitudinal data*, "Health Economics" 2004, 13, pp. 1015–1030.
- [23] Kakwani N.C., Wagstaff A., van Doorslaer E., *Socioeconomic inequalities in health: measurement, computation, and statistical inference*, "Journal of Econometrics" 1997, 77, pp. 87–103.
- [24] Keppel K., Pamuk E., Lynch J., et al., *Methodological issues in measuring health disparities. National Center for Health Statistics*, "Vital Health Statistics" 2005, 2 (141), pp. 1–16.
- [25] Knesebeck O., Geyer, S. *Emotional support, education and self-rated health in 22 European countries*, "BMC Public Health" 2007, 7, p. 272; <http://dx.doi.org/10.1186/1471-2458-7-272>.
- [26] Koolman X., Van Doorslaer E., *On the interpretation of a concentration index of inequality*, "Health economics" 2004, 13(7), pp. 649–656.
- [27] Mangalore R., Knapp M., Jenkins R., *Income-related inequality in mental health in Britain: the concentration index approach*, "Psychological medicine" 2007, 37(07), pp. 1037–1045.
- [28] Mielck A., Cavelaars A., Helmert U., Martin K., Winkelhage O., Kunst A., *Comparisons of health inequalities between East and West Germany*, "Eur. J. Public Health" 2000, 10, pp. 262–267.
- [29] Monden C.W., *Socioeconomic health inequalities in Latvia: a cross-sectional study*, "Scandinavian Journal of Public Health" 2004, 32(3), pp. 217–223.
- [30] Pająk A., <http://www.pfp.edu.pl/download/Forum13.pdf>.

- [31] Radevic S., Kocic S., Jakovljevic M., *Self-Assessed Health and Socioeconomic Inequalities in Serbia: Data from 2013 National Health Survey*, "Front. Pharmacol." 7, p. 140; <http://dx.doi.org/10.3389/fphar.2016.00140>.
- [32] Shkolnikov V.M., Andreev E.M., Leon D.A., McKee M., Meslé F., Vallin, J., *Mortality reversal in Russia: the story so far*, "Hygiea Internationalis" 2004, 4(1), pp. 29–80.
- [33] Shkolnikova M., Shalnova S., Shkolnikov V.M., Metelskaya V., Deev A., Andreev E., Vaupel J.W., *Biological mechanisms of disease and death in Moscow: rationale and design of the survey on Stress Aging and Health in Russia (SAHR)*, "BMC Public Health" 2009, 9(1), p. 293.
- [34] *Społeczne nierówności w zdrowiu w Polsce*, WHO Regional Office for Europe, 2012.
- [35] Supiyev et al., *Levels and distribution of self-rated health in the Kazakh population: results from the Kazakhstan household health survey 2012*, "BMC Public Health" 2014, 14, p. 768; <http://dx.doi.org/10.1186/1471-2458-14-768>.
- [36] Szajt M. *Przestrzeń w badaniach ekonomicznych*, Sekcja Wydawnictw Wydziału Zarządzania Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 2014.
- [37] Ucieklak-Jeż P., *Starzenie się ludności w krajach Europy*, "Pragmata tes Oikonomias" 2012, 6, ed. P. Ucieklak-Jeż, M. Kulesza, pp. 9–21.
- [38] Ucieklak-Jeż P., Bem A., Siedlecki R., *Availability of Healthcare Services in Rural Areas: The Analysis of Spatial Differentiation*, [in:] *New Trends in Finance and Accounting*, Springer, Cham, 2017, pp. 313–322.
- [39] Van Doorslaer E., Jones A., *The determinants of inequalities in self reported health: a validation of a new approach to measurement*, "Journal of Health Economics" 2003, 22, pp. 61–87.
- [40] Van Doorslaer E., Masseria C., *Income-Related Inequality in the Use of Medical Care in 21 OECD Countries*, "OECD Health Working Papers" 2004, No. 14, OECD Publishing; <http://dx.doi.org/10.1787/687501760705>.
- [41] Van Doorslaer E., Masseria C., Koolman X., *Inequalities in access to medical care by income in developed countries*, "Canadian Medical Association Journal" 2006, 174(2), pp. 177–183.
- [42] Van Doorslaer E., Wagstaff A., Bleichrodt H., et al., *Income-related inequalities in health: some international comparisons*, "Journal of Health Economics" 1997, 16, pp. 93–112.
- [43] Wagstaff A., *The bounds of the concentration index when the variable of interest is binary, with an application to immunization inequality*, "Health Economics" 2005, 14(4), pp. 429–432.
- [44] Wagstaff A., Paci P., van Doorslaer E., *On the measurement of inequalities in health*, "Social Science & Medicine" 1991, 33, pp. 545–557.
- [45] Wagstaff A., van Doorslaer E., *Measuring inequalities in health in the presence of multiple-category morbidity indicators*, "Health Economics" 1994, 3, pp. 281–291.

- [46] Wagstaff A., van Doorslaer E., Paci P., *Equity in the finance and delivery of health care: some tentative cross-country comparisons*, "Oxford Review of Economic Policy" 1989, 5, pp. 89–112.
- [47] Wagstaff A., van Doorslaer E., Watanabe N., *On decomposing the causes of health sector inequalities with an application to malnutrition inequalities in Vietnam*, "Journal of Econometrics" 2003, 112, pp. 207–223.
- [48] World Bank, *Quantitative Techniques for Health Equity Analysis: Technical Notes #7*. http://www1.worldbank.org/prem/poverty/health/wbact/health_eq_tn07.pdf [accessed: October 2006].
- [49] World Health Organization *Closing the Gap in a Generation: Health Equity Through Action on the Social Determinants of Health*. Final report of the commission on social determinants of health. Geneva, 2008, World Health Organization.
- [50] World Health Organization *Putting Our Own House in Order: Examples of Health-System Action on Socially Determined Health Inequalities*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe 2010.
- [51] World Health Organization *A European Policy Framework and Strategy for the 21st Century*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe 2013.
- [52] Xu K.T., *State-level variations in income-related inequality in health and health achievement in the US*, "Social Science & Medicine" 2006, 63, pp. 457–464.
- [53] Zere E., McIntyre D., *Inequities in under-five child malnutrition in South Africa*. *International*, "Journal for Equity in Health" 2003, 2 (7), <http://dx.doi.org/10.1186/1475-9276-2-7>.
- [54] Zhang Q., Wang Y., *Using concentration index to study changes in socioeconomic inequality of overweight among US adolescents between 1971 and 2002*, "International Journal of Epidemiology" 2007, 36 (4), pp. 916–925.
- [55] Zhang Q., Wang Y., *Socioeconomic inequality of obesity in the United States: do gender, age, and ethnicity matter?*, "Social Science & Medicine" 2004, 58 (6), pp. 1171–1180.

Wykształcenia i dochód determinantą zdrowia w Europie Środkowo-Wschodniej

Synopsis: Analizę opracowano na podstawie Health variables of The European Statistics of Income and Living Condition (EU-SILC), European Health Interview Survey (EHIS). Do analizy wykorzystano zmienną *SRH-self-rated health* w zależności od wykształcenia i dochodu. W toku pracy postawiono dwie hipotezy badawcze, które poddano weryfikacji w badaniach. *H1: Wykształcenie jest silniejszą od dochodu determinantą wpływającą na nierówności zdrowotne populacji w tzw. krajach nowej UE. H2: Stan nierówności zdrowotnej badany w okresie 2006–2015 roku zwiększa się w tzw. krajach nowej UE.*

Słowa kluczowe: nierówność zdrowotna, determinanty zdrowia, wykształcenie, dochód, współczynnik Giniego, health concentration index.

Piotr CYMANOW

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

Wpływ procesów migracyjnych na środowisko lokalne i sytuację osobistą migrantów zarobkowych

Synopsis: Polska jest krajem o wielowiekowych tradycjach migracyjnych. W następstwie wydarzeń związanych z akcesją do struktur europejskich w pierwszej dekadzie bieżącego stulecia nasz kraj doświadczył kolejnej fali odpływu migracyjnego – determinowanej szeregiem czynników o charakterze ekonomicznym. W artykule przedstawiono bilans korzyści i strat wynikających z masowych migracji poakcesyjnych ludności obszarów peryferyjnych. W każdej z wymienionych kategorii skoncentrowano się z jednej strony na następstwach procesów związanych z mobilnością, oddziałujących na procesy transformacji środowiska lokalnego migrantów, drugi aspekt dotyczył natomiast zmian zachodzących w rodzinach (gospodarstwach domowych) osób przebywających na zagranicznym wyjeździe zarobkowym.

Słowa kluczowe: migracje ludności, zasoby ludzkie, środowisko lokalne.

Wprowadzenie

Zjawisko migracji towarzyszy ludzkości praktycznie od zarania dziejów, permanentnie wpływając na jej losy. Wielokrotnie w wyniku wzmoczonych procesów mobilności dokonywały się przemiany oraz przewartościowania o charakterze społeczno-kulturowym, ekonomicznym czy politycznym. Doprowadziło to w różnych obszarach świata zarówno do burzenia istniejących, jak też budowy nowych form zorganizowania społecznego o zasięgu narodowym czy ponadpaństwowym.

Definicja procesów migracyjnych wywodzi się z łacińskiego terminu *migrare* – oznaczającego w naukach społecznych wędrowkę bądź przeniesienie się w inne (nowe) miejsce [4]. Zmiana ta może mieć zarówno charakter trwały, jak i czasowy (periodyczny – np. migracje sezonowe).

Przytaczana częstokroć, jedna z tradycyjnych definicji migracji autorstwa Everetta Lee określa migrację mianem „trwałej lub półtrwałej zmiany miejsca zamieszkania, przy czym nie czyni się żadnych ograniczeń, jeśli chodzi o odległość ruchu, jego przymusowy lub dobrowolny, wewnętrzny lub zewnętrzny

charakter” [5]. Z kolei opisując zjawisko mobilności na użytek statystyki publicznej (w ramach definicji Organizacji Narodów Zjednoczonych), migrację opisuje się często jako „przemieszczenie z określonego rejonu do innego lub też przemieszczenie się o ściśle określoną odległość, które odbyło się w danym interwale, skutkiem którego była zmiana miejsca zamieszkania” [16]. Wśród aktualnych przyczyn zmiany centrum życiowego Polaków dominują czynniki związane w głównej mierze z ich aktywnością zawodową. Dysparytet dochodowy wynikający z różnicy w poziomie zarobków w naszym kraju względem państw Europy Zachodniej stanowi jeden z podstawowych elementów mających wpływ na podjęcie decyzji o wyjeździe zarobkowym.

W poakcesyjnej rzeczywistości Polski migracja zarobkowa stała się zjawiskiem powszechnym, co spowodowane jest zanikiem barier komunikacyjnych i wpisuje się w ogólne tendencje rozwojowe współczesnych stosunków gospodarczych, społecznych czy politycznych. Mobilność związana z podejmowaniem pracy poza dotychczasowym miejscem zamieszkania staje się naturalnym mechanizmem powiększania obszaru rynku pracy, stając się jednocześnie elementem stabilizującym ową strukturę rynkową.

Analizując potencjalne skutki procesów migracyjnych, warto przyjrzeć się bliżej cechom szczególnym współczesnych migrantów zarobkowych z Polski. W ramach raportu Ministerstwa Gospodarki osoby takie można scharakteryzować za pomocą następujących elementów:

- osoba młoda, częściej mężczyzna (18–37 lat),
- pochodząca z regionów mniej zurbanizowanych (jako charakteryzujących się większymi różnicami w dochodach z uwagi na poziom bezrobocia i zatrudnienia, np. województwa podlaskie, małopolskie, podkarpackie),
- przemierzająca się zarówno do dużych miast, jak i regionów peryferyjnych w krajach przyjmujących,
- podatna na sieci migracyjne, związki historyczne i kulturowe,
- bezdzielna (czyli o mniejszym obciążeniu dla systemów społecznych państwa zatrudnienia, zasadniczo płatnik netto podatków w kraju przyjmującym),
- stosunkowo dobrze wykształcona,
- wykonująca prace niewymagające zbyt wysokich kwalifikacji (robotnik rolny, pomoc domowa, kelner, robotnik budowlany, kucharz, opiekunka dzieci i osób starszych),
- wykonująca prace wymagające wąskich specjalizacji (np. dentysta, chirurg klatki piersiowej, anestezjolog, glazurnik, masażysta, informatyk),
- transferująca część zarobków do kraju [10].

Następstwa procesów migracyjnych można poddawać analizie z rozmaitych punktów widzenia. Częstym przypadkiem odnoszącym się do współczesnych trendów w ocenie zjawiska mobilności staje się ocena kosztów oraz korzyści wyjazdów zarobkowych z perspektywy migranta i jego rodziny [6].

Migracja stanowi bowiem wyraz indywidualnej decyzji racjonalnej autonomicznej jednostki, motywowanej do wyjazdu chęcią poprawy swego poziomu życia. Podjęcie takiej decyzji wiąże się z koniecznością skonfrontowania korzyści związanych z szansą na wyższy poziom życia z kosztami, jakimi obciążony jest ten wyjazd – zarówno w wymiarze bezpośrednim, jak i w odniesieniu do kosztów alternatywnych, dotyczących utraconych korzyści z zaniechania migracji. Badacz współczesnych migracji zarobkowych Michael Todaro akcentuje tutaj pojawienie się modelu indywidualnych korzyści netto [15], zasadne staje się również określenie typu migracji, wpływającego na realną wielkość korzyści odnoszonych przez migranta i jego rodzinę [14].

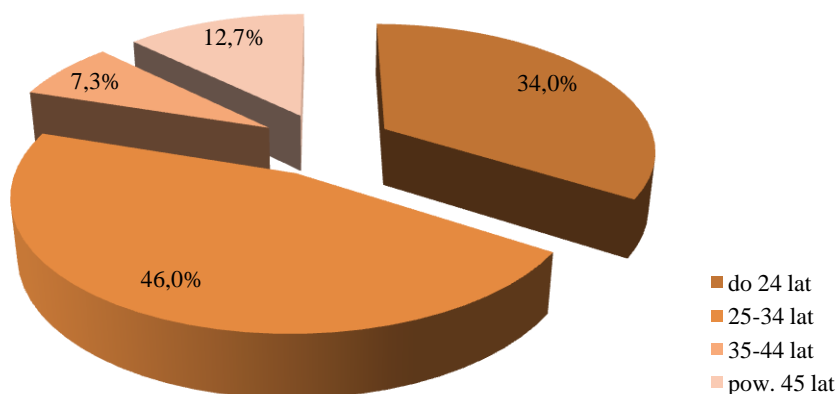
W Polsce, będącej krajem doświadczającym istotnego odpływu migracyjnego, poznanie motywacji oraz efektów tego procesu od pewnego czasu wywołuje szczególne zainteresowanie, tak w sferze społeczno-gospodarczej, jak i politycznej [9]. Należy bowiem pamiętać, iż bilans kosztów oraz korzyści będących następstwem migracji stanowi istotną przesłankę nie tylko w kontekście podejmowania decyzji migracyjnych, ale może również posłużyć do oceny samych efektów owego procesu w sensie *ex post*, stanowiąc istotne wskazówki w zakresie funkcjonowania tzw. obszarów migracyjnych, z uwzględnieniem przyszłych przeobrażeń tych terenów.

1. Specyfika polskich migracji poakcesyjnych na przykładzie badanej grupy

Współczesne procesy migracyjne dotyczą w znaczącym stopniu ludzi młodych. Jest to wynikiem dużej mobilności tej grupy wiekowej, znaczącej elastyczności w sferze zawodowej, a także otwartości na wyzwania dzisiejszego świata. Jest to również efekt kształtu dzisiejszego otwartego rynku pracy – który niejako wymusza mobilność, dając w erze postindustrialnej możliwości realizowania swojego potencjału w wymiarze ponadnarodowym. Niniejsza praca przedstawia wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w 2015/2016 roku na próbie 150 osób (74 kobiet i 76 mężczyzn) wykonujących pracę zarobkową poza Polską, pochodzących z obszarów peryferyjnych Małopolski i Podkarpacia. Dobór próby badawczej miał charakter celowy, wywiad przeprowadzono z wykorzystaniem poczty elektronicznej. Struktura wiekowa respondentów (ryc. 1) przedstawiała się następująco: osoby młode (do 24 lat – 34%, przedział 25–34 lat – 46% populacji, osoby w średnim wieku – 7,3% (wiek 35–44), w grupie powyżej 45 roku ujętych zostało 12,3% ogółu osób poddanych badaniu.

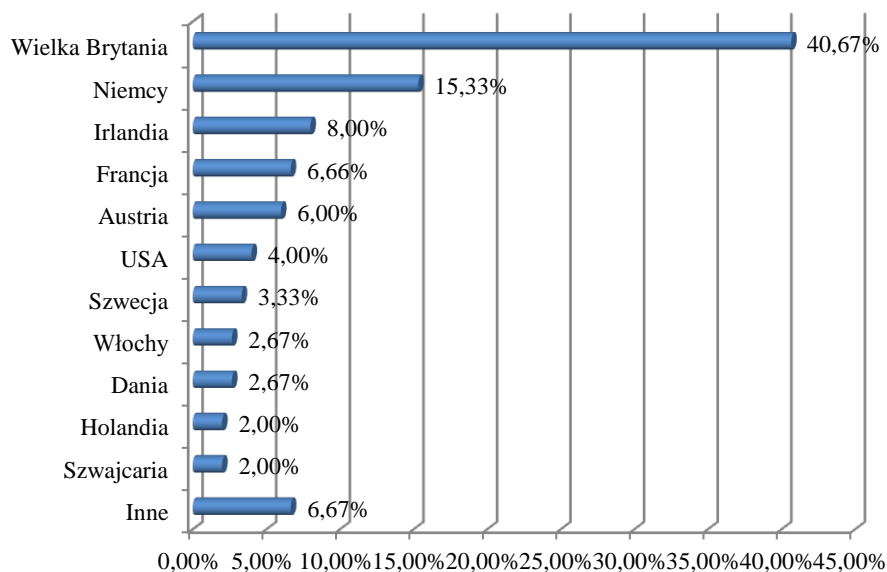
Drugim istotnym elementem opisującym współczesne migracje Polaków jest kierunek, w jakim udają się oni, poszukując pracy. Z badań wynika, iż w głównej orbicie zainteresowań od lat niezmiennie pozostają kraje europejskie – jak Wielka Brytania czy Niemcy, udział krajów skandynawskich oraz obszar poza-

europyjski posiada w wyborach migrantów mniejsze znaczenie. Szczegółowy podział respondentów wg miejsca pobytu przedstawia ryc. 2.

Ryc. 1. Struktura wiekowa respondentów

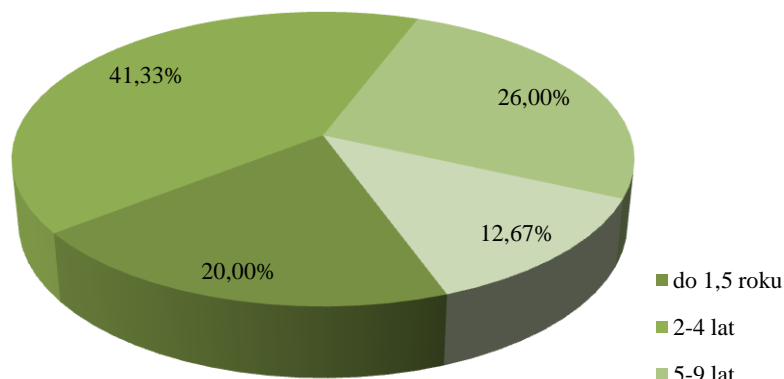
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Ryc. 2. Kraj aktualnego pobytu badanych osób (w % wskazań)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Niezwykle istotnym elementem – również z punktu widzenia tematyki niniejszego artykułu – jest także długość okresu przebywania migrantów poza macierzystym miejscem zamieszkania (ryc 3).

Ryc. 3. Okres przebywania na migracji badanych osób (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Badania dowodzą, iż dominującą grupę (ponad 40% ogółu) stanowią osoby przebywające na wyjeździe relatywnie krótko (2–4 lata). Co piąty respondent deklaruje staż do 18 miesięcy, 26% to respondenci przebywający na migracji powyżej 5 lat, zaś co ósmy badany przebywa poza Polską powyżej 10 lat.

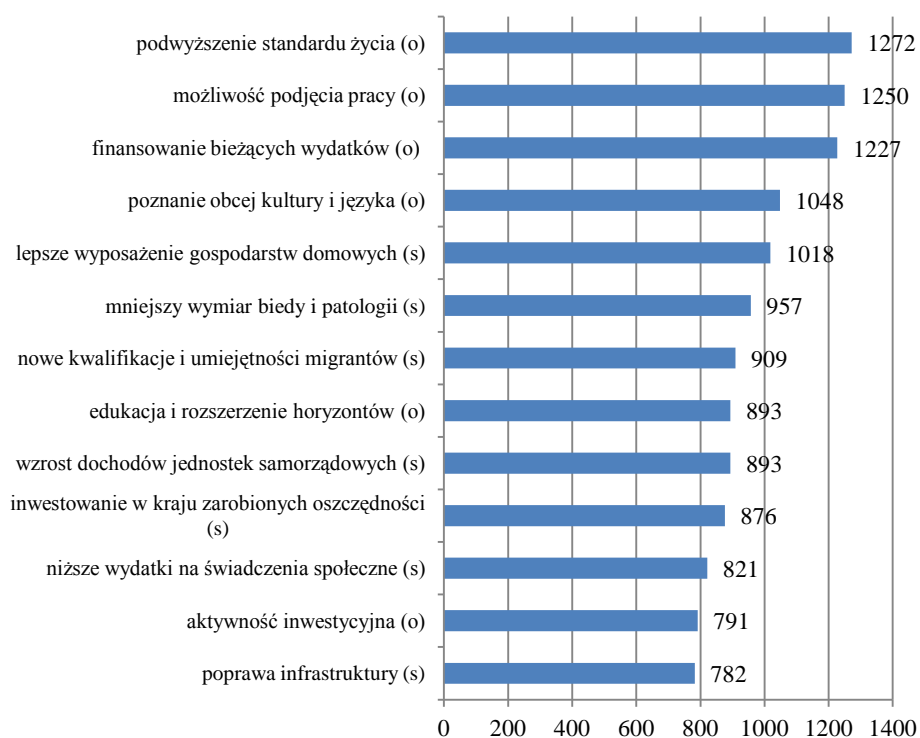
2. Ocena korzyści wynikających z wyjazdów zarobkowych mieszkańców obszarów peryferyjnych

Nasilenie współczesnych migracji zarobkowych coraz częściej związane jest z przemieszczaniem się poszczególnych grup społecznych i etnicznych w sposób wielokierunkowy, co oznacza, iż wiele krajów staje się jednocześnie źródłem oraz celem migracji [2]. Utrudnia to znacząco klasyfikację poszczególnych fal migracji, powodując też istotny problem w oszacowaniu skutków tych przepływów zarówno dla krajów przyjmujących, jak i generujących migrację. Istotny wpływ na wymiar i kierunki przepływu zasobów ludzkich posiada czynnik związany z poziomem rozwoju gospodarczego poszczególnych krajów – kojarzony przede wszystkim z tzw. zjawiskiem konwergencji, oznaczającym dążenie do wyrównywania się poziomu życia (związanego m.in. z wysokością dochodów realnych) w poszczególnych krajach [3].

W przypadku krajów emigracji netto (do jakich należy zaliczyć Polskę) pozytywne skutki wyjazdów zarobkowych stają się widoczne w dłuższym okresie, jednakże ważnym warunkiem jest tutaj zaistnienie fali wtórnej – związanej z migracjami powrotnymi [7]. Korzyści te odnoszą się do zdobycia przez emigrantów nowych kwalifikacji, wiedzy, doświadczenia oraz umiejętności pozwalających na pełne wykorzystanie zdobytego na migracji kapitału finansowego.

Trzeba przy tym pamiętać, iż emigracja czasowa wywołana dużym poziomem bezrobocia w kraju macierzystym stanowi idealne narzędzie łagodzenia nierównowagi na rynku pracy, zapewniając godziwą egzystencję pozostających w kraju członków gospodarstw domowych. Oceniając wpływ emigracji, w literaturze przedmiotu podkreśla się często istotne zróżnicowanie regionalne, przekładające się na zmienną dynamikę w zakresie rozwoju gospodarczego i społecznego nie tylko na poziomie pojedynczych osób czy rodzin, ale także w odniesieniu do całych miejscowości czy powiatów [13].

W ramach prowadzonych badań wyodrębniono 6 głównych korzyści związanych z osobistą sytuacją migrantów i ich rodzin oraz 7 czynników mających pozytywny wpływ na funkcjonowanie środowiska lokalnego respondentów. Każdy z ankietowanych ocenił poszczególne warianty w ramach skali 1–10 punktów. Sumaryczne wyniki zostały przedstawione na ryc. 4.

Ryc. 4. Ranking korzyści związanych z procesami migracyjnymi (w pkt.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Z przedstawionych danych wynika, iż najwyższe oceny uzyskała grupa czynników związana ze statusem materialnym badanych osób (w ramach grupy

korzyści osobistych, oznaczonych literą o). Za najważniejsze pozytywy wynikające z podjęcia decyzji o wyjeździe zarobkowym uznano podwyższenie standardu życia i sam fakt aktywizacji zawodowej. Duże znaczenie posiadała też możliwość utrzymania płynności finansowej gospodarstwa domowego i bieżąca obsługa zobowiązań. Za istotną korzyść pozamaterialną uznano też możliwość poznania obcej kultury i naukę języka w kraju docelowym. W ogólnym rankingu najwyżej ocenione czynniki środowiskowe (oznaczone literą s), zostały sklasyfikowane dopiero na 5–7 miejscu. Respondenci docenili tutaj ogólny wzrost możliwości gospodarstw domowych poprawiający funkcjonowanie rodzin poprzez podniesienie ich statusu w środowisku lokalnym oraz ograniczenie ubóstwa i związanych z tym przejawów zachowań patologicznych. Istotnym, podkreślanym już wcześniej, pozytywnym następstwem migracji stało się również zdobycie nowych umiejętności i doświadczeń zawodowych – mogących w perspektywie powrotu do kraju zaowocować nie tylko korzyściami osobistymi, ale także zwiększyć skalę aktywności w inicjatywach podejmowanych na rzecz miejscowej społeczności.

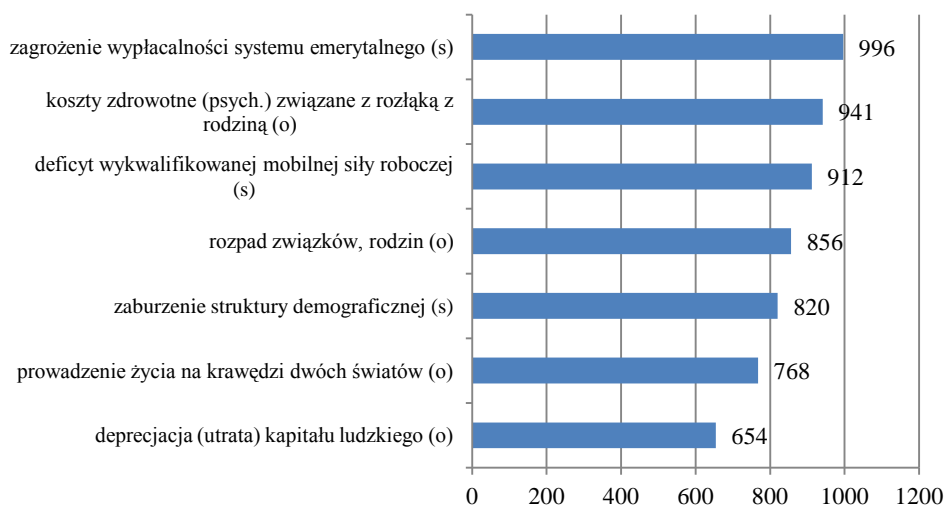
3. Analiza strat związanych z odpływem migracyjnym

Poza opisanymi wcześniej pozytywnymi skutkami procesów migracyjnych w całościowym bilansie trzeba również pamiętać o stratach i zagrożeniach będących następstwem mobilności. W ujęciu lokalnego rynku pracy istotnym problemem staje się masowy wyjazd młodych, dobrze wykształconych osób, prowadzący do pogłębienia niedopasowania popytu i podaży pracy. Znacząca skala migracji jest też przyczyną deprecjacji kapitału ludzkiego oraz spowolnienia aktywności ekonomicznej czy społecznej w skali lokalnej. Utrata wysoko wykwalifikowanych, profesjonalnych pracowników („drenaż mózgów”) uważana jest często za jedno z największych niebezpieczeństw migracji [8], wywołujących długofalowe skutki związane z ograniczeniami cywilizacyjnymi obszarów peryferyjnych. Istotnym problemem staje się również przeznaczenie transferowanych do kraju środków pochodzących z pracy zarobkowej za granicą (tzw. *remittances*), gdyż nierównomierna skala wpływu migracji na mikroregiony i regiony kraju pochodzenia migranta jest ściśle skorelowana z przepływem wspomnianych zasobów kapitałowych [12].

Wśród istotnych kosztów ponoszonych przez kraje migracji netto wymienić należy również pogorszenie sytuacji demograficznej kraju macierzystego, wpływające na przyspieszenie procesów starzenia się społeczeństwa, a także pogorszenie się relacji zachodzącej pomiędzy osobami aktywnymi zawodowo w kraju macierzystym a osobami otrzymującymi świadczenia emerytalno-rentowe – skutkujące w perspektywie problemami z wypłacalnością systemu świadczeń społecznych [11].

Omawiając negatywne następstwa procesów migracyjnych, nie sposób też nie wspomnieć o kosztach społecznych związanych z rozłąką z osobami bliskimi. Poza zaburzeniami w porządku funkcjonowania rodziny i problemami wychowawczymi obserwuje się często zmiany w systemie wartości migrantów i ich rodzin. Jest to związane z dominacją postaw konsumpcjonistycznych kosztem dbałości o utrzymanie więzi i zachowanie spójności pomiędzy osobami bliskimi [1].

Wnioski płynące z przeglądu literatury pokrywają się z wynikami badań przedstawionymi na ryc. 5.

Ryc. 5. Ranking zagrożeń i strat związanych z procesami migracyjnymi (w pkt.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Wśród głównych zagrożeń wynikających z nasilenia zjawiska odpływu migracyjnego dominują czynniki związane z potencjalnymi trudnościami w realizacji świadczeń emerytalno-rentowych ze strony systemu ubezpieczeń społecznych, spowodowane zmniejszeniem wpływu składek. Stan ten wynika w głównej mierze z mobilności młodych pracowników decydujących się na podjęcie pracy za granicą, z drugiej zaś strony stanowi konsekwencję przechodzenia na emeryturę znaczącego liczebnie pokolenia wyżu powojennego i związanymi z tym zwiększonymi wydatkami instytucji odpowiedzialnych za wypłatę świadczeń. Wspomniana mobilność wywołuje też inne negatywne skutki dotyczące społeczności lokalne – deficyt pracowników w wielu branżach odbija się negatywnie na dostępności i kosztach wielu usług związanych z codziennym funkcjonowaniem, co dotyka przede wszystkim obszarów peryferyjnych, z których odpływ migracyjny jest relatywnie największy.

Natomiast wśród czynników osobistych decydujących o negatywnej ocenie procesów migracyjnych na plan pierwszy wysuwają się problemy zdrowotne (głównie natury psychicznej) będące następstwem długotrwałej rozłąki. Zaburzenie struktury rodzinnej w największym stopniu dotyka dzieci i młodzież, problem tzw. „eurosieroctwa” i związanej z tym alienacji stanowi istotne zagrożenie dla trwałości późniejszych relacji społecznych. Długi okres trwania wyjazdów zarobkowych i stopniowy zanik bezpośrednich kontaktów jest też niestety częstą przyczyną rozpadu związków, powoduje trwałą degradację struktury społecznej w układzie lokalnym.

Podsumowanie

W artykule dokonano analizy następstw współczesnych migracji zarobkowych. Skupiono się na ocenie korzyści i zagrożeń, analizując wpływ mobilności w dwóch aspektach: oddziaływaniu tego zjawiska na sytuację osobistą migrantów i ich rodzin oraz – w szerszym ujęciu – funkcjonowaniu środowiska lokalnego w kraju macierzystym. W rankingu korzyści związanych z migracjami dominowały czynniki związane z sytuacją osobistą migrantów. Podkreślali oni aspekty finansowe wyjazdów, dotyczące podwyższenia standardu życia, zwiększenia płynności finansowej gospodarstw domowych, oraz możliwość aktywizacji zawodowej osób pozostających wcześniej bez stałego zatrudnienia. W wymiarze korzyści pozamaterialnych akcentowano walory edukacyjne i poznawcze związane z pobytem na migracji. W odniesieniu do korzyści postrzeganych z punktu widzenia społeczności lokalnej respondenci za istotne uznali ograniczenie wymiaru ubóstwa i związanych z tym przejawów patologii oraz wzrost kwalifikacji zawodowych migrantów mogący w przyszłości zaprocentować na rodzimym rynku pracy.

Z kolei w rankingu strat i zagrożeń wynikających z procesów mobilnościowych najwyższe lokaty zajęły czynniki o charakterze środowiskowym – związane z deficytem wykwalifikowanej siły roboczej oraz ryzykiem funkcjonowania systemu świadczeń społecznych. Wśród negatywnych aspektów migracji w ujęciu osobistym respondenci podkreślali głównie koszty zdrowotne wynikające z rozłąki oraz powiązane z nią ryzyko osłabienia więzi i rozpadu związków rodzinnych.

Literatura

- [1] Bednarek W., *Spoleczne koszty migracji. Analiza zjawiska na przykladzie wspolczesnych migracji pracowniczych na Ukrainie*, „Roczniki Teologiczne” 2015, t. 62, z. 1, s. 133.

-
- [2] Castels St., Miller M., *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, Palgrave Macmillan Press, London 2003.
- [3] Duszczyk M., *Swoboda przepływu pracowników – dylematy związane z integracją Polski z Unią Europejską*, „Studia Europejskie” 1999, nr 2, s. 91–104.
- [4] *Encyklopedia powszechna PWN*, wyd. 3, PWN, Warszawa 1985, s. 102.
- [5] Górny A., Kaczmarczyk P., *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, „Prace Migracyjne” 2003, ISS, 49.
- [6] Huber U., *Vom Brain Drain zum Brain Gain. Die Auswirkungen der Migration von Hochqualifizierten auf Aufgabe- und Aufnahmeländer*, Friedrich Ebert-Stiftung, Bonn 2003, s. 77.
- [7] Kałuża-Kopias D., *Demograficzne skutki międzynarodowych migracji w wybranych krajach Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem Polski*, [w:] *Polityka społeczna wobec przemian demograficznych*, „Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2014, nr 167.
- [8] Keeley B., *International Migration: The human face of globalization*, OECD, Summary in Polish, 2009, s. 6.
- [9] Lewicki P., Markowski E., *Teoretyczne spojrzenie na rolę migracji zasobów pracy w kontekście globalizacji*, [w:] *Człowiek i organizacja – dylematy współczesnego zarządzania*, red. W. Harasim, Wyższa Szkoła Promocji, Warszawa 2014, s. 102.
- [10] Ministerstwo Gospodarki, *Wpływ emigracji zarobkowej na gospodarkę Polski*, Departament Analiz i Prognoz, Warszawa 2007, s. 10.
- [11] Okólski M., *Coast and benefits of migration for Central European countries*, „CMR Working Paper” 2007, No. 7/65.
- [12] Puzio-Waławik P., *Společno-ekonomiczne skutki migracji Polaków po akcesji Polski do Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe PTE” 2010, nr 8, Kraków, s. 187–188.
- [13] *Společne skutki poakcesyjnych migracji ludności Polski*, Raport Komitetu Badań nad Migracjami PAN, Warszawa 2014, s. 64.
- [14] Stark O., *Korzyści z migracji sezonowej*, „Biuletyn Migracyjny”, nr 14, Ośrodek Badań nad Migracjami UW, Warszawa 2007, s. 1.
- [15] Todaro M., *Internal Migration in Developing Countries: A Review of Theory, Evidence, Methodology and Research Priorities*, International Labour Office, 1976.
- [16] UN, *Recommendations on Statistics of International Migration*, New York 1998, United Nations.

The effect of mobility processes on the local environment and personal situation of economic migrants

Summary: Poland is a country with a long tradition of migration. In the wake of the events related to the access to the EU structures, the first decade of this century witnessed another wave of emigration from our country - determined with a series of economic factors. The article presents the balance of benefits and losses following from mass migrations of the populations of peripheral areas after the EU access. For each of the following categories, the author focuses on the one hand on the consequences of the mobility processes affecting the transformations of the migrants' local environment, while the other aspect is related to the changes in the families (households) of the people who were staying abroad for economic purposes.

Keywords: population migrations, human resources, local environment.

VARIA

Ewa BITNER

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Wybrane metody dydaktyczne umożliwiające rozwój młodych ludzi i przeciwdziałanie porzucaniu szkół

Synopsis: W artykule zaprezentowano metody dydaktyczne. Reforma szkolnictwa wszystkich szczebli powinna zaspokoić potrzeby każdego ucznia czy studenta. Różnorodność form edukacyjnych pozwala na uzupełnienie odpowiedniej wiedzy i nabycie niezbędnych umiejętności, aby znaleźć swoje miejsce na wymagającym współczesnym rynku pracy.

Słowa kluczowe: formy edukacyjne, kreatywność, szkolnictwo.

Wprowadzenie

Pierwszy Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań w Polsce po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej przeprowadzony został na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 1 kwietnia do 30 czerwca 2011 roku, według stanu z 31 marca 2011 r.

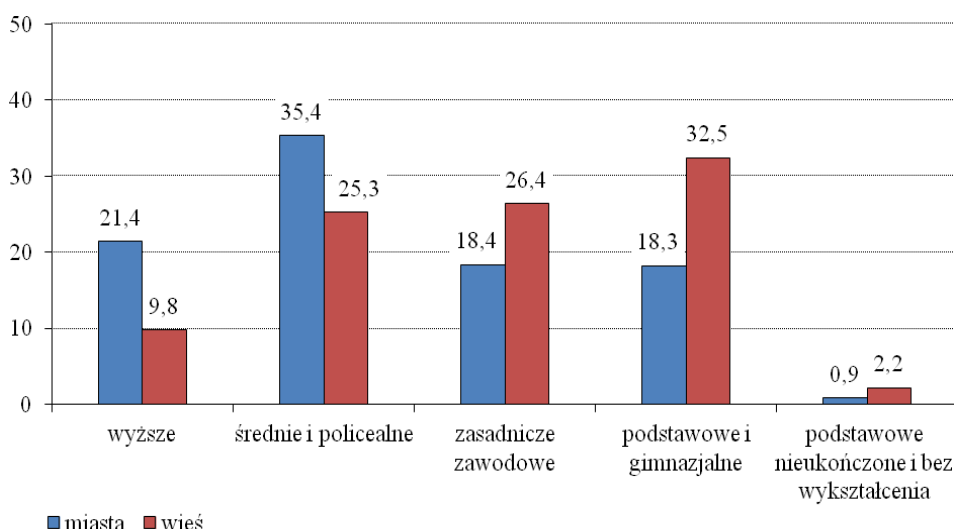
Spis ten między innymi wskazał na poziom wykształcenia ludności w Polsce. Wszystkim osobom w wieku 13 lat i więcej ustalano najwyższy ukończony poziom wykształcenia, niezależnie od tego, czy był on uzyskany w szkole dziennej, wieczorowej czy w systemie zaocznym. Podstawą zaliczenia osoby do danego poziomu wykształcenia było posiadane świadectwo lub dyplom ukończenia szkoły.

Pozytywnym zjawiskiem obserwowanym w latach, które upłynęły od ostatniego spisu (przeprowadzonego w 2002 roku), jest wzrost poziomu wykształcenia ludności Polski. W okresie międzyspisywym odsetek osób o wykształceniu co najmniej średnim wzrósł z 41,4% w 2002 roku do 48,2% w roku 2011, tj. o 6,8 pkt. procentowego. Jednak największą dynamikę odnotowano w odniesieniu do osób o wykształceniu wyższym, których udział zwiększył się z 9,9% w 2002 do ponad 16,8% w 2011 roku (tj. 6,9 pkt. procentowego) wśród ogółu ludności w wieku 13 lat i więcej.

W 2011 roku blisko 29% mężczyzn i prawie 34% kobiet ukończyło szkoły średnie lub policealne. Natomiast w roku 2002 absolwentów takich szkół było wśród mężczyzn 27,6% oraz 35,1% wśród kobiet.

Czynnikiem różnicującym strukturę ludności według poziomu wykształcenia jest również miejsce zamieszkania. Na wykresie 1 przedstawiono ludność faktycznie zamieszkałą w wieku 13 lat i powyżej według poziomu wykształcenia i miejsca zamieszkania w 2011 roku. W porównaniu do wyników NSP 2002 zarówno w miastach, jak i na wsiach odnotowano znaczny wzrost osób z wykształceniem wyższym. Według wyników NSP 2011 ponad 21% ludności w miastach i blisko 10% mieszkańców wsi legitymowało się wykształceniem wyższym. W NSP 2002 struktura przedstawiała się odpowiednio: 13,2% w miastach i 4,2% na wsi. W okresie międzypisowym – w odniesieniu do osób o wykształceniu średnim (łącznie z policealnym) – nie zaobserwowano tak znaczących zmian. Niemniej oznacza to, że już przeszło połowa ludności miejskiej posiada wykształcenie co najmniej średnie, natomiast na wsi udział ten wynosi ok. 35%.

Na tle innych krajów Unii Europejskiej Polska wypada dobrze w zakresie wykształcenia ludności oraz wskazuje na prawidłowy system edukacji. Oczywiście należy nadal dbać o jakość kształcenia i otaczać opieką młodzież, która zamierza porzucić szkołę.

Wykres 1. Ludność faktycznie zamieszkała w wieku 13 lat i więcej według poziomu wykształcenia* i miejsca zamieszkania w 2011 r. (w %)

Źródło: dane z GUS.

1. Metody nauczania

Metody nauczania to celowo i systematycznie stosowany sposób pracy nauczyciela z uczniami, który umożliwia uczniom opanowanie wiedzy wraz z umiejętnością posługiwania się nią w praktyce, jak również rozwijanie zdolności i zainteresowań poznawczych uczniów.

Dobór metod nauczania zależy od:

- wieku uczniów,
- treści nauczania – to całokształt podstawowych umiejętności, wiadomości z dziedziny nauki, techniki, kultury, sztuki oraz praktyki społecznej, przewidziany do opanowania przez uczniów podczas ich pobytu w szkole. Treść ta, będąc głównym czynnikiem dydaktycznego i wychowawczego oddziaływania na dzieci, młodzież i dorosłych, powinna odzwierciedlać aktualne oraz przyszłe, przewidywane potrzeby społecznego, zawodowego i kulturalnego życia kraju, a także potrzeby poszczególnych osób,
- celów i zadań pracy dydaktyczno-wychowawczej,
- organizacji i środków, których zamierza użyć nauczyciel.

Każda z metod nauczania zawiera dwa elementy:

- przygotowanie materiału nauczania,
- pracę z uczniami.

Klasyfikacja metod nauczania, ze względu na ciągle pojawiające się nowe, nie jest ujednolicona. Poniżej zaprezentowane zostały wybrane klasyfikacje metod dydaktycznych [3].

Klasyfikacje metod według wybranych autorów opracowań pedagogicznych w Polsce

Podział Cz. Kupisiewicza [2] z dodanymi metodami aktywizującymi:

- metody oparte na słowie: wykład, opowiadanie, pogadanka¹, opis, dyskusja, praca z książką,
- metody oparte na obserwacji i pomiarze: pokaz, pomiar,
- metody oparte na praktycznej działalności uczniów: laboratoryjna, zajęć praktycznych,
- metody aktywizujące: burza mózgów, sytuacyjna, inscenizacji, problemowa itp.

Klasyfikacja metod oparta na koncepcji wielostronnego nauczania-uczenia się Wincentego Okonia²:

---

¹ Pogadanka polega na rozmowie nauczyciela z uczniem, przy czym nauczyciel jest osobą ukierunkowującą rozmowę. Nauczyciel stawia uczniom kolejne pytania, na które otrzymuje od nich odpowiedzi. Wyróżnia się następujące rodzaje pogadanek: wstępną, informacyjną, utrwalającą, kontrolną, przedstawiającą nowe wiadomości.

² Teoria kształcenia wielostronnego – forma kształcenia polegająca na ujmowaniu w procesie nauczania trzech komponentów:

- działalności poznawczej, czyli nabywania wiedzy,

-
- metody asymilacji wiedzy – uczenie się przez przyswajanie: pogadanka, dyskusja, wykład, praca z książką,
  - metody samodzielnego dochodzenia do wiedzy – uczenie się przez odkrywanie, klasyczna metoda problemowa, metoda przypadków, metoda sytuacyjna, giełda pomysłów³, mikronauczanie, gry dydaktyczne⁴,
  - metody waloryzacyjne – uczenie się przez przeżywanie; metody impresyjne, metody ekspresyjne,
  - metody praktyczne – uczenie się przez działanie, metody ćwiczebne, metody realizacji zadań wytwórczych.
- Klasyfikacja według T. Nowackiego [4]:
- metody nauczania teoretycznego: wykład, pogadanka, dyskusja, opis, opowiadanie, wyjaśnienie,
  - metody nauczania praktycznego: rozwijanie umiejętności, pokaz, ćwiczenie, instruktaż, inscenizacja.
- Klasyfikacja według K. Kruszewskiego [1]:
- metody słowne;
  - metody oglądowe;
  - metody praktyczne;
  - metody gier dydaktycznych.
-

- działalności praktycznej, czyli nabywania umiejętności,
  - strony afektywnej, czyli emocjonalnego nastawienia ucznia do nauki.
- ³ Giełda pomysłów stanowi odmianę metod problemowych i należy do grupy metod gier dydaktycznych. Nazywana jest także burzą mózgow. Służy zachęcaniu uczniów do wymyślenia śmiałych pomysłów dotyczących rozwiązania zadania czy problemu, do wysuwania hipotez. Ma na celu wynalezienie jak największej liczby twórczych pomysłów, często niepowtarzalnych i zaskakujących, zgodnie z zasadą, iż pierwsza myśl jest zawsze najlepsza. Po zebraniu wszystkich pomysłów zostają one przedstawione grupie i poddawane są ocenie. Omawiana metoda traktowana jest jako metoda odroczonej oceny. Oparta jest na intuicji oraz wyobraźni, a także na poniższych ogniwach:
- wytwarzaniu sytuacji problemowej,
  - wytwarzaniu pomysłów,
  - sprawdzaniu, wartościowaniu i wyborze najlepszych pomysłów.
- ⁴ Gra dydaktyczna jest metodą nauczania wykorzystującą grę jako formę ułatwiającą zdobywanie wiedzy i umiejętności. Czynnikiem charakteryzującym tę metodę jest zabawa, która jest niezwykle przydatna w procesie uczenia. Gra stanowi odmianę wyżej wspomnianej zabawy i polega na przestrzeganiu ściśle określonych zasad. Służy to poszanowaniu norm oraz przyzwyczajaniu do zwycięstw czy porażek. Można wyróżnić:
- metodę symulacyjną – dotyczy analizy problemów odtwarzanych przez uczniów. Wyniki są porównywane z rozwiązaniami faktycznymi, stanowią symulację, której przedmiotem jest rzeczywistość. Wymaga ona aktywności uczniów biorących udział w grze, a także podlega ściśle określonym regułom;
  - metodę sytuacyjną – ma ona za zadanie kształtowanie u uczniów umiejętności wszechstronnego analizowania dylematów czy problemów. Stanowi odniesienie do sytuacji fikcyjnych, ale bardzo prawdopodobnych;
  - metodę inscenizacji (zabawy inscenizacyjne) – dotyczy odtwarzania roli czy dialogu w sytuacji fikcyjnej, np. wcielanie się w bajkową rolę. Ma wpływ na wychowanie emocjonalne oraz intelektualne.

2. Kreatywny nauczyciel – nauczyciel z wyobraźnią

Termin kreatywność pochodzi od łacińskiego *creatio* – tworzenie. Kreatywność to wymyślanie, eksperymentowanie, wnoszenie czegoś nowego do już istniejących form. Należy ją pielęgnować, aby nie została zablokowana; potrzebuje wyobraźni, spontaniczności, marzeń, pomysłu oraz refleksji. Wyobraźnia dostarcza kreatywnych pomysłów, natomiast dzięki spontaniczności kreatywność pozostaje żywa. Zatem praca nauczyciela na rzecz rozwijania kreatywności dzieci i młodzieży jest zadaniem niezwykle odpowiedzialnym i trudnym. Wymaga przede wszystkim przekonania, że w każdej jednostce tkwi potencjał twórczy i drzemią predyspozycje do kreatywnego myślenia i działania. Potrzebna jest duża aktywność ze strony nauczycieli, by to, co jeszcze uspię, stało się widoczne i jak najbardziej realne. Kreatywny nauczyciel robi wszystko, by swoich uczniów uczynić świadomymi uczestnikami procesu kształcenia i wychowania. Odznacza się bogatą wyobraźnią, pomysłowością i spostrzegawczością, odchodzi od schematów utrwalonych w szkolnej rzeczywistości i gotowych wzorów postępowania w każdej sytuacji. Wie, że każde dziecko wymaga odrębnego traktowania i zindywidualizowanego podejścia. Kompetencje kreatywnego nauczyciela wykraczają poza wiedzę i umiejętności zdobyte w procesie standardowego kształcenia zawodowego. Wymagają ciągłego doskonalenia, uzupełniania i poszukiwania, zgodnie ze słowami Alberta Einsteina, że „wyobraźnia bez wiedzy może stworzyć rzeczy piękne, ale wiedza bez wyobraźni najwyżej doskonałe”.

3. Sposoby uczenia się

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że każdy może stosować inny, swój sposób uczenia. W literaturze wskazuje się jednak pewne modele uczenia się, a można do nich zaliczyć.

- uczenie pamięciowe – jego celem jest zapamiętanie układów wiadomości lub czynności, tak by można je było powtarzać w sposób bezbłędny – podstawowa czynność to powtórzenia; odnoszą się do tego trzy prawa:
  - postawa czynna powoduje lepsze efekty niż postawa bierna,
  - zapamiętanie początku i końca materiału wymaga mniej powtórzeń niż zapamiętanie środka,
  - czas potrzebny do wyuczenia się określonego materiału jest wprost proporcjonalny do kwadratu długości szeregu,
- uczenie się przez rozwiązywanie problemów – gdy podmiot spotyka się z sytuacją nową, trudną, gdy zadanie nie może być rozwiązane przy pomocy posiadanej wiedzy; uczeń musi sam wytworzyć informacje,
- uczenie się przez próby i błędy – wtedy, gdy podmiot znajduje się w jakiejś nowej sytuacji, rozpatruje nowy układ zależności, po to by lepiej przystoso-

wać się do życia. Jest to nieekonomiczny sposób uczenia się, stosowany tam, gdzie zawodzą inne. Podstawowe prawo odnoszące się do tej formy uczenia się to prawo efektu Edwarda Thorndike'a⁵: spośród wielu wykonywanych czynności najsilniej utrwalają się te, po których następuje efekt w postaci nagrody,

- uczenie się przez wgląd (zrozumienie) – odkrywanie organizacji materiału, nadawanie mu jakiejś struktury. Chodzi o wniknięcie w istotę rzeczy, zobaczenie powiązań między elementami, wniknięcie w terminy wchodzące w zakres działania,
- uczenie się sensoryczne – polega na wytwarzaniu odruchów warunkowych,
- uczenie się przez naśladownictwo,
- uczenie się uboczne (mimowolne) – następuje przy okazji wykonywania jakichś czynności,
- uczenie się poprzez zabawę – uczestnicząc w grach, konkursach, turniejach, ale także oglądając takie programy, przyswajamy najczęściej wiedzę i umiejętności praktyczne, przydatne w codziennym życiu. Ta forma uczenia się jest charakterystyczna dla programów edukacji rozrywkowej⁶.

Współcześnie uważa się, że zasadnicza wartość *edutainment* polega na tym, że jest narzędziem służącym realizacji strategii na rzecz określonej zmiany społecznej, np. rozwoju profilaktyki i ochrony zdrowia (np. przeciwdziałanie AIDS), pogłębienia świadomości ekologicznej (np. ochrona gatunków zagrożonych wyginięciem) czy ekonomicznej (np. w zakresie wiedzy o finansach). Ze względu na wykorzystanie wielu kanałów komunikacji i dotarcie do olbrzymiej grupy odbiorców (np. w Indiach jeden z telewizyjnych seriali *edutainment* trafia do 185 milionów osób), narzędzie to świetnie nadaje się do zastosowania w edukacji powszechnej.

Zaletą działań typu *edutainment* jest ich wysoka skuteczność w przekazywaniu wiedzy i umiejętności. Istnieje wiele dowodów (na świecie i w Polsce) na to,

⁵ Najbardziej znaną teorią Thorndike'a jest tzw. prawo efektu (ang. *law of effect*) – reakcja, która spowodowała satysfakcjonujący rezultat, w danej sytuacji, będzie z większym prawdopodobieństwem powtarzana w przyszłości; natomiast reakcja, która spowodowała niesatysfakcjonujący rezultat, będzie z większym prawdopodobieństwem niepowtarzana w przyszłości. Prawo to dotyczy wszystkich zwierząt (również ludzi).

⁶ *Edutainment* – inaczej edurozrywka; neologizm w języku angielskim, powstały z połączenia słów *education* i *entertainment* (stąd niekiedy używa się również określenia *entertainment-education*). W języku polskim funkcjonuje też w znaczeniu edukacja rozrywkowa. Istotę *edutainment* dobrze oddaje powiedzenie „uczyć, bawiąc”. Wskazuje ono zarazem odpowiednią hierarchię ważności. Pod omawianym pojęciem będziemy rozumieć takie działania, których celem jest przede wszystkim edukacja, zaś forma rozrywki jest wyłącznie sposobem uatrakcyjnienia lub ukrycia przekazu o charakterze edukacyjnym. Inaczej mówiąc, programy wykorzystujące *edutainment* uczą przy użyciu metod rozrywkowych (są narzędziem „rozrywkowej” edukacji). Ich celem jest zaktywizowanie osoby do nauki i zbudowanie interakcji pomiędzy edukatorem (lub narzędziem edukacji) a osobą uczącą się.

że wykorzystanie tego narzędzia w procesie edukacji przyspiesza i utrwala pożądaną (lub kreowaną) postawę społeczną, zwłaszcza jeśli przekazywana treść jest użyteczna i zbieżna z oczekiwaniami szerokiej opinii publicznej. Skuteczność ta wynika przede wszystkim z tego, że umysły są bardziej otwarte na przekaz edukacyjny, kiedy odbiorcy nie uświadamiają sobie, że w danej chwili uczą się.

Można wyróżnić dwa rodzaje *edutainment* ze względu na cele i zawartość:

- na rzecz poprawy jakości życia odbiorców i lepszej kontroli nad życiem (edukacja nieformalna, kształtowanie postaw, styl życia) – zazwyczaj poprzez dyskusję i narrację;
- na rzecz kształtowania umiejętności życiowych – prezentacja doświadczeń, symulacji.

Dzięki rozwojowi środków masowego przekazu dla *edutainment* mogą nadejść dobre czasy. Po pierwsze, będzie coraz więcej mediów (w tym cyfrowych) rywalizujących między sobą o odbiorców. Po drugie, rozwój cywilizacyjny i technologiczny świata powoduje zwiększenie zapotrzebowania na edukację, zaś nie wszystkie systemy edukacji są w stanie nadążyć za tymi zmianami i oferować odbiorcom (zwłaszcza młodzieży) wiedzę i umiejętności, które pozwolą na swobodne funkcjonowanie na szybko zmieniającym się rynku pracy. W ten sposób pojawia się miejsce na różnego rodzaju formy edukacji nieformalnej, w tym i *edutainment*.

Można wskazać kilka powodów, dla których warto stosować opisaną strategię w procesie edukacji powszechnej:

- jest to narzędzie, które pomaga zwrócić uwagę opinii publicznej na zagadnienia, które są istotne dla rozwoju społeczeństwa oraz gospodarki,
- jest skuteczną formą edukacji ludzi – wyniki ewaluacji programów tego typu wskazują na znaczący przyrost wiedzy u ich odbiorców,
- ma wpływ na tę sferę świadomości, która jest odpowiedzialna za większość decyzji podejmowanych na co dzień oraz daje możliwość istotnego wpływu na postawy i zachowania ludzi,
- jest narzędziem oddziaływania masowego – oznacza to, że w efektywny sposób jesteśmy w stanie promować na wielką skalę pożądaną zachowania i wzorce postępowania,
- pomimo dość wysokich kosztów przygotowania programów, koszt edukacji z wykorzystaniem tego typu narzędzi jest w przeliczeniu na odbiorcę niższy niż w przypadku programów o charakterze szkoleniowym, czy innych tradycyjnych form edukacji.

Edutainment wywołuje czasem kontrowersje wśród naukowców zajmujących się edukacją. Wielu naukowców i nauczycieli wyraża swoje obawy w związku z przesuwaniem we współczesnym świecie akcentu w procesie uczenia się z wertykalnego (głęboka wiedza, głęboka świadomość) na rzecz horyzontalnego (płytką wiedza, płytka świadomość, wiedza fragmentaryczna), co może skutkować zerwaniem ciągłości w rozumieniu kultury społecznej.

Badania psychologów dowodzą, że człowiek uczy się (od urodzenia aż do śmierci) z wykorzystaniem obu świadomości – głębokiej (głównie na etapie edukacji szkolnej, formalnej) i płytkiej (edukacja nieformalna, kontakty z rodziną, przyjaciółmi, mediami). Współcześnie większe znaczenie świadomości płytkiej w procesie uczenia się wynika ze wzrostu znaczenia mediów w rozwoju człowieka; znacznie częściej uczymy się rzeczy praktycznych, zwłaszcza w kontekście codziennych czynności życiowych. Trzeba podkreślić, że celem *edutainment* nie jest zastąpienie edukacji szkolnej, gdyż inna jest jego funkcja. Nie dostarczy też odbiorcy kompleksowej wiedzy z konkretnego obszaru nauki, gdyż wówczas przekaz stałby się zbyt edukacyjny, a za mało rozrywkowy.

Pozytywne oddziaływanie *edutainment* na społeczeństwo dobrze podsumowuje paradygmat 9P (autorstwa znanej badaczki tej koncepcji Phyllis Tilson Piotrow). *Edutainment* jest:

- przenikający, szerzący się (*pervasive*) – dociera za pomocą mediów do każdego,
- popularny (*popular*) – ludzie lubią i chętnie korzystają z takich programów,
- perswazyjny (*persuasive*) – silny element perswazyjny wynika z promowanych wzorców zachowań, które ludzie są w stanie oglądać, zaakceptować oraz powielać,
- przynoszący korzyści (*profitable*) – inwestycje w *edutainment* zwracają się w różnych wymiarach, także finansowych (niższe koszty społeczne),
- wywołujący emocje (*passionate*) – co pomaga zapamiętać przekaz i promowane w programie wzorce zachowań,
- personalny (*personal*) – pozwalający widzom na indywidualny odbiór i utożsamianie się z bohaterami,
- partycypacyjny (*participatory*) – stwarzający możliwość interakcji z widzami i uczestnictwa w wydarzeniu (czy szerzej: w pewnej akcji społecznej, towarzyszącej programowi),
- zachęcający do działania (*prompts to action*) – dzięki temu, że zawiera wiele podpowiedzi i wskazówek, które mogą być zastosowane w codziennym życiu,
- skuteczny (*proven effective*) – o czym świadczą dziesiątki ewaluacji przeprowadzanych na świecie.

4. Uwarunkowania nieprzystosowania społecznego uczniów

Nieprzystosowanie uczniów jest coraz częściej spotykanym zjawiskiem w szkole, która – obok rodziny – jest głównym czynnikiem kształtowania osobowości dziecka. Jest następną, po środowisku domowym, społecznością, z którą spotyka się ono, i pierwszą, która zapoznaje je z pracą, z odpowiedzialnością. Szkoła ma za zadanie przygotować dziecko do tego, by stało się człowiekiem dorosłym, zdolnym do uczestnictwa w życiu grupy społecznej, do której należy, i aby potrafiło wnieść własny wkład w jej rozwój i przetwarzanie.

W każdej szkole istnieje określony procent uczniów, którzy następczą nauczycielom i pedagogom wielu trudności wychowawczych. W związku z tym należy spróbować odpowiedzieć na pytanie, jakie są tego przyczyny i jak należy temu przeciwdziałać. Dzisiejsza rodzina często nie potrafi zaspokoić podstawowych potrzeb psychicznych dzieci. Wielu rodziców uważa, że skoro zaspokoiли potrzeby fizyczne dzieci – jedzenie, ubranie, inne dobra materialne, to ich rola na tym się kończy. Coraz więcej młodych ludzi wchodzi w życie, nie mając należycie uformowanych postaw społecznych.

W 1952 roku UNESCO zorganizowało konferencję poświęconą wychowaniu i zdrowiu dziecka. Ustalono wówczas definicję dziecka przystosowanego i nieprzystosowanego społecznie. W czasie tej konferencji podano prostą definicję dziecka przystosowanego, za takie uważa się „dziecko, które jest zdolne do swobodnego uczestnictwa w życiu swej grupy i do reagowania na jej wymagania w sposób możliwy do przyjęcia”. Dziecko, które można uznać za nieprzystosowane społecznie, nie potrafi żyć się z grupą, zrzuca winę na innych, ma nieodpowiedni stosunek do własnych czynów, brak poczucia odpowiedzialności za swoje życie, brak wiary i umiejętności wyjścia z trudnych sytuacji, jest w konflikcie z otoczeniem – rodzicami, nauczycielami i rówieśnikami.

Dziecko w młodszym wieku szkolnym, wchodząc w środowisko szkolne lub przechodząc do drugiego etapu edukacyjnego, przeżywa wielki stres. Niewdrożone do samodzielności, wychowywane w ciepłarnianych warunkach, dziecko o słabszej strukturze nerwowej często nie umie sprostać tym trudnościom.

Ustalenie dominujących przyczyn nieprzystosowania społecznego uczniów jest konieczne, gdyż działanie resocjalizacyjne w przypadku biologicznych uwarunkowań nieprzystosowania społecznego musi być inne aniżeli w przypadku uwarunkowań społecznych. Rodzina, a zwłaszcza rodzice, odgrywa najważniejszą i wiodącą rolę w procesie wychowania dziecka. Jest ona centralnym i najważniejszym środowiskiem wychowawczym. Za objawy nieprzystosowania społecznego uczniów uważa się niespełnianie podstawowych wymagań dotyczących realizacji obowiązku szkolnego, znaczne opóźnienie w nauce szkolnej, porzucenie szkoły podstawowej przed jej ukończeniem, systematyczne wagary, ucieczki z domu, picie alkoholu i kradzieże. O nieprzystosowaniu świadczą:

A. Niepowodzenia szkolne

Długotrwałe nierealizowanie przez dziecko podstawowych wymagań szkolnych powoduje, że znajduje się ono w sytuacji stanowiącej zagrożenie dla jego wychowania. Protestem wobec całkowitego braku opieki nad dzieckiem, niskiego poziomu intelektualnego rodziców, zagrożenia bądź braku poczucia bezpieczeństwa, miłości i akceptacji jest niechęć do nauki, lekceważenie obowiązków szkolnych, co w konsekwencji prowadzi do niepowodzeń w nauce.

B. Wagary

Następnym czynnikiem pogłębiającym nieprzystosowanie społeczne uczniów są wagary. Powodują one narastanie trudności w nauce, przyzwyczajają do lekceważenia codziennych obowiązków, spędzania czasu w sposób niekontrolowany na wielogodzinnym wałęsaniu się po ulicy, a to z kolei sprzyja nawiązywaniu czy utrwalaniu niepożądanych kontaktów koleżeńskich.

Przyczyny wagarowania niejednokrotnie tkwią poza szkołą. Powodem opuszczania zajęć przez ucznia mogą być między innymi domowe awantury, niemoralne zachowanie rodziców, brak właściwych wzorców osobowych. Wiąże się to także z niezaspokojeniem podstawowych potrzeb psychicznych dziecka, wynikającym ze stosowania przez rodziców niewłaściwych metod wychowawczych, złego i lekceważącego traktowania oraz częstego stosowania kar cielesnych – nieadekwatnych do czynów.

C. Ucieczki z domu

Ucieczki dzieci z domu są dowodem na to, że gniazdo rodzinne przestaje być bezpiecznym schronieniem, że dziecko czuje się w nim zagrożone. Ucieczka jest często krokiem desperackim, przeżywanym w stanie silnego lęku, nie tylko przed tym, czego dziecko doświadcza w domu, ale również przed tym, co czeka je poza jego murami.

D. Picie alkoholu

Bardzo niebezpiecznym symptomem nieprzystosowania społecznego u dziecka jest picie alkoholu. Bywa ono bardzo często przyczyną dokonywania przestępstw o charakterze chuligańskim. Ma także ogromny wpływ na rozwój fizyczny i psychiczny dziecka – uniemożliwia naukę szkolną i wytrąca nieletniego z normalnego trybu życia.

E. Zachowania przestępcze

Przypadki przestępczości przypadkowej nieletnich są sporadyczne. Zazwyczaj przestępczość nieletnich uwarunkowana jest dłuższym procesem niedostosowania społecznego. Chłopcy stanowią zdecydowaną większość wśród nieletnich przestępców. Dzieci popełniają przestępstwa najczęściej we dwoje lub troje. Najmłodszy kradną przede wszystkim na terenie szkoły i własnego domu. Postępujący proces demoralizacji zaznacza się tym, że przestępstwa częściej zaczynają mieć miejsce w oddaleniu od najbliższego środowiska nieletniego.

Dzieci nieprzystosowane społecznie stanowią dość liczną grupę w okresie szybko postępujących przemian społeczno-ekonomiczno-kulturowych. Pogoń za dobrami materialnymi oraz dążenie do gromadzenia ich za wszelką cenę powodują, że młode pokolenie kształtowane jest zgodnie z sentencją „czas to pieniądź” i lepiej „mieć niż być”. Dlatego też coraz więcej młodych ludzi wchodzi

w życie z niewłaściwie uformowanymi postawami społecznymi. Wśród tej młodzieży znajduje się wiele jednostek nieprzystosowanych społecznie. W związku z tym można wysnuć następujące wnioski:

- należy poświęcać więcej czasu na rozmowy z dzieckiem,
- należy nie tylko zakazywać, ale również tłumaczyć, „dlaczego?”,
- należy ściśle współpracować z nauczycielami i nie lekceważyć żadnych uwag na temat zachowania dzieci w szkole,
- wspólnie z wychowawcą, pedagogiem lub innymi nauczycielami starać się rozwiązywać problemy i szkolne niepowodzenia dzieci,
- należy chwalić dzieci nawet za najmniejsze sukcesy,
- należy je zachęcać do uczestnictwa w zajęciach pozalekcyjnych, gdyż dają one możliwość rozwijania osobowości i zainteresowań [5].

5. Porzucanie klas lekcyjnych

Dlaczego naszym szkołom tak trudno podnieść poziom nauczania? Jednym z istotnych powodów jest to, że nie zostały one zaprojektowane do tego, czego od nich wymagamy. Zaprojektowano je ponad wiek temu, naśladując produkcyjne fabryki z tamtej epoki. Przez standaryzowanie sposobu nauczania i sprawdzania szkolne systemy mogły kształcić dzieci tak, jak ujednolicone fabryki wytwarzały produkty. Ów model, w którym umieszcza się uczniów w klasach i uczy ich tych samych rzeczy w dokładnie ten sam sposób, działał właściwie, gdy większość uczniów szła prosto do pracy w przemyśle.

W 1900 roku tylko 17% wszystkich miejsc pracy wymagało wykształconych pracowników, natomiast we wrześniu 2013 roku odsetek ten wzrósł do ponad 60%. Obecnie chcemy, aby większa liczba uczniów opanowała bardziej wymagający zakres przedmiotów i wykształciła więcej specjalistycznych umiejętności. W gospodarce opartej na wiedzy ludzie muszą być z jednej strony bardziej elastyczni, z drugiej jednak wiele zyskują poprzez kultywowanie indywidualnych talentów i zainteresowań. Edukacja przypominająca fabrykę nie wystarcza, a więc jest nieefektywnym sposobem nauki i maksymalizacji potencjału większości dzieci.

Świat się zmienił, lecz nasze szkoły są ciągle takie same. Wszyscy rodzice wiedzą, że dzieci mają zróżnicowane potrzeby edukacyjne w różnych okresach swojego życia. Jeśli chcemy, aby wszystkie dzieci osiągały sukcesy w szkole i życiu, potrzebujemy systemu, który może dostosować się do potrzeb różnych uczniów – jest to dokładnym przeciwieństwem standaryzacji. Mamy system edukacyjny, który wymaga, żeby uczniowie spędzali w klasie określony czas, ale nie oczekuje, że każde dziecko opanuje to, czego się uczy. W rezultacie uczniowie nie otrzymują wsparcia potrzebnego do opanowania każdego tematu, zanim przejdą do następnego. Tworzy to luki w edukacji większości dzieci – luki, które mszczą się na kolejnych poziomach edukacji.

Nadchodzi era nauczania internetowego. W miarę tego, jak w kolejnych latach będzie ono zyskiwało na popularności i polepszało swoją jakość, przyniesie nadzieję na ucieczkę z tradycyjnej sali lekcyjnej. Jeśli zdołamy wykorzystać szansę, uczenie przez internet może zapewnić każdemu dziecku edukację dostosowaną do jego potrzeb i umożliwiającą odkrycie pełni jego możliwości.

Podsumowanie

Zaprezentowane wybrane metody dydaktyczne wskazują na dużą ich różnorodność. Kreatywni nauczyciele mogą doskonalić swój warsztat i rozwijać umiejętności dzieci, by te nie porzuciły edukacji.

Obecne reformowanie szkolnictwa wszystkich szczebli powinno zaspokoić potrzeby każdego ucznia czy studenta. Osoby, które nie ukończyły edukacji zgodnie z trybem nauczania, mogą ją uzupełnić na każdym etapie swojego życia. Ważne, aby wiedziały, co chcą robić w życiu, jaką wykonywać pracę i do czego mają predyspozycje.

Różnorodność form edukacyjnych pozwoli na uzupełnienie odpowiedniej wiedzy i nabycie niezbędnych umiejętności, aby znaleźć swoje miejsce na wymagającym, współczesnym rynku pracy.

Bibliografia

- [1] Kruszewski K., *Sztuka nauczania*, t. 1: *Czynności nauczyciela*, Warszawa 2013.
- [2] Kupisiewicz Cz., *Dydaktyka ogólna*, Oficyna Wydawnicza Graf Punkt, Warszawa 2000, s. 55.
- [3] Kupisiewicz Cz., *Podstawy dydaktyki*, Warszawa 2005.
- [4] Nowacki T.W., *Leksykon pedagogiki pracy*, Radom 2004.
- [5] Pólturzycki J., *Dydaktyka dla nauczycieli*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1999.

Selected didactic methods for the development of young people and reaction of school

Summary: The article presents didactic methods. Reform of all levels of education should meet the needs of every student or student. The variety of educational forms allows you to complement your knowledge and acquire the skills you need to find your place on the demanding, contemporary job market.

Keywords: educational forms, creativity, education.

Wymogi edytorskie

Materiał musi być przygotowany w programie WORD dla WINDOWS i zapisany w pliku z rozszerzeniem .DOC lub .DOCX (np. Kowalski.doc)

**MAKSYMALNA OBJĘTOŚĆ OPRACOWANIA
NIE MOŻE PRZEKRACZAĆ 22 TYS. ZNAKÓW ZE SPACJAMI**

Imię i nazwisko (Times New Roman, 11 p.) (np. Jan Kowalski)

Nazwa Jednostki (Times New Roman, 9 p.) (np. Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie)

Tytuł 16 p. + bold

Streszczenie: w j. polskim (Times New Roman, 9 p.) do 300 znaków

Słowa kluczowe: w j. polskim (Times New Roman, 9 p.) do 5 wyrazów

Podtytuły 1 stopnia – Times New Roman 14 p. bold (format liczb 1, 2, 3...)

Podtytuły 2 stopnia – Times New Roman 12 p. bold

Tekst podstawowy – Times New Roman 11 p.

Literatura – Times New Roman 14 p. bold

treść – Times New Roman 11 p.

1. autor, autorzy

2. tytuł pracy (kursywą)

w przypadku tomu zbiorowego – [w:] tytuł tomu (kursywą), jego ewentualny numer, nazwisko redaktora (poprzedzone skrótem red.)

w przypadku czasopisma – jego tytuł (w cudzysłowie), rok i numer

3. wydawnictwo

4. miejsce i rok wydania

5. strony (w przypadku tomu zbiorowego lub publikacji w czasopiśmie/periodyku).

Przykład:**Literatura**

- [1] Adamczyk J., *Spoleczna odpowiedzialność przedsiębiorstw. Teoria i praktyka*, PWE, Warszawa 2009.
- [2] Adamowicz M., *Koncepcja trwałego i zrównoważonego rozwoju wobec wsi i rolnictwa*, [w:] *Zrównoważony i trwały rozwój wsi i rolnictwa*, red. M. Adamowicz, Wyd. SGGW, Warszawa 2006, s. 25–30.
- [3] Grabałowski W., *Bank jako instytucja zaufania publicznego*, „Pragmata Tes Oikonomias. Zeszyty Naukowe Instytutu Zarządzania i Marketingu Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie”, z. 1, red. W. Ostasiewicz, M. Kulesza, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2006, s. 20–30.
- [4] Sztandynger J., *Zaufanie i kapitał społeczny a wzrost gospodarczy. Wyniki badań ekonometrycznych*, „Prakseologia” 2003, nr 143, s. 30–40.

Przypisy (odsyłające do literatury) w tekście głównym proszę ujmować w nawias kwadratowy, np.:

Psychospołeczny mechanizm tworzenia się destrukcyjnych baniek spekulacyjnych, sytuacji kryzysowych, nadmiernego poziomu zaufania do rynku i racjonalności zachowań innych ludzi, przedstawiają w najnowszej książce noblista George A. Akerlof i Robert J. Shiller (por. [8], s. 10–12).

Tytuł artykułu w języku angielskim 14 p. + bold

Summary w j. angielskim (Times New Roman, 9 p.) do 300 znaków

Key words w j. angielskim (Times New Roman, 9 p.) do 5 wyrazów

Tabele

- numer tabeli, tytuł tabeli (nad tabelą), Times New Roman 9 p.
- czcionka wewnątrz tabeli – Times New Roman 9 p.
- źródło (pod tabelą) – Times New Roman 9 p.

Uwaga! Tabele w pionie nie mogą przekraczać szerokości 125 mm, a w poziomie – 180 mm! Każdy wiersz tabeli to nowa rubryka tabeli, jeśli nie będą potrzebne linie, trzeba je wyłączyć – nie pisać tabel akapitowo.

W tabeli nie pozostawia się pustych rubryk:

pauza (—) – zjawisko nie występuje;

zero (0) – zjawisko istnieje, jednakże w ilościach mniejszych od liczb, które mogą być wyrażone uwidocznionymi w tabeli znakami cyfrowymi;

kropka (.) – zupełny brak informacji lub brak informacji wiarygodnych;
znak x – wypełnienie rubryki ze względu na układ tabeli jest niemożliwe lub niecelowe;

„w tym” – oznacza, że nie podaje się wszystkich składników sumy.

Np.

Tabela 1. Charakterystyka respondentów

Wiek	% respondentów (N=311)	Płeć	% respondentów (N=311)
do 20	19,3%	Kobiety	43,10%
20–24	29,6%		
25–49	26,0%		
50–64	18,0%	Mężczyźni	56,9%
pow. 64	7,1%		

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Wykresy

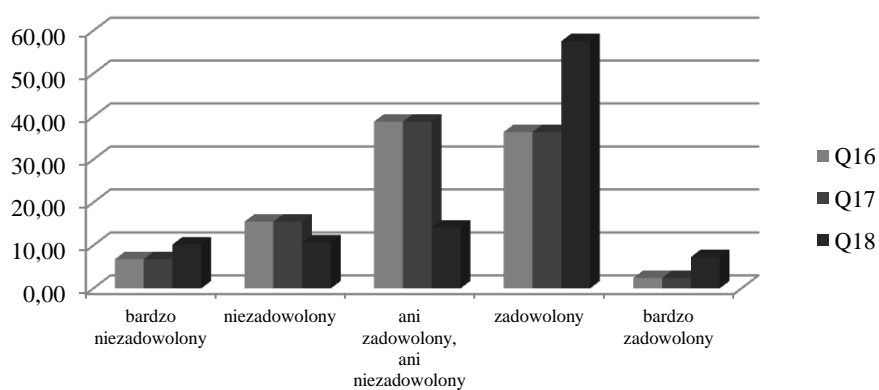
Wykresy proszę dostarczyć w postaci gotowego pliku graficznego (.jpeg, .tiff) lub w pliku programu Excel.

Czcionka na wykresie – Times New Roman 9 p.

Tytuł i numer wykresu – Times New Roman 9 p. – umieszczony pod wykresem.

Wielkość jak w przypadku tabel.

Np.

Ryc. 1. Zadowolenie z etapów składania reklamacji (Q16 – etap składania wniosku reklamacyjnego, Q17 – etap kontaktowania się w z klientem w trakcie załatwiania reklamacji, Q18 – etap końcowy związany z efektem załatwienia reklamacji, n=412)

Material ilustracyjny

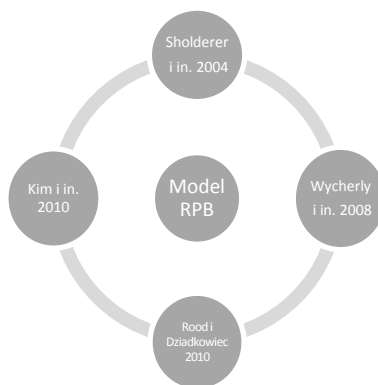
Material ilustracyjny powinien być zapisany w pliku z rozszerzeniem .jpg, .bmp lub .tif.

Rozmiar rysunku nie może przekraczać granic pola zadruku – jak w przypadku tabel, dopuszczalny rozmiar to 125 mm × 180 mm.

Nie zaleca się wykonywania rysunków i schematów za pomocą autokształtów – w przypadku takiej konieczności konieczne jest dostosowanie rozmiaru rysunku do pola zadruku (rozmiar rysunku nie większy niż 125 mm × 180 mm).

Podpis umieszczony pod rysunkiem – Times New Roman 9 p.

Np.

Ryc. 2. Model RPB (Restaurant-Preference Behaviour Model)

Źródło: opracowanie własne.

Wzory

Wszystkie wzory (występujące w tekście ciągłym i wystawione – tzn. występujące w osobnym wersie) mają być dostosowane wielkością do tekstu głównego (**główny stopień pisma wzoru ma wynosić 11 p., czcionka Times New Roman**). Powinny być wykonane w **edytorze równań programu Word do wersji 2007**. W przypadku korzystania z wersji Word 2007 i nowszej wzory mają być wykonane w programie MathType z **bezwzględnym przestrzeganiem podanych zaleceń dotyczących kroju i stopnia pisma!** Uwarunkowane jest to faktem, że Word 2007 nie daje możliwości zmiany kroju pisma we wzorach.

Wzory wystawione powinny być numerowane, np.

$$m^i = \frac{1}{N} \sum_i s_i^i \quad (2)$$

Publishing requirements (articles for the scholarly journal)

The material must be prepared in WORD program for WINDOWS and saved in a file with .DOC or .DOCX extension (e.g. Reform.doc)

THE MAXIMUM VOLUME OF THE ESSAY
MUST NOT EXCEED 22.000 CHARACTERS WITH SPACES

Name and surname (Times New Roman, 11 pt) (e.g. John Smith)

Name of the unit (Times New Roman, 9 pt) (e.g. Jan Długosz University in Częstochowa)

Title 16 pt + bold

First degree subtitles – Times New Roman 14 pt bold
(format of numbers **1, 2, 3...**)

Second degree subtitles – Times New Roman 12 pt bold

Basic text – Times New Roman 11 pt

Literature – Times New Roman 14 pt bold

content – Times New Roman 11 pt

1. author, authors
2. article title (italics)
  - in case of collective work – [in:] volume title (italics), its possible number, surname of its editor (preceded by the 'ed.' abbreviation)
  - in case of a magazine – its title (in inverted commas), year and number
3. publishing name
4. place and year of publishing
5. pages

Example:**Literature**

- [1] Adamczyk J., *Social responsibility of enterprises. Theory and practice*, PWE, Warsaw 2009.
- [2] Adamowicz M., *The idea of permanent and balanced development in the case of the country and agriculture*, [in:] *Balanced and permanent development of the country and agriculture*, ed. M. Adamowicz, SGGW Publishing, Warsaw 2006, pp. 25–30.
- [3] Grabałowski W., *Bank as an institution of public confidence*, „Pragmata Tes Oikonomias. Scholarly Journals of the Management and Marketing Institute at Jan Długosz University in Częstochowa”, j. 1, eds. W. Ostasiewicz, M. Kulesza, Jan Długosz University Publishing in Częstochowa, Częstochowa 2006, pp. 20–30.
- [4] Sztandyrger J., *Confidence and social capital vs. economic growth. Econometric research results.*, „Praxeology” 2003, no. 143, pp. 30–40.

Footnotes (referring to the literature) in the main text should be square bracketed, e.g.:

Psychosocial mechanism of creating destructive speculation bulbs, crisis situations, excessive level of confidence in the market and rationality of other people's behaviour, are presented in the latest book by George A. Akerlof, the Nobel Prize winner and Robert J. Shiller (cmp. [8], p. 16).

Summary (Polish summary in case of articles in English)

(content – Times New Roman 9 pt, title – Times New Roman 14 pt bold)

Tables

- table number, table title (above the table), Times New Roman 9 pt
- font inside the table – Times New Roman 9 pt
- source (below the table) – Times New Roman 9 pt

Note that tables cannot exceed the width of 125 mm and the height of 180 mm! Each verse of the table should make a new section. If the lines are not necessary they must be deleted. Do not write the tables by paragraphs.

The table must not contain any empty sections:

- pause (—) – phenomenon does not exist;
- zero (0) – phenomenon exists, but it is too small in size to be demonstrated in the table by number characters;
- full stop (.) – total lack of information or lack of reliable information;

x character – filling in the table section is impossible or aimless, according to the table arrangement;
 „herein” – means that not all the elements are provided.

E.g.

Table 1. Total emission of heavy metals in the area of Poland kinds of activities

Total	Cd	Pb	Cu	Zn	Ni
	tonnes				
	66,1	555,0	390,9	2345,1	295,8
Heat and power plants, power stations	1,9	19,9	12,8	59,2	72,2
Power stations, local boiler houses, individual sources of emission	83,6	322,8	143,5	498,3	541,9

Source: own research.

Graphs

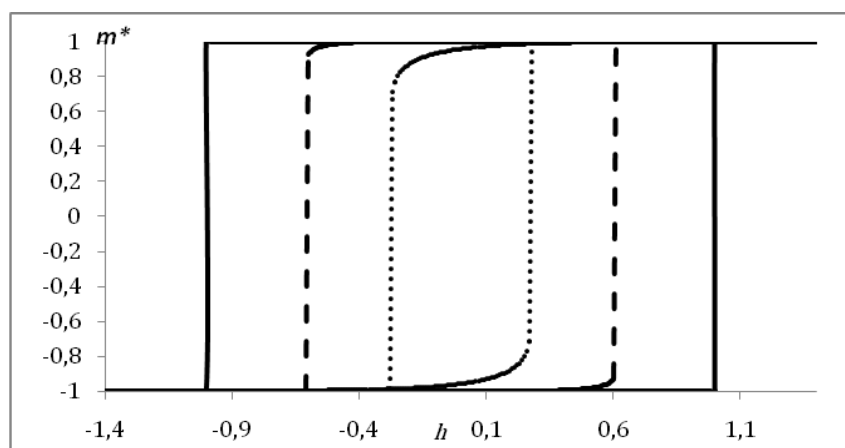
Graphs must be delivered in the form of ready-made graphic file or in the Excel program file.

Graph font – Times New Roman 9 pt

Graph title and number – Times New Roman 9 pt – inserted below the graph.

Size as in case of tables.

E.g.

Chart 3. Hysteresis in Brock-Durlauf model.

Source: own research.

Illustration material

Illustration material should be saved in file with .jpg, .bmp or .tif extension.

The size of the illustration must not exceed print borders. As in case of the tables, the acceptable size is 125 mm by 180 mm.

It is not recommended to make drawings or charts with the use of Auto Shapes – if it is necessary, the size of the drawing must be adjusted to the print area (the size of the drawing must not exceed 125 mm by 180 mm)

Caption below the drawing – Times New Roman 9 pt

E.g.

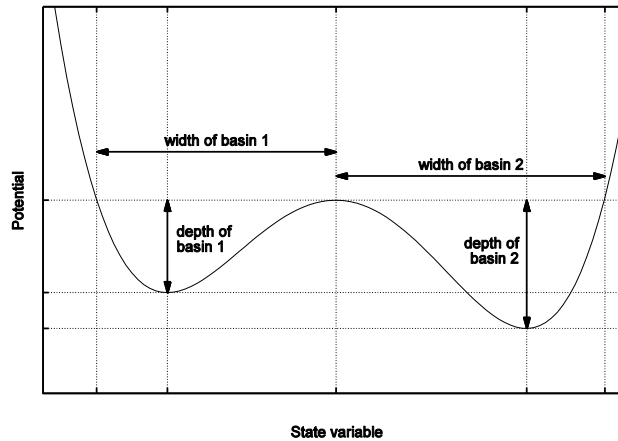

Fig. 5. Measures of resilience for one dimensional potential.

Formulas

The size of all formulas (within a line or as a separate paragraph) must be adjusted to the main text (**the main content of the formula must be written in Times New Roman, 11 pt**). The formulas should be created in the **formulas editor of Word 2007 program**. In case of using the Word 2007 or later versions of the program, the formulas must be created in MathType **strictly complying with provided recommendations concerning type style and size!** It is conditioned by the fact that Word 2007 does not enable the change of type style in formulas.

The displayed formulas should be numbered, e.g.

$$m^t = \frac{1}{N} \sum_i s_i^t \quad (2)$$